

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT.

HISTORISKE AARBØGER. VII.

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT.

1913

LEHMANN & STAGE, KØBENHAVN.

HOLBÆK-POSTENS BOGTRYKKERI.

INDHOLD.

	Side
<i>Chr. Axel Jensen:</i> Holbæk Sortebrødrekloster	5
<i>Lars Dinesen:</i> Erindringer om ældre Tider	20
<i>J. P. Jensen:</i> Kundby Bønder i Bondebevægelsens første Kampaar	30
<i>Hans Kjær:</i> Om Stenstrup Troldestuer og andre Mindes- mærker i Højby Sogn	83
<i>Andreas Bentsen:</i> Om Idræt, Dans og Gæstebud i ældre Tider	109
<i>Povl Hansen:</i> Lidt om vore Skove i ældre Tid	116
<i>Povl Hansen:</i> Den gamle Landsby	120
<i>H. J. Hansen:</i> Historisk Samfund i 1912	129
Vedtægter for Historisk Samfund i Holbæk Amt	134
Medlemsliste (Fortsættelse)	136

Holbæk Sortebrødrekloster.

Nationalmuseets Undersøgelse af Klosterbygningerne.

Ved *Chr. Axel Jensen.*

Samtidig med, at de i Fjor omtalte Fotografier har givet os nye Oplysninger om Klosterkirken, er ogsaa vort Kendskab til selve Klosters middelalderlige Bygninger bleven betydeligt øget. Efter Tilladelse af Holbæk Byraad har Nationalmuseet i Efteraaret 1910 iværksat en Undersøgelse af de endnu bevarede, men stærkt ombyggede eller retaurerede Klosterlænger, og denne Undersøgelse, der blev foretaget af Arkitekt C. M. Smidt med Bistand af Magister Hugo Matthiessen og Meddeleeren, har vist, at der i de nuværende Bygninger er flere og mærkeligere Rester fra Munketiden, end man hidtil har tænkt sig.

Som bekendt er det Klosters Vestfløj og den tilstødende Del af Sydfløjen, hvoraf der til vor Tid er bevaret Murværk. Den gamle Kirke dannede Nordfløjen, og af Fotografierne har man kunnet slutte, at Klosteret ogsaa har haft en Østfløj (sml. Aarvog 1912, S. 106). Rimeligvis har Bygningerne da omsluttet en firkantet Fratergaard, og Klosteret har saaledes haft den for den senere Middelalders

Klostre typiske firlængede Plan, der med sin hyggelige, fra Omverdenen afsondrede Gaard stod for Datiden som Idealet af en Munkebolig og derfor altid tilstræbtes. Men det var ingenlunde altid, at man naaede dette sit Ideal, og om Sortebrødrene i Holbæk helt har naaet Maalet, om de har faaet lukket Gaardens sydøstre Hjørne, bliver dog indtil videre et aabent Spørgsmaal.

Hvis Klostret virkelig har været firlænget, er det kun den vestre Part af *Sydfløjen*, som er levnet til vore Dage, og Bygningen selv fortæller intet afgørende om, hvor vidt den er fuldstændig eller kun en Stump af noget større. Allerede tidligere, da den var indrettet til Raadhus, er den bleven stærkt omdannet, og da den 1863 omskabtes til Ligkapel og derfor undergik en gennemgribende Istandsættelse (ledet af Arkitekt, Etatsraad Chr. Hansen, der nogle Aar senere byggede den nye Kirke), blev det indre helt moderniseret, Østgavlen fik en ny, spidsbuet Dør, baade den og Vestgavlen udstyredes med nymodens Trappegavle, og hele Bygningen kom til at se saaledes ud, at det selv ved en nøjere Betragtning er vanskeligt at skelne gammelt og nyt. Dog er det sikkert, at de fleste af de Vinduer, som nu findes, to mod Nord, tre mod Syd og to i Østgavlen, svarer til de oprindelige. De er saaledes anbragt, at de tvedeler Bygningen paa den lange Led og tredeler den paa den korte, og skønt man nu intet som helst kan se til Rummets oprindelige Indretning, fremgaar det dog af Kælderens, at det netop har været seksdelt, sikkert overhvælvet med seks Hvælvinger. Kælderens er nemlig helt og holdent middelalderlig, overhvælvet med to fladbuede Tøndehvælv, der hviler paa et Længdeskille-

rum, hvori der staar to sværere Piller, som maa have baaret Hvælvingssøjlerne f Stuen.

At det virkelig forholder sig saaledes, stadfæstes af en Række Oplysninger, som Meddeleren har fundet i Byens Kæmnerregnskaber fra 1783. Ikke alle Enkeltheder er lette at forstaa, men saa meget er dog sikkert, at Bygningen i dette Aar har undergaaet en betydelig Reparation. I Licitationsposternes Punkt 1 siges, at Gavlen for „Arresttaarnet“ saavel som Taarnets Sidemure skal nedtages, saa dybt, at Taarnet faar lige Flugt med Længden, hvorudi er Bytingsstue. Videre hedder det, at Skillerumsmuren mellem Arresttaarnet og den derudenfor nuværende store Gang ligeledes skal nedtages, saavel som Gevælvterne, baade i Arresttaarnet og over Raadstuen og Bytingsstuen, samt Skorstenen sammesteds.

Hvor de enkelte Lokaliteter har ligget i Bygningen, lader sig nogenlunde udrede ved Hjælp af det i Aarbogen III, S. 107, gengivne Prospekt af Holbæk Kirke 1753. Her ses det nemlig, at den vestlige Ende af Raadhuset med to Trappegavle hævede sig noget op over den østlige Del af Bygningen og altsaa maa være det Arresttaarn, hvis Sidemure nedtoges tredive Aar senere. Men hvad der i denne Sammenhæng har størst Betydning, er den udtrykkelige Fremhævelse af, at Hvælvingerne den Gang brødes ned, og da der tilmed imellem nogle Licitationen uvedkommende Ekstraarbejder, der udførtes i Sommeren 1783, nævnes „2de Steen Pillere at udbære af Raadstuen“, kan vi deraf med fuld Sikkerhed slutte, at de seks Hvælvinger har været baaret af hugne Granitpiller, saaledes som vi kender det fra andre middelalderlige Klosterrum som Helligaandsklostrenes Sale i København og Aalborg,

og vi kan benytte Lejligheden til at efterlyse, om ikke de to Stenpiller endnu skulde findes et eller andet Sted i Holbæk, staaende i en Bygning eller i en Have?

Naar det uden en fuldstændig Gennemgang af Byens Arkiv er lykkedes at fremdrage disse Oplysninger, skyldes det den Omstændighed, at Aarstallet 1783 ses paa et Sæt gamle Opmaalinger af den saakaldte gamle Raadstue, som blev udført 1861*), og som giver os et godt Billede af Bygningen før dens Indretning til Ligkapel. Vi genkender (Fig. 1) Sydsidens tre store spidsbuede Vinduer, omend de naturligvis den Gang var forsynede med smaa firkantede Trækarme og delvis tilmurede og ikke som efter 1863 udstyrede med blyindfattede Ruder og muret Stavværk i gotisk Stil. Paa samme Maade forholdt det sig ogsaa med Vestgavlens Vinduer, mens Nordsiden var helt glat og bar og Østsiden (ligesom allerede 1753) dækkedes af et Halvtag, saa at man kun saa dens aller øverste Spids med Jernankrene, der dannede det nysnævnte Aarstal**). Videre ses det af Tegningerne, at selv om Fløjen ikke var højere end nu, havde den dog endnu den Gang to Stokværk, af hvilke det øverste var ganske lavt. Maaske har hele Fløjen oprindelig været lige saa høj som „Arresttaarnet“, af hvis Eksistens Tegningerne fra 1861 endnu viser Spor, idet der i Vest-

*) Opmaalingstegningerne opbevares i Holbæk, men er nu desuden fotograferede og kalkerede i Nationalmuseets Arkiv.

***) Da der mellem Udgifterne til Smedearbejde 1783 kun nævnes et 8-Tal og et 3-Tal, men ikke de to første, kan deraf maaske sluttes, at Bygningen allerede før i samme Aarhundrede har gennemgaaet en anden Reparation, som ogsaa har været foreviget i Murankrene.

gavlen paa det Sted, hvor der nu er Gavlblændinger, ses tydelige Rester af to foroven afbrudte Vinduer. De har været bredere end de andre og har maaske nærmest svaret til den store Vinduesblænding, der endnu ses i Vestfløjens Sydgavl og skal blive omtalt i det følgende.

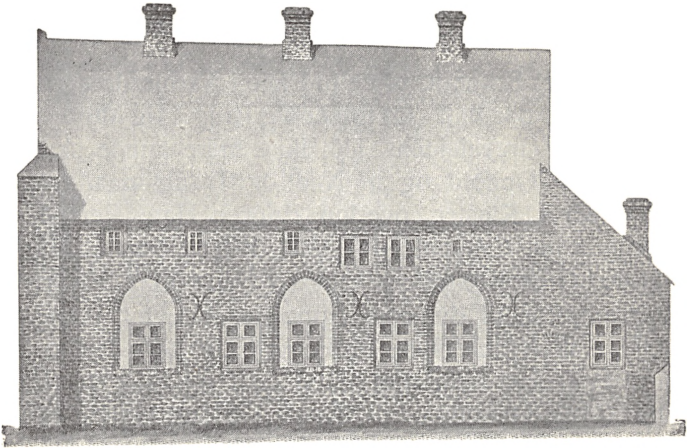

Fig. 1. Den gamle Raadstue 1861. Sydside.

Som Resultat af Undersøgelsen kan det altsaa fastslaaes, at Sydfløjen, som den nu staar, i visse Hovedtræk svarer til det oprindelige, at den har været udstyret med Hvælvinger, hvilende paa Stenpiller, at den foruden den bevarede Stueetage har haft et øvre Stokværk, og at den efter alt at dømme har været Klosters anseeligste Bygning. Det vilde have sin Interesse at naa videre endnu og en Gang med Spaden i Haand at forsøge at udfinde, om Fløjen nogen Sinde har strakt sig længere mod Øst. Men ligesom alle de Spørgsmaal, vi hidtil har

syslet med, vilde en saadan Undersøgelse dog udelukkende have arkitekturhistorisk Betydning. Thi hvad der her muligvis er nedrevet, lader sig aldrig mere genopbygge, saa lidt som den Skikkelse, Ligkapellet ved den sidste Restaurering har faaet, nu lader sig ændre. Først naar vi vender os til den anden, vestre Klosterfløj, faar de bygningshistoriske Overvejelser ikke blot teoretisk, men ogsaa praktisk Værdi.

Det er bekendt, at de to Fløje i Aarhundredernes Løb stedse har haft vidt forskellig Brug. Da Munkene 1535, paa Grevefejdens Tid, ikke mere kunde skaffe sig Livets Ophold og af Nød og Trang maatte opgive deres Kloster, overlod Prioeren Hans Persen i Spidsen for Konventet ^{29/2} 1535 „efter deres naadige Herres Grev Kristoffers Vilje og Samtykke“ Klosterbygningerne til Byens Borgmester, Raad og menige Almue til Byens Nytte og Forbedring, og i Følge et andet, sikkert samtidigt, men udateret Brev var det den Gang Mening, at Klostret tildels skulde bruges som Sygehus*). 1536 udstedte Kristian d. 3., der jo imidlertid havde besejret Greven og hans Tilhængere, et nyt Brev om, at Byen skulde have Klostret, selv om han tilforn havde befalet, at dette skulde nedbrydes for dermed at forbedre Kronens Slot**). Hvad der derefter er sket, vides ikke. Men senere synes Ejendomsforholdene igen at være gaaet i Glemme, thi 1575 udstedte Frederik d. 2. et aabent Brev om, at Borgerne i Holbæk, der ikke havde noget Raadhus, maatte faa det gamle Stenhus Syd for Sognekirken og lade det istandsætte til dette

*) F. R. Friis: Holbæk, S. 52, efter Øst. Archiv VIII, S. 390.

***) F. R. Friis, S. 52.

Brug*). Det er sikkert Sydfløjen, der her er Tale om, og den vedblev at være Raadstue, Byting og Arresthus lige til 1844, da den nogle Aar blev degraderet til Fattighus for til Slut at ende som Lighus. Om noget Sygehus hører vi ikke, og heller ikke nævnes der i gamle Dokumenter noget om *Vestfløjen*. Men H. J. Larsen har nok Ret, naar han 1847 skriver, at denne Fløj vist lige fra Reformationens Tid er bleven Lokale for Byens latinske Skole. Her havde i alt Fald den lille Latinskole til Huse, og her boede dens Rektor, som tillige var Kordegn, indtil den blev nedlagt 1740, i hvilket Aar den danske Skole rykkede ind i Huset, hvor den saa har haft Bolig lige til den nyeste Tids Forbedringer**).

Saa lidt som Raadstuefløjen har Skolefløjen i Tidens Løb undgaaet gennemgribende Forandringer. Det fortælles saaledes, at Skolen blev fornyet og indviet 25. Oktober 1654, hvorom en latinsk Indskrift blev opsat til Minde***), men endnu saa sent som 1821 var hele Bygningens underste Etage hvælvet, og H. J. Larsen, som fortæller dette, tilføjer: „I flere Hvælvingsbuer hængte endnu Lamperingene, og flere af Gulvene var endnu stenlagte“. Først i de følgende Aartier synes Bygningens fuldstændige Fornedrelsestid at være kommen, og omend det nøjagtige Aar maaske ikke lader sig oplyse, har man dog handlet lige saa brutalt med Skolen, som man i 1783 behandlede Raadhuset. Hvælvingerne er bleven nedbrudte, og udadtil som indadtil syntes

*) Kancelliets Brevbøger 1571—75, S. 651.

***) H. J. Larsens Manuskript om Holbæk, Blad 31 f.

***) F. R. Friis: Bidrag til Holbæks Historie, S. 54.

næsten ethvert Spor af den middelalderlige Arkitektur udslettet. Graa og grim, forsømt og forfusket er Bygningen naaet til vore Dage. Den nye Nordgavl, som efter den gamles Kirkes Ødelæggelse rejstes for at lukke det ved Nedbrydningen fremkomne Hul, blev vel opmuret i gotisk Stil, men morsom er den ikke; den røber ligesom Kapelgavlene sin ny-modens Oprindelse ved sin Glathed og Tørhed, og den stikker underligt af mod Langsidernes overkalkede Mure. Trods denne Lap har de fleste forbigaaende indtil de aller seneste Aar kun kunnet anse Bygningen for en gammel Kasse, der ikke var bedre værd end helt at jævnes med Jorden.

Men det maa ikke glemmes, at mangen god gammel Bygning har maattet døje dette Navn. Det hed Helligaandshuset i Randers, da der kæmpedes om dets Nedrivning eller Bevarelse, og det hed endnu for faa Aar siden Karmelitternes Sygehus, den senere Herluf Trolles Skolegaard, i Helsingør, da denne Bygnings Skæbne var uvis. Nu er de begge en Pryd for deres Byer; enhver kan se deres Skønhed, enhver kan forstaa, at de fortæller om Stædernes minderige Historie; Borgerne glæder sig over dem, og fremmede opsøger dem som Seværdigheder. I Virkeligheden har da ogsaa den gamle Latinskole meget mere at fortælle, end man paa Forhaand skulde tænke sig.

Før den af Museet foretagne Undersøgelse var der kun en eneste middelalderlig Enkelthed synlig paa hele Skolefløjen, nemlig en stor, en Sten dyb, rundbuet Blænding med to skraat affasede Karmled, der (som før nævnt) findes i øvre Stokværk af Syd-gavlen lige ved Ligkappellets Vestgavl. Ved Afbankning af Hvidtekalken viste det sig, at den har været Ramme

om et nu tilmuret Spidsbuevindue, og ved smaa Prøveduhugninger paa Bygningens Længdesider opdagedes der snart andre Detaljer, som et øvet Øje trods alt kan skimte under Puds og Hvidtelag. Paa Vestsiden fandtes i Stueetagen Levninger af fire fladrundbuede Vinduer, og over den nuværende Hovedindgangsdør fremdroges en lille, ligeledes fladrundbuet Blænding, hvori sidder en smal, foroven aftrappet Lysaabning, et i al sin Enkelthed nydeligt og velbevaret Motiv. Videre fandtes Syd for denne Dør en stor, fladrundbuet Port, der dog maaske næppe er oprindelig, medens den nordligste af de nuværende Døre sidder paa samme Plads som en oprindelig Munkedør, hvoraf ikke blot det fladrundbuede Stik, men ogsaa begge de murede Karme er bevarede. Paa Østsiden (Fig. 2) er Forholdene helt anderledes. I dens nordligste Part, indtil $3\frac{1}{2}$ Meter fra den nuværende Nordgavl, har Murværket en moderne, sammenflikket Karakter, og en ret tydelig lodret Linie skiller dette Parti fra den øvrige Del af Østmuren: den betegner nøjagtigt det Sted, hvor den gamle Kirkefløjs Sydmur var sammenbygget med Skolelængen, og ved en under Museets Undersøgelser foretagen mindre Gravning viste det sig da ogsaa, at der her endnu ligger Granitsten, Rester af Kirkefløjs Fundament. Men hvad der har mere Interesse, er, at der i den større søndre Del af Østsiden, over Stueetagens Vinduer, fandtes Levninger af store, spidsbuede Aabninger med dobbeltprofilerede, skraat affasede Karme, der øjensynligt har hørt til Munkegangen langs Klostergaarden. Med største Sikkerhed kan det derfor fastslaaes, at Dominikanerklostrets Vestfløj har haft den for saa mange Klosterbygninger typiske Indretning af Stueetagen, at Bygningen har været delt ved et Længde-

skillerum, at det smallere Parti Øst for dette har været en ind mod Fratergaarden aaben Buegang, og at det bredere Parti Vest for Skillemuren har været afskildret til Munkeceller eller andre mindre Rum med Vinduer og enkelte Udgange mod Vest.

En mere indgaaende Undersøgelse vil sikkert kunne udrede endnu adskilligt flere Enkeltheder. Saafremt Murene blev helt rensede og de nuværende Trævinduer udtagne, vilde man nok finde Spor af øvre Stokværks Vinduer, hvis Form og Størrelse kun er kendt for Sydgavlens Vedkommende, og om hele Stueetagens moderne Udstyr kunde fjernes, vilde man utvivlsomt finde endnu tydeligere Levninger af den oprindelige Ruminddeling. Men selv om der altsaa staar en Del tilbage at efterforske, og selv om Bygningen er saa stærkt ødelagt, træder de afgørende Hovedtræk nu tydeligt frem, og videnskabeligt set har Undersøgelsen da givet et Resultat, som var over Forventning. Thi ikke blot om Bygningens Anlæg, men ogsaa om dens Alder kan vi nu udtale os med langt større Sikkerhed end før. Allerede den forhen synlige Vinduesblænding i Sydgavlen tydede paa, at Vestfløjen har været et af de yngste Partier i det gamle Klosterkompleks, idet dens Rundbue stammer fra den seneste gotiske Tid, da Renæssancestilen ganske, ganske svagt begyndte at gøre sig gældende. Lignende Rundbuer i ellers udpræget sent middelalderligt Murværk findes i forskellige jyske Bygninger fra Tiden ved Aar 1500, og efter alle de andre fremdragne Enkeltheder er der ingen Tvivl om, at hele Skolelængen er bygget kun nogle faa Aartier før Reformationens Indførelse.

I Sammenhæng med denne Tidsfæstelse er det

værd at fremdrage et andet lille Dokument til Klosterbygningens Historie, som er genfundet ved en nylig foretagen Revision af Nationalmuseets Samling af arkitektoniske Brudstykker fra Middelalderen. Det er en Munkesten, hvori der er ridset følgende Indskrift:

Ghilb'tus nouicius or
dinis fr̄m̄ predicator/
fuit hic P.

Murstenen, der maaler $28 \times 13 \times 8,5$ à 9 Cm., er kommen til Museet som Gave allerede 1813 og kaldtes den Gang en „Begravelsessten fra Sorø“. Tidligere tilhørte den den berømte Historiker P. F. Suhm, og i Auktionskataloget over hans Samling (Nr. 314) siges den at stamme fra Antvorskov. Det er derfor intet Under, at det ikke har været nemt at finde Stenens rette Hjemsted, selv om Museums-mændene i lange Tider har næret Mistanke til de vekslende Meddelelser om dens Oprindelse. Thi Indskriften, der er ridset i Leret før Brændingen, maa med Opløsning af de sædvanlige middelalderlige Forkortelser læses: „Ghilbertus novicius ordinis fratrum predicatorum fuit hic“ og oversættes: „Gilbert, Novice af Prædikebrødrenes Orden, har været her“. Disse Ord kan kun være skrevne af en ung Munk, der under Klosters Opførelse har besøgt Tegloven og har moret sig med at ride sit Navn i en ubrændt Sten! Men hvad skulde den unge Dominikaner have haft at gøre hos Johannitterne paa Antvorskov eller hos Cistercienserne i Sorø? Det vilde være langt rimeligere at søge ham i et Sortebrødre kloster, og at det virkelig forholder sig saaledes, fremgaar af en Meddelelse om Udgravning og Fund paa det gamle Holbæk Slot, som

Kammerraad og Amtsforvalter With 1787 lod trykke i Maanedsskriftet „Minerva“*); ved Omtalen af sine — selvfølgelig frugtesløse — Eftersøgninger af en Løngang fra Slottet til Klostret nævner han som Bevis for, at Raadstuen har været „Munkecelle“, en „Mursten, som ved Raadstuens Reparation for nogle Aar siden er funden mellem det nedbrækkede, og hvorpaa der staar skrevet, førend Stenen er brændt, saa vidt samme er læseligt: habitus nouissimus (herimellem noget ulæseligt) sinus tria predicator fuit hic“. Selv om Indskriftens Tydning er fejlfuld og mangelfuld, er det dog hermed givet, at Gilbert-Stenen hører hjemme i Holbæk Kloster, og da Skriften snarest tilhører Tiden ved Aar 1400, yder den tilmed Hjælp til en omtrentlig Bestemmelse af Sydfløjens Ælde.

Ved alle disse større og mindre Iagttagelser har vi da efterhaanden vundet et ganske tydeligt Billede af Klosterbygningerne i deres Velmagt, og mens saa mange andre Klostre er faldne efter Reformationen, mens der alene i det nuværende Kongerige er nedrevet henimod en halv Snes Sortebrødre-klostre, genvinder vi her i Holbæk et hidtil ringeagtet Mindesmærke fra Klostertiden. I Betydning naar det vel ikke de to andre, til vore Dage bevarede Dominikanerhjem i vor Tids Danmark, Klostrene ved St. Katarina i Ribe og ved Vor Frue i Aarhus, men endnu kunde det dog blive et værdigt tredie Led i denne Række, hvis det blev istandsat paa en passende Maade. Og heldigvis lader det sig meget vel gøre! Nationalmuseet har efter sin Undersøgelse frem-

*) F. R. Friis, S. 83. Jvfr. om Holbæk Slot i Fra Arkiv og Museum III.

sat et foreløbigt Forslag til en forsigtig Restaurering. I Følge dette skal Murene renses for senere Puds og Overkalkning, saaledes at det gamle Murværk med de store, røde Munkesten i Munkeskifte bliver synligt ligesom paa Ligkapellet. Øverste Stokværk

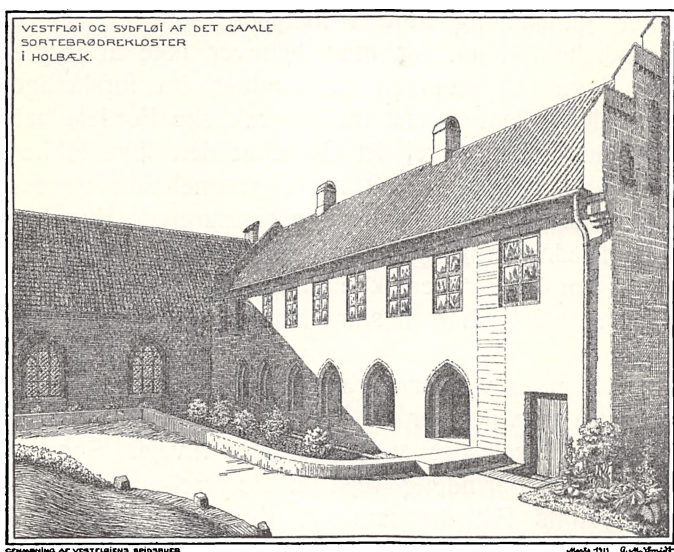

Fig. 2. Klosters Vestfløj med Rekonstruktion af Munkegangens Spidsbuer. Efter Tegning af C. M. Smidt.

skal forblive omtrent i sin nuværende Skikkelse, idet dog de Spor af oprindelige Vinduer, som her maaske endnu kan fremdrages, bevares synlige i Murfladerne. I nedre Stokværks Vestside afløses de nyere Døre og Vinduer af de oprindelige, der her med Sikkerhed kan følges, og mod Øst genaabnes Munkegangens gamle Spidsbuer, hvilket videre maa medføre, at Gangen ligesom tidligere afskildres fra

den øvrige Stueetage med en Længdemur, der sikkert vil kunne genrejses paa sin oprindelige Plads. Hvorledes Bygningen herefter vil tage sig ud, ses af det her gengivne Udkast, tegnet af Nationalmuseets Arkitekt C. M. Smidt. Andetsteds er der nu i de senere Aaringer foretaget Istandsættelser efter ganske lignende Principper, som er faldet meget heldigt ud, og man behøver ikke at frygte for Sammenblandingen af Vinduer fra forskellige Perioder. Rent bortset fra de praktiske Fordele har en saadan Mellemløbet det Gode, at den ikke lokker til at komponere noget nyt i gammel Stil, og det vil i det lange Løb gøre den restaurerede Bygning mere vederhæftig og historisk værdifuld. I det fremsatte Forslag er der ikke tilføjet en eneste Enkelt-
hed, som ikke har sit sikre Holdepunkt i de fundne Spor.

For saa vidt er da alt i Orden, og det eneste, som nu mangler, er de fornødne Penge! Forhaabentlig lykkes det at skaffe dem tilveje. Spørgsmaalet er oprindeligt rejst af Bestyrelsen for Holbæk Amts Folkebogsamling, der havde Lokale i den gamle Bygning, og senere har Byraadet vist Sagen stor Velvilje; det har tilladt Museets Undersøgelse og har senere (April 1911) drøftet dets Forslag og ladet en Arkitekt udarbejde et nøjere Forslag. Kun af rent praktiske og økonomiske Grunde har man udsat Planens Iværksættelse et Par Aar, idet man selvfølgelig ogsaa maa gøre Regning paa Hjælp fra Statens Side. Men i alt, hvad der har været skrevet og talt om det gamle Kloster, finder man Sympati for Sagen. Der har her ikke været Spor af det spidsborgerlige Snæversyn, som gjorde sig gældende f. Eks. i Randers eller senere i Hel-

singør. Det mærkes, at Pieteten for gammel Arkitektur netop i de aller seneste Aar har gjort store Fremskridt, og at de fleste nu forstaar vor Tids Pligt til efter Evne at sone Fortidens Forsyndelser. Netop her i Holbæk, som har plyndret sig selv for sin middelalderlige Kirke, er saadanne Følelser sikkert særlig levende, og derfor tør man trygt stole paa, at Byens gamle Kloster nok skal blive hjulpen ud af sin Fornedrelse!

Erindringer om ældre Tider.

Af *Lars Dinesen*.

Til Holbæk Amts historiske Aarbog skrev jeg forrige Aar særlig om Hoveritiden. Naar jeg nu i Aar fortsætter med forskellige Meddelelser og Erindringer, maa jeg skikke forud, at jeg saa godt som til alle Tider lever i Travlhed; jeg kunde, om jeg vilde, behandle al min egentlige Gerning overfladisk, men da jeg nu en Gang, saa godt jeg kan, lægger Vægt paa at fylde min Plads, saa følger deraf, at saadant Husflidsarbejde som at optegne, hvad jeg har hørt og hvad jeg har oplevet om ældre Tider, bliver præget af den Overfladiskhed, jeg iøvrigt stræber at undgaa.

Det er jo ikke noget ubekendt, at de danske Bønder for noget over 100 Aar siden levede i stærkt samlede Landsbyer, og at de havde, som det udtryktes, „Ager og Mader“ tilfælles. Ved „Made“ — udtaltes: Maa'e — forstodes det udyrkede lave Græsland mellem Ageren og den egentlige Eng, og dette Navn findes, om end i uklar Forbindelse, endnu mange Steder. Ligesom det særlig findes i Holland og der som her er bleven anvendeligt i Mandsnavne. Rimeligvis har denne Form for Jordens Fordeling og Dyrkning en Gang i Tiden været den bedste, men den Vækst i Udviklingen, som meldte sig for

ca. 150 Aar siden, og som satte Statsmagten i saa stærk Bevægelse for Bondefrigørelsen, bragte ogsaa Spørgsmaalet om Fordeling af Byernes Jorder mellem de enkelte Bønder frem til Løsning, og ved Lov af 23. April 1781 og 15. Juni 1792 blev en saadan Fordeling gennemført under Navn af Udstykning. Det blev heldigvis ikke Love, der stillede Spørgsmaalet til Afgørelse, eftersom de enkelte Bønder kunde ønske; det blev i egentligste Forstand Tvangslove, der paabød, hvorledes Udskiftningen skulde foregaa.

Der er mange Vidnesbyrd om, at Bønderne kun nødig gik med til denne Udskiftning, som undertiden ligefrem befaledes, bl. a. af Godsejerne eller ogsaa paa anden Maade, ja, den foregik endogsaa ofte efter Lodtrækning. Forholdet blev jo det, at der samtidig med Jordernes Fordeling og Udskiftning mellem de enkelte Bønder skulde foregaa en Udflytning af en Del Bøndergaarde, hvis Besiddere skulde rykke ud paa de Marker, som laa fjærnest fra Byerne. Denne Omstændighed bragte mangen en alvorlig Bonde til Grænsen af Fortvivlelse. Man var nu gennem umindelige Tider vant til at bygge og bo og til at leve i Flok, og man kunde ikke nu paa en Gang tænke sig en anden Tilværelse.

Der er mange Vidnesbyrd om, at saaledes var Tankegangen, og fra min egen Slægt har jeg et saadant Vidnesbyrd, hvorom Erindringeren har forplantet sig til mig. Min Morfader, Gaardmand Christen Pedersen i Kulby, var Fæster under Kragerupgaard. Ejeren heraf var tillige Ejer af Sognekirken i Finderup, og en Bonde i Sognet, som var Fæster under Godset, udførte Tjenesten

som Kirkeværge, der bl. a. bestod i at besørge Tilsigelser til Kirkehoveri, hvilket vil sige til Arbejdet ved Kirkens Vedligeholdelse. Denne Kirkeværgestilling indtog Christen Pedersen. Til ham blev der saa udskiftet en Mark, der laa omtrent midt mellem Sognets Byer, og som kaldtes Naboløs, vel egentlig Naboløsede — og til denne Mark blev det ham, som den første Udflytter i Sognet, paalagt at flytte ud. Herom fortalte min Moder, at han havde sagt mange Gange til sine Børn, at han græd som et Barn, baade da han i 1788 fik Ordren til at flytte, og da han kørte det sidste Læs Flyttegods til sin nye Gaard, men at han tilføjede, at han senere erkendte, at det havde været til hans Bedste, og at han da takkede Gud for, hvad der var sket. Gaarden fik efter Marken Navnet „Naboløsegaarden“, og den hedder saaledes endnu. Det viste sig at blive en ret god Gaard. Ved denne Gaard kom iøvrigt i Tidens Løb til at hæfte en Ejendommelighed. Christen Pedersen, der var født omtrent 1764 og var bleven Fæster af Gaarden 1787, mistede sin første Hustru 1809, hvorefter han 1810 giftede sig med dennes yngre Søster. Han levede til 1829, og hans Enke overlevede ham i mange Aar, idet hun først døde 1881 i en Alder af 93 Aar, og da var det Fæstebrev, Christen Pedersen havde faaet paa Gaarden, henimod 100 Aar gammelt. Gaarden fik Enken styret ved Hjælp af en i 1805 født Stedsøn, og jeg maa indrømme, at Styrelsen indtil hendes Død foregik i det samme Spor som ved Aarhundredets Begyndelse. Uagtet Fæsteafgiften til Herskabet af denne Gaard paa ca. 70 Tdr. Land knn var 4 Rigsdaler i Penge og 11 Tdr. Havre efter Kapitelstakst foruden Byrden ved at være Kirkeværge, saa samledes der

ikke Rigdom, og Herremanden blev heller ikke rig af den Gaard.

Efter 1788 blev Udskiftningen almindelig gennemført for den Egn's Vedkommende. I Byen Kulby var 12 Bøndergaarde; af disse skulde 6 flyttes ud. I Almindelighed foregik Udskiftningen saaledes, at der blev tillagt hver Bondegaard 60—70 Tdr. Ld., og desuden blev der for hver Gaard udlagt en Huslod paa 2 Tdr. Ld. Den Skæbne at blive udflyttet ramte ogsaa min Fædrenegaard, og i Anledning heraf vil jeg nu fremdrage nogle Ejendommeligheder, der er meddelt mig af gamle Folk, og om hvilke Meddelelser jeg endnu har nogle Erindringer. Der er nu for det første det, at ikke faa af Herskaberne hjalp deres Fæstere med Udvisning af en Del Tømmer fra Skovene og nogle endogsaa ved Indkøb af Tømmer, og dernæst, at Bønderne efter stor Maalestok hjalp ad med Flytningen. De, der blev boende i Byen, fordi Loddet ikke havde truffet dem, hjalp paa bedste Maade, særlig med Arbejde og Kørsel, dem, der flyttede. I Særdeleshed har jeg hørt fortælle om Klinegilderne. Naar Tømret til en Længe endelig var rejst og Taget lagt, og det gjaldt om at kline Vægge, saa mødte Byens Karle og Piger for at kline. Leret var i Forvejen gravet op og æltet til fornøden Blødhed ved Heste, det blev kørt til med Sluffer, og saa gik Kliningens løs den udslagne Dag med Lyst og Sang. Der skulde være to sammen, i Reglen en Karl udenfor Væggen og en Pige indenfor, det krævede Arbejdet, og naar saa Kliningens af en Gaard var til Ende, fandt der et Gilde Sted med Dans og tilsvarende tarvelig Beværtning.

Det blev ikke Pragtbygninger, der blev opført,

og hvad Soliditeten angaar, lod de nok ogsaa en Del tilbage at ønske. Syldstenene blev ofte lagt paa den blotte Jord, og naar de sank efter, blev Husene skæve, men de hængte godt sammen og kunde ikke falde. Lergulvet i Stuer, Lader og Lo var fast og godt, de klinede Vægge var i Virkeligheden langt lunere end senere Tiders Tavlmur. Og hvad mener man saa om Straataget; intet Tag var varmere om Vinteren og køligere om Sommeren. En i de Tider bygget Bondegaard kunde endogsaa, naar den holdtes godt vedlige, havde sine hvidkalkede Vægge og var indrammet med en pyntelig Træplantning, se i høj Grad smuk og landskabelig ud. I den Retning kan de moderne Gaarde ikke hamle op med dem. Naar der i vore Dage arbejdes for, at vore Stats-husmandshjem skal opføres efter arkitektoniske Principper, tænker jeg tidt paa den Tid, da man byggede efter Reglen: „Man skal krybe, til man kan gaa“.

Den Nøjsomhed og Sparsommelighed, ja, den Omsorg for andre Mennesker, der prægede de Tider, kendes jo ikke nu. Min Fader gav den Udtryk, naar han sagde til os: „I maa aldrig lade en Smule paa et Bord eller en Naal paa et Gulv eller et Søm paa en Vej blive liggende.“ Han sigtede dermed baade til, at intet, selv det mindste, maatte spildes, og til, at Naalen ikke skulde blive traadt op i et Menneskes Fod eller Sømmet i Hestens. Min Moder gav sine Tanker om Nøjsomhed Udtryk, naar jeg klagede over, at min Stumptrøje var gammel, og hun saa sagde: „Det gør ikke noget, at du kun har en gammel Trøje, min Dreng, naar du bare har en ren Skjorte.“ Hvilken Dybde ligger der ikke i en saadan Tiltale.

I 1836 overgik der min Fædrenegaard en Ilds-
vaade, og da var endnu Herremandens Hjælp med
Tømmer og Bymændenes og i det hele Byfolkets
Hjælp af samme Omfang og Art som ved Udflyt-
ningstiden, og Klinegildet holdtes ligesaa. Der var
da en Omstændighed, som i denne Forbindelse bør
nævnes. Man havde endnu den Gang ikke assu-
reret som nu, en Ildsvaade kunde derfor være ret
ødelæggende for en Mand. Under saadanne For-
hold kunde Øvrigheden udstede et saakaldet Brand-
stedbrev, som gav den skadelidte Adkomst til med
dette i Lommen indenfor en vis Begrænsning at
henvende sig til Egnens Beboere om Byggehjælp, og
dette skete ved denne Lejlighed.

Hoveriarbejdet var ved Udskiftningstiden vel
nok meget trykkende, men det er dog fortalt, at
Herremændene paa de Tider meget læmpede sig
efter Forholdene, og dette var paa samme Tid til
deres egen Fordel, som det var til Bøndernes Bedste.
Godsejerne kunde ikke være tjent med, at deres
Fæstere i økonomisk Forstand kom paa Knæene.
Nu traf det sig jo ogsaa saaledes, at de sidste 10
Aar af det attende Aarhundrede, hvor Udflytningen
hovedsagelig skete, var en rolig Tid. Jeg kommer
i denne Forbindelse til at tænke paa, at da jeg i
1891 var inde i Moskowegnen i Rusland, da erfarede
jeg, at de russiske Bønders Frigørelse ved Ophævelse
af Livegenskabet langt fra i alle Maader blev til
deres Bedste. Saa længe de hørte under Godserne,
fandt Herremanden Interesse i Bøndernes Opret-
holdelse ved at sørge for, at de fik saaget om For-
aaret o. s. v., men efter den Tid faldt de i stor
Udstrækning i Kløerne paa Aagerkarle, der kun
brød sig om den øjeblikkelige Fordel. Deraf fulgte

stor Elendighed blandt den russiske Bondestand. Altsaa en ny Bekræftelse af en gammel Sandhed. Hertil kan endnu føjes, at da disse Aagerkarle som oftest var Jøder, fandt den russiske Statsmagt heri sit virksomste Motiv til Jødernes Udvisning, som netop fandt Sted paa den Tid, jeg var derinde.

Gamle Mads Hansen var min Faders Morbroder og Nabo til mit Hjem. Han blev en meget gammel Mand, og naar han var i godt Humør, pumpede jeg ham for gamle Historier. Skade, at jeg fik gjort det altfor lidt og husker for lidt deraf; men noget af, hvad han fortalte, husker jeg, og deraf dette, at de gamle havde fortalt ham, at naar Bønderne i en By blev enige om at tage nye Jorder op til Dyrkning, saa fulgtes de ad ud paa Markerne og gav disse Jordstykker Navn. Denne lille Fortælling har jeg i senere Tider ofte tænkt paa og anstillet Betragtninger over. Men inden jeg fremsætter disse, vil jeg udtale min Beklagelse over den Maade, hvorpaa vore offentlige Autoriteter behandler vore gamle Stednavne. Generalstaben har vel nok gjort sig Umage for at finde tilbage til deres Oprindelse, men ingenlunde altid været heldig, idet man ikke tilstrækkeligt har agtet paa Lydforholdet — Udtalen af Navnene — i Folkemunde. Skønt det maa indrømmes, at der i Tidernes Løb ogsaa foregaar en Forskydning af Udtalen i Folkemunde, Jernbanevæsenet har vel nok været endnu mindre heldigt. Der er nu f. Eks. i mit Fødesogn Byen „Høng“, som dette Væsen har kaldt den. I Folkemunde hedder den, langtrukket udtalt, „Hønge“, og jeg erindrer at have set gamle Dokumenter, hvor Navnet skreves „Høj-inge“, og saa bliver der

Mening i Navnet, der var sammensat af Ord, som er betegnende for Stedet.

Ved at tænke over vort Lands Stednavne er jeg kommen til at mene om vore udannede Fædre, at de har været store Sprog mestre, deres Navne-givning bl. a. bærer Vidne derom. Det er som et Bevis for denne min Slutnings Rigtighed, jeg nu vil nævne nogle af de særlig karakteristiske Navne, de forskellige Jordstykker ved min Fædrenegaard fra ældre Tid var forsynede med. Gaarden er beliggende Øst for Byen Kulby i Retning efter Ruds-Vedby. Den største Del af Byens Bønder var hoveripligtige til Vedbygaard, og før Udskiftningen gik Vej og Sti mellem de to Byer over dens Marker — denne Vej er i en nyere Tid lagt om. Den gamle Vej gik over en Banke, hvis Side mod Kulby kaldtes „Stiliden“; her blev Gaarden lagt ved Udflytningen og i Begyndelsen kaldt „Stilidegaarden“, men Navnet gik tidligt af Brug, og Gaarden har siden baaret Navn efter dens Besidder. Den Side af Banken, som vendte bort fra Kulby, kaldtes „Dækliden“, og her ligger et Hus, der den Dag i Dag kaldes „Dæklidehuset“. Gaarden dreves i den første Tid, jeg kan huske, i 9 Numre eller Skifter, og hvert af disse havde sit Navn. Et kaldtes saaledes „Brud“, hvilket efter de gamles Sigende skulde være Betegnelsen for den bedste Jord. Et andet kaldtes „Kyllingsnald“, en Betegnelse, der forresten anvendes paa Affald ved Sædens Rensning af Smaakorn og Frø, der kastes ud som Foder til Høns og andet Smaakreatur. Et tredje kaldtes „paa Krybeegen“ og havde Navnet efter, at der i ældre Tid voksede en gammel Eg i krybende Stilling hen ad Jorden. Et fjerde kaldtes „Skovkilde Rude“ som et yderligere

Vidnesbyrd om en Tid med Skovvækst over store Dele ogsaa af de Egne. Ved Navne, der knyttede sig til Bjerg, Dal eller Mose, skal jeg ikke dvæle. En lille ordforklarende Bemærkning maa jeg derimod endnu gøre. Med Hensyn til de to første Navne, der knyttes til det gamle Ord „Lide“, kan saaledes bemærkes, at det træffes sjældent i den Forbindelse især paa Sjælland. I Jylland har vi det i Navnet „Bjergelide“. Navnet „Brud“ er endnu sjældnere, paa Fyn findes det i Bynavnet „Brudager“. Og endelig hvad angaar Navnet „Rude“, da er det formentlig ensbetydende med de talrige Navne, der ender paa „ryd“ og „rød“.

Jeg har draget disse Navne fra min Fædrengaards Marker frem, alene fordi de har den ældgamle Klang og Karakter. Men selvfølgelig findes der trindt i Landet Tusinder af Navne af samme Karakter; kun skulde de drages frem af deres Skjul til Vidnesbyrd om den Sprogsans, som de gamle kunde have.

Udskiftningen og Udflytningen blev en Udløsning af den danske Bondestands Kraft. Varede det end over en Menneskealder, før denne Udløsning var kendelig — Tiderne blev jo trange — saa er det nu en historisk Kendsgerning, at var denne Udløsning ikke kommen, vilde meget staaet endnu mere i Stampe, end det gør. I det hele var det vel godt, at det varede en længere Tid, des fastere blev Forholdene. Det er langt fra den bedste Udvikling, som foregaar i Spring, det gælder paa alle Omraader. Lad os nu f. Eks. tænke paa Jordens fortsatte Opdyrkning; den maatte i nogen Maade ske i Forhold til Folkemængdens Vækst. Der skulde meget Arbejde dertil, og der var langt fra altid

Overflod paa Kræfter. Dels har min Fader skildret dette for mig, og dels har jeg selv erfaret det. Da min Fader sidst i Tyverne, altsaa for ca. 80 Aar siden, fik Lov at raade for Gaardens Drift, fandt han, at kun omtrent Halvdelen af dens Areal var Pløjeland, og endnu, da jeg blev klar over Tilværelsen, omkring 1848, var der nok omtrent en Fjerdedel, der henlaa som Eng og Mose, men som saa godt som altsammen kom under Plov før min Faders Død i 1857.

Som det gik i mit Hjem, er det gaaet ved Tusinder andre, maaske ved mange endnu raskere og bedre, men til dette Hjem var jeg nu knyttet, det vandt min Kærlighed, og derfor kan jeg skrive derom. De andre kan saa skrive om deres. Jeg vilde ønske, mange vilde gøre det og drage andre Sider frem, saa at der derud af kan dannes det Helhedsbillede, der giver den danske Bondestands Historie.

Kundby Bønder i Bondebevægelsens første Kampaar.

Ved *J. P. Jensen*, Høng.

1. Jens Gregersen.

Det var vistnok i Aaret 1842, at Jens Gregersen fremkom med de Ord, der har gjort ham landskendt: „Ja, gøres der ikke noget for Bondestanden, frygter jeg for, at „Postelinet“ bliver slaaet i Stykker“. De minder noget om de stærke Ord, som Randersbonden Jørgen Blach samme Aar lod falde i Viborg Stænderforsamling: „Grevskaber, Baronier og Stamhuse er, efter hvad jeg kan skønne, et meget stort Onde. Jeg anser disse Indretninger for Ørnereder.“ Men medens Jørgens Blachs Ord snart blev glemt i Folkemunde, saa lever Jens Gregersens Ord endnu i Folket, og disse hans Ord kom i ikke ringe Grad til at præge den stærke Bondebevægelse i Fyrrernes Dage.

Kundbyerne var tidligst med i denne Bevægelse. Man ser det af Underskrifter paa Adresser og Indbydelser til Møder. Altid mødte de mandstærke fra Kundby Sogn. Men forrest af dem alle var Jens Gregersen. Han grundlagde i Kundby den stærke politiske Interesse, der holdt sig i de følgende Slægtled, og som den bekendte Amtmand i Holbæk, Kammerherre Carl Steen Andersen Bille, en Gang

fandt sig beføjet til at sige om, at ligesom Kundby Kirke ved sin høje Beliggenhed ragede op over alt andet i Omegnen, saaledes ragede Kundbyerne selv op over den øvrige Befolkning i Amtet ved sin levende Deltagelse og Foretagsomhed i politisk Henseende.

Jens Gregersen var født i Hørby paa Tudse Næs d. 1. April 1794. Hans Fader maatte som Fæstebonde forrette Hoveriarbejde paa Hørbygaard. Og da Jens Gregersen som lille Dreng en Dag blev sendt ud i Hovmarken med Mad til sin Fader, blev han Vidne til, at Ladefogden paa en ubarmhjertig Maade mishandlede Faderen med Prygl og Slag. Det Syn glemte Drengen aldrig. Han sagde senere, at han aldrig mindedes at have set et Menneske blive tærsket saadan igennem, som hans Fader blev det den Dag ude i Hovmarken. Og dette skete til Trods for, at Pryglestraffen for Hoveri-

bønder var ophævet ved Fæsteloven af 8. Juni 1787. Fra denne Barndomsoplevelse havde Jens Gregersens varme Frihedsfølelse sit første Udspring. Hele sit Liv igennem var han en absolut Modstander af al Undertrykkelse og Herremandsvælde, og en Samtale om dette kunde endog i hans allersidste Aar kalde livlige Blink frem i hans Øjne.

Den 9. December 1817 giftede Jens Gregersen sig med den 18-aarige *Ane Sofie Toftegaard*, der blev ham en udmærket Hustru. 1822 overtog det unge Par en meget forfalden Arvefæstegaard i Kundby. Til Gaarden hørte 45 Tdr. Ld. Ager og 16 Tdr. Ld. Eng. Men Jens Gregersen fik snart Skik paa det hele og arbejdede sig frem til at blive en meget dygtig Landmand. Flere Gange blev han rosede omtalt for sin Driftsmaade. 1835 fik han af Holbæk Amts økonomiske Selskab 8 Rigsdaler i Præmie, fordi han om Sommeren havde staldfodret det meste af sin Besætning. Og 1836 fik han Selskabets 2. Sølvbæger. Det hedder i Selskabets gamle Beretninger:

„Jens Gregersen har inddelt sit Agerland i 9 Lodder og bruger følgende Driftsplan: 1. Græsjord besaaet med Havre. 2. Brak, hvori dels Kartoffler, dels Staldfodring m. m. 3. Vintersæd. 4. Byg. 5. Ærter. 6. Byg udlagt med Kløver, Rajgræs og Timothe. 7., 8., 9. Græs.“

„Han har ladet grave 300 Alen Hovedgrøfter indtil 3 Alen dybe“, hedder det videre i Selskabets Aarbøger. „2 Tørvemoser er fyldte og forvandlede til Eng. Han gøder nu 1½ Skifte om Aaret (før kun ½). Besætningen er 4 Heste, 4 a 5 Plage, 11 Køer samt Tyr og Ungkvæg, 10 Faar og 1 Vædder af forædlet Race. En Td. Land nær ved Gaarden benyttes til Staldfodring. En forhen gold Banke, paa cirka 1 Td. Land, har han anvendt til Træplantning; der er plantet ca. 500 Graner, foruden Ask, Elm og Eg. Alle Træerne staar i frodig Vækst og lover godt Udbytte. Han har anlagt en Have, hvor

der findes gode Frugttræer, som han for største Delen selv har plantet. Han har indrettet 2 Kældere under Jorden, den ene til Haveurter, den anden til 200 Td. Karfopper. Han er en virksom og vindskibelig Mand, hvilket fornemlig ses af hans fortrinlige Gravning til Vandafledning samt ved Skovanlægget, som er velplejet og udført med Smag.“

Jens Gregersen var en lille, noget førloaden Mand med kloge, men bundærlige Øjne, og han var i et og alt en Hædersmand, langt fra en opfanatiseret Bonde. Han udmærkede sig ikke ved fremtrædende Talegaver, han talte kun lidt og med en svag Stemme. Men hans Ord blev udtalt paa en saa særegen Maade og med en saadan Betoning, at enhver, der hørte ham, fornam, at der var Kraft og Vilje hos den Mand, der udtalte dem. „Jens Gregersens Gaard laa midt i Byen, og det var mig altid en sand Fornøjelse at komme der“, siger Forfatteren, Pastor *Richard Petersen* i sine Erindringer. „Jens Gregersens Hustru var en lige saa brav Kone, som han var Mand, og deres store Børneflokk var ogsaa vakker. Ikke mange, men lyse Minder har jeg fra de Dage, jeg i Ferien tilbragte i Kundby, mens jeg var Dreng. Især mindes jeg med Glæde to Døttre; de var halvvoxne Piger og meget velvillige imod mig lille Dreng, for hvem saa mange Ting var nye. Jeg løb med dem ved Haanden paa flere Vandringer i Marken, naar de gik med Mælkespanden paa Hovedet, og jeg husker deres smilende Ansigter, naar jeg fortalte dem om København. De har altid forekommet mig som Typer paa sjællandske Bondepiger. Ak, forlængst er de med deres klare Latter og deres friske, troskyldige Væsen borte; de blev gifte, men døde begge i en ung Alder. Siden da har Bondelivet altid staaet lokkende for mig, og

jeg har tidt tænkt mig, at Bonden som oftest ikke selv aner, hvor det landlige i sin Enkelthed staar højt over Købstadslivet.“

„Gaarden var gammeldags. Kom man udefra ind i Stuen, fandt man det sædvanlige rødmaalede Bohave, som alle Bønder den Gang havde, med Alkovesenge langs den ene Væg og Tintallerken-Rækken paa den anden. Den ældste Søn laa i en Slagbænk. Hvor de andre Børn laa, ved jeg ikke. Men Huset var morsomt i den Henseende, at forskellige Perioder efterhaanden havde udvidet det og givet det Præg. Fra den aldeles bondeagtige Dagligstue traadte man ind i en anden, der bar Vidne om, at det var en intelligent Bonde, her boede. Her var en Hylde med Bøger, og her var Blade. I denne Stue blev der sikkert holdt mange Møder med gode Venner af Bønderne nær og fjærn. Her drøftedes Dagens Spørgsmaal. Bondens Frigørelse var Løsenet, men den skulde blive til paa en besindig Maade; alene det at høre Jens Gregersens betænksomme Stemme lagde en sindig Tone over det hele. Fra den omtalte Dagligstue kom man op ad en Trappe, og gennem en Gang traadte man ind i den egentlige Stadsstue med en pæn Sofa og lignende Stole. Denne Stue blev mest benyttet om Sommeren. Her hang der i mange Aar et kønt Maleri, som forestillede Kundby Kirke og Jens Gregersens Mark, set fra Markledet, og malet af Fru Tscherning, der var Kunstnerinde.“

Saaledes boede Jens Gregersen. Hjemme som ude var han den, der ved sin Person udtrykte Ro og Bestemthed. Men han havde svære Legemskræfter, og han kunde godt til Tider lange sine Omgivelser „en varm Øretæve“. Ved Gilder og

Sammenkomster i de Dage kom det ofte til at gaa løs med Livtag og Haandgribeligheder mellem Bønderne, og her var Jens Gregersen altid respekteret for sine sikre Tag og store Kræfter. Da de hjemvendte Soldater efter Treaarskrigen blev modtaget med Fest og Jubel i Landsbyerne, beredte Kundby Bønder sig ogsaa til at modtage deres Soldater paa bedste Maade. Men i sidste Øjeblik blev de uenige om Arrangementet, og det trak op til Uvejrlighed mellem de ledende Mænd. Da sagde Jens Gregersen til sin Karl i Hjemmet: „Gaa op paa Loftet og maal mig bestemt 1 Tønde Ærter i en Sæk!“ Karlen gjorde, som Husbonden krævede det, uden at ane, hvad det skulde betyde. Kort efter kom Jens Gregersen til Stede. Han begyndte straks at løfte paa Sækken, og efter nogle Tag og Kast laa Sækken oppe paa hans ene Skulder — til stor Forundring for Karlen. „Ser du“, sagde Jens Gregersen meget rolig, „jeg er nu 56 Aar gl. og var ikke saa sikker paa, at jeg havde mine gamle Kræfter. Derfor prøver jeg mig frem. Men nu er jeg sikker paa, at jeg nok skal klare det i Aften, selv om det skulde komme til at gaa lidt haardt til.“

Da Jens Gregersen en Sommerdag kom ud i Marken med Mad til Arbejdsfolkene, traf han dem, imod Sædvane, liggende i dyb Søvn. Jens Gregersen stod lidt og saa paa de sovende. Saa satte han ganske rolig Madkurven ved Siden af dem og gik hjem, overladende det til Arbejdsfolkene selv at komme sig af Forskrækkelsen ved, naar de vaagnede, at finde Madkurven.

En Høstdag laa Jens Gregersen og sov Middagsøvn. Da kom hans Kone og kaldte paa ham, idet hun sagde: „Alle vore Naboer er allerede i Gang

med at køre Sæd hjem. Vi maa ogsaa have begyndt!“ Jens Gregersen lukkede sindigt sine Øjne op og spurgte med største Ro: „Ta'er de noget af vor Sæd?“ „Nej, vist tager de ikke vor Sæd“, svarede Konen. Saa vendte Jens Gregersen sig om paa den anden Side og sov sin Middagssøvn helt ud.

Som Arvefæster havde Jens Gregersen det adskilligt friere i Fyrrernes Dage end de mange Fæstegaardmænd, som Holbæk Amt indtil 1852 var saa rig paa. Omkring ved 1840 var 80 pCt. af Amtets Gaardmænd endnu Fæstere. Det vidner derfor stærkt om Jens Gregersens Retsind og Frisind, naar det fortælles, at han meget tidlig stillede sig paa Fæstehusmændenes og Fæstegaardmændenes Side overfor Herremændene, og at han fuldtud ved alle mulige Lejligheder gjorde de undertryktes Sag til sin egen. Selvfølgelig var der ogsaa mange Friheder og Rettigheder at hige efter for Selvejere og Arvefæstere, og den samlede Bondestands Krav maatte munde ud i dette: *lige Ret og lige Pligt med Landets andre Stænder!* Under dette Løsen var det, den Bondehær fylkede sig, som Jens Gregersen i saa rigt et Maal var med til at faa paa Benene i Fyrrernes Dage. Og den Hær omfattede baade Husmænd og Gaardmænd.

En Præst i Holbæk (Dr. *Larsen*) havde nogle Aar i Forvejen skrevet følgende om Fæsteforholdene i Holbæk Amt: „Overser man den Mængde Huse med 2 à 3 Td. Land og det ikke ringe Antal jordløse Huse, og man kender deres Beboeres ynkværdige Tilstand, enten de saa er Fæstere eller Lejere,

kan man ikke andet end beklage dem; thi deres sørgelige Stilling er for det meste indviet til Armoden og det haardeste Trælleviv for disse arme Mennesker, der tidt med store Familier ikke kan ernære sig, og af hvilke man kan udpine alt hvad forlanges, for at de, mens de leve, kunne faa et usselt Tag over Hovedet og 4 møre og faldefærdige Vægge til deres daglige Skjulested. — Hvad skal vi sige om det nu sig stedse mere og mere hævende Princip i vort usalige Fæstevæsen, at drive Fæste og Landgilde op til det yderste, jage Børnene fra de Gaarde og Huse, hvorpaa Fædrene har anvendt al deres Levetids Arbejde, naar de ikke kunne svare de enorme Byrder, der lægges paa dem. Hvad vil da Enden blive uden Armod og Nøgenhed? Mer end 40 Aars Erfaring i disse Ting tør vel tillade mig at tale dette Ord til deres bedste.“

Her var nok at gøre for at skaffe bedre Kaar. Og Stænderforsamlingerne blev for de fremmeligste i Bondestanden et Haab, der tændtes. Jens Gregeren var aldrig Medlem af Stænderforsamlingen; men han fulgte dens Færd med stor Interesse og blev tidlig kendt med Mænd som Baltazar Christensen og Drewsen. Det var i en privat Samtale med Drewsen, han fremkom med den opsigtsvækkende Udtalelse om „Postelinet“. Denne Ytring nævnte Drewsen i Roskilde Stænderforsamling under den store Debat 1844, hvor B. Christensen og Drewsen maatte løbe „Spidsrod“ mellem Godsejerrækkerne. Drewsen sagde: „Jeg har engang hørt nogle Ytringer, som i højeste Grad forbavsede mig. En tilsyneladende sindig Bonde, med hvem jeg talte om Landboforholdene, svarede mig nemlig, da jeg ytrede, at der nok ikke i Aar var stort at vente i denne

Henseende, med de Ord: „Ja, Hr. Kammerraad! gøres der ikke noget for Bondestanden, saa frygter jeg for, at Postelinet vil blive slaaet itu.“

Da Holbæk Amts Landkommunalforening begyndte sine Møder 1843, var Jens Gregersen selvfølgelig et af de mest betydende Medlemmer. Og han havde Æren for, at Kundby Sogns Beboere meldte sig ind i et stort Antal. Det var ogsaa Jens Gregersen, der gik i Spidsen for Opfordringen til Husmand Peder Hansen, Lundby, om at komme til Holbæk og holde Møde i Aaret 1844. Henvendelsen, der var underskrevet af 13 Gaardmænd i Kundby, lød saaledes:

Velagtede Fæstehusmand Peder Hansen
i Lundby!

Undertegnede Gaardmænd heraf Byen tilfredsstillte herved en længe følt Trang, idet vi af ganske Hjerter takke Dem, ærede Peder Hansen, for den uskrømtede Iver, hvormed De virker med Ord og med Pen for at fremme Bondestandens Tarv, og idet vi bevidne Dem vor høje Agtelse. Som stadige Læsere af „Almuevennen“ have vi følt os særdeles tiltrukne af de af Dem i dette Blad leverede Artikler, thi foruden det, at vi deri have fundet, hvad der i det væsentlige ere vore egne statsborgerlige Anskuelser, paa det klareste udtalt, har det været os en sand Glæde at erfare, at ogsaa vor Stand i Dem har tilført den liberale Sag en lige saa dygtig som nidkær og djærv Forkæmper. At De har havt og nødvendig maa have mange Modstandere især blandt de rigere Klasser, kunne vi let tænke os, thi „Sandheden er altid ilde hørt“, men at De har vundet endnu flere Venner, derom føle vi os overbeviste, og vi anse os forpligtede til at forsikre Dem, at dette i det mindste er Tilfældet i vor Egn. Hvor vi komme hen, bliver Navnet *Peder Hansen* udtalt med Paaskønnelse, og Ønsket om at stifte personligt Bekendtskab med Dem er meget almindeligt. Iblant dem, der længe har næret dette Ønske, er ogsaa vi, og vort Ønske er vokset, efter at vi er indtraadt i en Landboforening, der nylig har dannet sig her i Egnen, og som, paa nogle faa Undtagelser nær, bestaar af Bønder. Vi indse,

Hans Plads som Ordfører var i Smaaforsamlinger, helst foran Bordenden i Bondens Stue. Her gjorde han sig bedst, og med en vis Betagethed sad hans Tilhørere og lyttede til hans gnistrende Ord. Paa den Maade drev han sin Agitation, snart i et Sogn og snart i et andet. En Gang var han til Stede ved et Møde i Bæks Kro ved Tis Sø, hvor der var mødt Folk helt oppe fra Holbækegnen. Her var det, har en Deltager fortalt, at man bl. a. forærede Peder Hansen en ny Kasket, da den, han havde paa, saa noget medtaget ud. At Peder Hansen paa sine Vandringer i Holbæk Amt kunde bruge vel stærke Ord, naar det gjaldt Bondesagen, synes følgende Historie at bevise: Ved et Politiforhør d. 10. Decbr. 1845 oplyste Casper Sørensen af Mørke, at da han en Dag havde været ude i Mørkegaards Skov for at hugge Tømmer til sit Hus, der var nedbrændt, kom der en ukendt Mand til ham og spurgte, hvad han bestilte. „Jeg hugger Ragter til mit Hus, som er brændt“, svarede Casper Sørensen. „Ja“, sagde den fremmede, „det er kun i det smaa, men der kan komme den Dag, da det brænder i det store.“ Hertil bemærkede Casper Sørensen, at det maatte man bede Gud bevare sig for. Men den fremmede sagde: „Den Tid kan komme, hvis der ingen Forandringer sker i de Forhold, som Bondestanden har ansøgt om.“ Og Casper Sørensen forstod det saaledes, som om den fremmede mente, Herregaardene skulde brænde. Da Casper Sørensen havde sagt dette ved Retten, blev han paa det alvorligste af Politimesteren opfordret til at sige, hvem det var, eller i det mindste, om han havde nogen Formodning om, hvem den fremmede kunde være. Men Casper Sørensen forsikrede, at han hverken kendte

eller havde nogen Tanke om, hvem det var, han havde talt med. Selv var han en gammel Mand paa 73 Aar; han havde kun et Øje at se med, og det saa han endda kun maadeligt med. Men saa meget kunde Casper Sørensen dog oplyse, at den fremmede Person kom fra Frydendal og gik ad Bjergby til. Han var af Middelhøjde og saa ud til at være omtrent 40 Aar gl. Han var iført kort blaa Trøje og lange Lærredsbukser. Paa Dommerens Spørgsmaal, om det ikke skulde være Peder Hansen fra Lundby, svarede Casper Sørensen, at ham kendte han ikke, idet han ikke mindedes nogensinde at have set Peder Hansen.

Alt synes dog at tale for, at den fremmede har været Peder Hansen, Lundby. „Mit Maal er at vække Folket til Modstand imod Aristokratiets Grundsætninger“, sagde han ved flere Lejligheder. Og Holbæk Amtmand og Politimestre var ikke glade ved denne Mands Færden omkring i Amtet. Peder Hansen holdt sig dog strængt paa Lovens Grund — fraregnet visse forvorne Udtalelser. Og Orla Lehmann kunde derfor med stor Styrke ironisere over den Frygt, Embedsmændene nærrede for P. Hansen. Orla Lehmann sagde saaledes engang om Peder Hansens Færd: „Holbæk Amt er et farligt Sted for det danske Kancelli; thi en mægtig ond Aand har lejret sig der; den findes overalt i Amtet og udøver en gruelig Indflydelse allevegne. Dens Navn er Peder Hansen, og han er hundrede Steder paa en Gang. Under Jorden gaar han fra den ene Bondegaard til den anden og hvisker Bønderne tusinde Djævla i Øret.“

Aarene 1844—45 var de store Adressers Tid for Holbæk Amts Gaardmænd og Husmænd. An-

dragende paa Andragende blev underskrevet og indsendt til Roskilde Stænderforsamling eller til Kancelliet og Kongen. Spørgsmaalene gjaldt i første Række Retten til Jordan — dette altid omstridte Spørgsmaal i de store sociale Kamptider. Mange Møder blev i den Anledning holdt omkring i Bøndergaardene, men ingen Steder var der vel saa ofte Møde som hos Jens Gregersen i Kundby. Her blev der oplæst Artikler af det nye Ugeblad „Almuevennen“ og af Dagbladet „Fædrelandet“. Saadanne Artikler som dem, der 1843—44 stod i „Fædrelandet“ i Anledning af, at Adelsborg og Tølløse var gjort til Friherreskaber, blev læst og drøftet i lange Tider. Grundtvigs Artikel „En Bonde ovenpaa en Herremand“ stod i 1844 som Spidsartikel i „Fædrelandet“ og vakte megen Opmærksomhed, hvor den naaede hen i Bondekredse.

Enkelte Steder, særlig ved de store Herregaarde, var der fra Gaardmænds og Husmænds Side smaa Tilløb til Uroligheder. Saaledes paa Aggersvold, hvorom Datidens Forhørsprotokoller beretter følgende:

En Aften mødte Husmand Ole Ottesen i Høed Husmand Christian Schultz fra Hjembæk. „Naa, Schultz, nu er vi Husmænd, der har været ved Hove i Dag, bleven enige om, at vi skal samles hos Niels Hansen i Marke, thi dette er ikke til at udholde. Jeg kom hjem fra Hove i Aftes mellem 11 og 12, og jeg var der i Morges, inden Klokken var 4, og endda brugte Ladefogden Mund og var færdig at jage mig hjem, fordi jeg kom for silde“ (Ole Ottesen havde omtrent $\frac{3}{4}$ Mil at gaa til og fra Hove Morgen og Aften). „Vi vil ogsaa lade de andre vide, at vi vil samles, og vi har lagt over

med hverandre, at hvem, der ikke møder, skal give 1 Rigsdaler. Jeg skal nok møde eller ogsaa betale 1 Rd.“, sagde Ole Ottesen.

„Det var Ret“, svarede Chr. Schultz. „Det kan jeg lide; thi dersom vi blot er enige og staar paa vor Ret, saa kan de ikke helt gøre med os, hvad de vil. Jeg har ogsaa Pligtdage at gøre paa Aggersvold, og der staar i mit Fæstebrev, at jeg skal møde Kl. 4 om Morgenen og vedblive med Arbejdet, til Gaardens egne Folk holder op.“

De to Husmænd blev enige om, at Arbejdstiden burde være fra Kl. 6 Morgen til 7 Aften.

Den bestemte Dag mødtes Husmændene saa hos Husmand Niels Hansen i Marke for at overveje, hvorledes de skulde bære sig ad i Henseende til det Andragende, de havde indgivet til Godsejeren*) om at blive Selvejere eller Arvefæstere. Da Christian Schultz kom til Stede, var alle Siddepladser i Huset optagne. Han satte sig da paa Bordet og holdt omtrent følgende Tale:

„Det er mig usigelig kært, at vi er bleven enige om at samles. Lad os derfor samle os og overlægge gode Raad og vise Herremændene, at vi er kommen saa vidt, at vi selv kunne udrette noget godt, og at vi ikke have nødig at staa under Formynderskab.“

Da Husets Ejer derpaa vilde byde Chr. Schultz et Glas Brændevin, sagde denne, at dersom de ikke kunde samles uden at drikke Brændevin, saa vilde han ikke samles med dem. „Lad os vise Herremændene, at vi er dannede og kultiverede Folk, som kunne samles og overlægge gode Raad.“

*) General Rothe, Ejer af Aggersvold indtil 1848.

Mødet havde imidlertid ikke faaet saa stor Tilslutning, som de mente var nødvendigt for at træffe endelig Bestemmelse. Det blev derfor bestemt, at der skulde holdes et nyt Møde, og Chr. Schultz tilbød da uopfordret sit Hus til Samlingssted. Inden man skiltes, blev der truffet den Aftale, at den, der ikke mødte i Fremtiden, skulde give 1 Rd., der skulde anvendes til et Fond, hvoraf Procesomkostninger og andre saadanne Udgifter i Anledning af Processer skulde tages; men da nogle syntes, at dette ikke kunde lade sig gøre, da de var fattige Folk, blev det vedtaget, at den, der udeblev, skulde have *2 Slag Tamp af hver Mand*. (Ved de senere Forhør i Politiretten forsøgte Forhørsdommeren bestemt at faa at vide, hvem der var Ophavsmanden til denne sidste Bestemmelse. Chr. Schultz nægtede bestemt at have været Forslagsstilleren og kunde heller ikke nævne nogen anden, der først havde givet Anledning til Forslaget.)

Nogen Tid efter mødtes Husmændene saa hos Chr. Schultz i Hjembæk. Ved denne Lejlighed oplæste Chr. Schultz af „Almuevennen“ nogle af de Taler, der var holdt ved Folkefesten i Ulkestrup d. 30. Juni 1845, og som gik ud paa, at de skulde stille Ryg mod Ryg, Skulder mod Skulder. Idet han derpaa forklarede de tilstedeværende den store Betydning, disse Taler havde, opmuntrede han dem til at gaa samlede til Generalen, for at han kunde se, de var enige. Det blev derefter vedtaget, at de skulde gaa op til Gaarden Aggersvold, saa snart Generalen kom hjem.

Chr. Schultz blev udnævnt til at være en af Ordførerne. Foruden ham valgtes der to andre. Paa Mødedagen oppe paa Gaarden gik disse tre

ind hos Generalen, men Kammerherre, General *Rothe* vilde kun tale med to, hvorfor Chr. Schultz blev udvist. Da denne kom ned i Gaarden og meddelte dette, sagde en i Forsamlingen: „Skal vi taale det, at en af vore udvalgte udvises?“ Hertil svarede Chr. Schultz, at det maatte de finde dem i.

Da Generalen senere kom ned i Gaarden, klagede Husmændene over, at de ingen Steder havde det mere tyrannisk end paa Aggersvold. Men Generalen gik sin Vej ud af Gaarden, medens Husmændene fulgte efter ham.

„I skal ikke forfølge mig!“ sagde Generalen.

„Det gør vi heller ikke“, ytrede Chr. Schultz; „vi er blot nødt til at skulle samme Vej som Generalen, naar vi vil hjem.“

Disse Sammenkomster og Møder paa Herregaardene i Holbæk Amt gav Anledning til en Mængde Forhør ved Politiretterne. Her blev der hele Tiden sagt „du“ til Husmændene, men „De“ til Skriverdrengen. Mange interessante Oplysninger angaaende Bondebevægelsen giver disse Forhør, saaledes som de er nedskrevne i Forhørsprotokollerne.

Da Chr. Schultz blev spurgt om, hvad det var for en Vise, han havde sunget paa Aggersvold -- to Gange havde Forvalteren Hoffmann Bang forbudt ham at synge — nævnte han Begyndelsen paa Sangen:

Sejr eller Død,
Liv eller Brød,
Jesus Kristus led uskyldig,
jeg vil ogsaa lide uskyldig.

Jens Gregersen var i disse urolige Aar overordentlig virksom, hvor en hjælpende Haand tiltrængtes. Han var Skolelærer *Gleerups* haandgangne Mand i Landkommunalforeningen og en trofast Arbejder i de mange Udvalg, som han valgtes ind i. Og som Selvejer kunde han trygt byde sit Hjem til, naar det gjaldt Møder og Sammenkomster i Bondesagen. Da Ulkestrupfesten skulde afholdes d. 30. Juni 1845, traadte Jens Gregersen til som Indbyder. Ikke mindre end 15 af 41 Indbydere var fra Kundby Sogn, et Vidnesbyrd om, at den almene Sans var stærkt fremme her. D. 11. Oktober samme Aar holdt Landkommunalforeningen et meget vigtigt Møde i Holbæk, hvor blandt meget andet det blev vedtaget at nedsætte et Udvalg, der skulde undersøge *Fæstevæsenet* rundt om paa Godserne. Dette vakte stor Opsigt. Ind i dette Udvalg satte man Jens Gregersen, der blev en Slags Formand for Udvalget.

Imidlertid gjorde Regeringen et alvorligt Forsøg paa at kvæle den unge Bondebevægelse. D. 8. November 1845 udsendte Kancelliet det berygtede Cirkulære, der siden er bleven saa historisk bekendt. Heri blev det forbudt den danske Bondestand at afholde Forsamlinger uden Politiets Tilladelse. Og det blev ubetinget forbudt Bønderne at holde Møder i Købstæderne eller at deltage i nogen saadan Forsamling udenfor det Sogn, hvori enhver boede. Herredsfoged, Justitsraad *Lynge* i Holbæk sendte desuden med Bondecirkulæret følgende Skrivelse ud til sine Sognefogder:

Foranstaande Cirkulære, som Sognefogden snarest muligt ville bekendtgøre ved Sognestævne og paa anden hensigtsmæssig Maade, har Sognefogden at paase bliver overholdt paa det nøj-

agtigste. Hvad de omhandlede Forsamlinger angaar, da vil enhver Tilladelse, der af mig bliver given til disse, være at forevise Sognefogden, forinden den afbenyttes, og maa Sognefogden derefter indfinde sig i Forsamlingen og vaage over, at Forhandlingerne ikke angaar noget ulovligt, og at ingen udenfor Sognet deltager i samme, da Forsamlingen ellers — hvis de fremmede ej vil begive dem bort, eller hvis Sognefogden ej ved Forestillinger kan forhindre, at de ulovlige Forhandlinger fortsættes — maa opløses af Sognefogden, hvorefter jeg maa underrettes om, hvad der er passeret. Dersom nogen af de Personer, der rejse omkring i Landet for at ophidse Bondestanden paa den i Cirkulæret omtalte Maade, skulde ankomme til Sognet og fremdeles udvise en saadan Virksomhed, hvad enten det sker ved at indfinde dem i Forsamlinger eller ved at rejse omkring til Enkeltmand, da vilde Sognefogden anholde dem og lade dem transportere til mig. Forøvrigt er det naturligvis en Selvfølge, at Sognefogden, hvis der holdes Forsamlinger uden min Tilladelse, har at opløse dem og derefter straks at underrette mig derom.

Det bemærkes, at enhver Tilladelse, der af mig bliver given til Forsamlinger, vil efter Afbenyttelsen være at indlevere til Sognefogden, som derefter har at tilbagesende mig samme, og at Forsamlinger, der holdes, uden at Tilladelsen er forevist Sognefogden, maa behandles, som om der aldeles ikke var meddelt Tilladelse til denne.

Meerløse og Tudse Herredskontor, d. 20. Novbr. 1845.

Lynge.

Da denne Politiskrivelse tilligemed Cirkulæret var udsendt, blev der i store Dele af Holbæk Amt trange Tider for Forsamlingsfriheden. Men heldigvis varede det ikke saa længe. Dertil var Cirkulæret i sig selv for urimeligt. Den jyske Bonde *Ole Kirk* traf det rette, da han efter Cirkulærets Udstedelse skrev: „Tænker vor gode Regering da allerede paa at standse Udviklingen, eller er den bange for at høre Sandheden?“

Da Jens Gregersen som Formand for Fæstetudvalget sidst i November samme Aar henvendte

sig til Hr. Lyngge for at erholde Tilladelse til at samle sit eget Sogns Beboere, hvem han vilde forelægge 7 Spørgsmaal, fik han det Svar af Justitsraaden, at en saadan Tilladelse kunde ikke gives. De 7 Spørgsmaal lød saaledes:

1. Er al forhenværende Fæstejord endnu bortfæstet, eller er den indlagt under Hovedgaarde, udlejet eller bortforpagtet?
2. Hvorledes overtages Fæstestederne? Maa Fæsterne i Almindelighed selv sætte Fæstestederne i Stand, forinden de overleveres dem af det lovbefalede Syn?
3. Hvor stor har Indfæstningssummen og Landgildet været for en 20—30 Aar siden, og hvor store er de nu?
4. Er der Familier, som ligge hen uden at kunne faa Bolig og komme i Næring og Levevej af Mangel paa at kunne faa Jord enten i Fæste eller tilkøbs, uagtet de er i Besiddelse af nogenlunde Midler dertil? Hvor mange Familier bo sammen i en Beboelseslejlighed?
5. Er Fæstejord taget ind under Hovedgaarden, uden at der derfor er sket Afdrag i vedkommende Fæsters Hartkorn og Afgifter? Svarer Fæsterne Afgift af den Jord, der er taget fra Fæstestederne, og hvorpaa der er bygget Huse?
6. Har man Eksempler paa, at Fæstebondens Børn er af Godsejeren nægtet Fæste paa deres Forældres Steder?
7. Har man Eksempler paa, at Fæstesteder, som enten ganske eller for en Del have været hoverifrie, atter er bleven hoveripligtige eller er paalagt større Hoveri?

D. 27. November var Jens Gregersen i Forhør i Holbæk i Anledning af, at der havde været Forsamling hos ham d. 16. November. Jens Gregersen indrømmede, at der havde været holdt Møde hos ham, men han benægtede, at han paa den Tid skulde have kendt noget til Cirkulæret af 8. Novbr. Der havde ingen udensogns Folk været til Stede. Skolelærer Rasmus Sørensen fra Venslev, der havde været i Besøg hos ham, var afrejst samme Morgen. Mødet havde kun drejet sig om Brandassurance-

sagen. Han benægtede at have modtaget nogen Betaling for Beværtning, og for saa vidt han havde beværtet nogen, var det sket gratis.

Da Jens Gregersen sammen med flere Bønder d. 27. December var samlet hos Gaardmand Christen Christensen i Svinninge for at stifte en Brandassuranceforening, mødte Justitsraad Lyngge selv og forbyd Mødet. Og da nogle af de tilstedeværende bagefter lod sig beværte paa Stedet, og en Del fortsatte Mødet hos Jakob Nielsen Saaby i Sørslev, gav det Anledning til en Række Politiforhør, hvorefter Skolelærer Rasmus Sørensen idømtes en Bøde paa 50 Rigsdaler, medens Gmd. Jakob Nielsen Saaby slap med 10 Rd., og 16 andre Bønder idømtes hver en mindre Bøde.

Politiforhør kom nu for en Tid til at høre til det almindelige hos de vaagne Bønder. En Lørdag Eftermiddag i November fik Gaardmand Peder Jensen, Aagerup ved Holbæk, Bud om at komme til Holbæk næste Formiddag, da Politimesteren, Justitsraad Lyngge, vilde tale med ham. Peder Jensen rejste ogsaa derud Søndag Formiddag og meldte sig hos Justitsraaden, der straks tog ham i et privat, men skarpt Forhør. Peder Jensen blev indtrængende anmodet om at fortælle, hvad der var foregaaet ved Landkommunalforeningens Møde i Holbæk d. 11. Oktbr., hvem der havde været med, hvad de havde talt om, hvad de vedtog o. s. v.

D. 22. Februar 1846 blev ved Retten i Holbæk en hel Række Mænd idømt Bøder à 10 Rd. for ved Møder at have beværtet de fremmede med Mad og Drikke. Blandt de dømte var Sognefoged Hans Kristensen, Ondløse, Hmd. Chr. Schultz, Hjembæk, Smed Lars Andersen, Ondløse, Gmd. P. Jeppesen,

Ondløse, Gmd. Jens Rasmussens Enke i Høed, Gmd. Peder Nielsen, Hjembæk, Gmd. Jens Rasmussen, Hjembæk, o. fl. Det var ikke saa underligt, at Folk i de Dage blev tvivlraadige med Hensyn til, hvad de maatte og hvad de ikke maatte foretage sig. En Bonde i Holbækegnen fik det spøgefulde Indfald at forespørge Politimesteren, om det var ulovligt og stridende mod Novembercirkulæret, at der Dagen i Forvejen hos ham havde været en Forsamling af Bymænd for at syne deres Byorne!

Da 23 af Amtets Bønder med Jens Gregersen i Spidsen i Foraaret 1846 udstedte en Opfordring til hele den danske Bondestand om at samle Penge ind til Dækning af „Fædrelandet“s mange Bøder i Anledning af Artikler om Bondesagen, blev der atter Politiforhør. D. 1. Juli gav Kancelliet Holbæk Amtmand en Ordre, hvorefter der skulde optages Politiforhør for at udfinde, hvem der fra først af havde fundet paa denne Indsamling. D. 1. August mødte Jens Gregersen, N. H. Nielsen, Løsserup, o. fl. for Politiretten i Holbæk. N. H. Nielsen forklarede, at han havde underskrevet Opfordringen en Dag, han var i Jens Gregersens Gaard, men hvilken Enkeltmand, der havde forfattet Opfordringen, det anede han ikke. De indstævnte Bønder var enige om, at de i Grunden allesammen var Indbydelsens Forfattere og kun havde ladet en Enkeltmand afskrive den; men ham vilde de ikke nævne, da de ansaa det for en ren Tilfældighed, at det var bleven ham og ikke en anden. Dette gav atter Anledning til en ny Række Forhør for at finde denne Afskriver, og tilsidst blev det ved Forhør i København oplyst, at Afskriveren var Frederik Barfod.

D. 6. April 1846 holdt Landkommunalforeningen

Møde i Holbæk. hvor henved 250 Bønder var til Stede. Det blev en bevæget Dag, da Politiet forbød Mødet, og Holbæk Borgervæbning rykkede frem bevæbnet med Geværer. *Gleerup* protesterede som Foreningens Formand imod denne Indskriden, og en Klage over det passerede blev forsynet med 164 Underskrifter og indsendt til Kongen ved Jens Gregersen, Kundby, P. Rasmussen, Kidserup, og Casper Jørgensen, Ulkestrup. Men da disse tre Mænd d. 20. April henvendte sig til Kongens Kabinetssekretær, Kammerherre Tillisch, for at faa Adgang til Kongen, tog Kammerherren meget koldt imod dem, idet han sagde, at de gjorde bedre i at passe deres Dont hjemme, pløje, saa og høste, og saa lade Regeringen sørge for det øvrige. De havde, efter hans Mening, gjort bedre i at give 4 Skilling i Postpenge for Klagens Indsendelse end at spille deres Tid med at rejse den lange Vej. Han vilde hverken modtage deres Klage eller gøre noget for at skaffe dem Audiens hos Kongen. De tre Bønder var alligevel ikke mere forknytte, end at de mødte i Audienssalen paa den Tid, Kongen plejede at tage imod. Men det nyttede ikke; de fik ikke Lov til at komme ind hos Kongen.

Paa lignende Maade gik det med et andet Møde i Holbæk d. 14. April. Det blev forbudt af Borgmester, Justitsraad Pedersen. Ogsaa denne Gang blev der ved Jens Gregersen, Gleerup og N. F. Jespersen, Grønnebjerggaard, indgivet Klage til Kongen. D. 27. Maj — 15 Dage efter, at Bondecirkulæret af 8. November var taget tilbage — kom Kongens Resolution, der lød saaledes:

Da Vi finde, at der ifølge Vort danske Cancellis Cirkulære af 8. November f. A. har været Grund for Politimesteren

til at forbyde Afholdelsen af indbemeldte Møde af Landkommunalforeningen for Holbæk Amt, vil denne Besværing bortfalde, og ville Vi have vedkommende Politimester indskærpet fremdeles overensstemmende med Vort allerhøjeste Reskript af 12. d. M. at have særdeles Opmærksomhed henvendt paa bemeldte Forenings Virksomhed.

Christian Rex.

Det var efter disse gentagne Afslag, at Jens Gregersen sagde paa sin sindige og rolige Maade: „Ja, maa vi ikke samles til Møder i Holbæk, saa kan vi samles hjemme hos mig!“

D. 26. November 1845 havde Gleerup paa Landkommunalforeningens Vegne indsendt en betydningsfuld Skrivelse til Prokurator B. Christensen og Kammerraad Drewsen. Den var undertegnet af Gleerup og 8 Bønder, deriblandt Jens Gregersen, og lød saaledes:

At en grundig og omfattende Undersøgelse af vore Landboforhold vil være en nødvendig Betingelse for disse Forholds heldige Ordning, maa være indlysende for enhver, som har Sind og Sands for Tidens Krav i denne Retning. Da De, højtærede Herrer! derfor til sidste Roskilde Stænderforsamling indkom med Forslaget om en Landbokommissions Nedsættelse, hvis Hverv skulde være at undersøge Landboforholdene, som de faktisk bestaa, og derefter fremkomme med Forslag til deres Reorganisation, kunde det ikke andet end vække den største Glæde og Anerkendelse hos Bondestanden, ligesom Forslagets Skæbne i Stænderforsamlingen maatte vække alvorlig Bedrøvelse og Mishag. Nødvendigheden af en Undersøgelse paa-trænger sig imidlertid alvorligere Dag for Dag, men da hverken Stænderne eller Regeringen synes at ville tage Forholdsregler i saa Henseende, saa indser Landkommunalforeningen, at Bondestanden maa handle selv og selv gøre de fornødne Skridt til denne for Standen saa vigtige Sags Fremme. Til dette Øje-

meds Opnaaelse kender Foreningerne intet bedre og hensigtsmæssigere end det, der er fremsat i en Artikel om Landboforholdene i Bladet „Fædrelandet“^{*)}, nemlig: *at der dannes en stor Landboforening for hele Landet*, for at erhverve omfattende og nøjagtige Oplysninger samt i de, i bemeldte Artikel paa pegede, som i andre didhenhørende Retninger, og — vi tilføje — som forøvrigt havde at stille det som sin Opgave: at arbejde og virke for Bondestandens Emancipation og lige borgerlige Ret med de andre Samfundsklasser — først da vil der kunne bringes Overensstemmelse, Plan og Kraft ind i Bestræbelserne for en Udvikling af Bondens Forhold, og først da ville disse Bestræbelser kunne bringe Frugt.

Men for at en Forening som den her antydede kan komme i Stand og udvikle sig, er det nødvendigt, at Mænd, der er i Besiddelse af Bondestandens uindskrænkede Tillid, sætte sig i Spidsen. Landkommunalforeningen, i hvis sidste Møde d. 11. f. M. Sagen kom under Diskussion, besluttede enstemmig at henvende sig til Dem i denne Henseende, da Foreningen ingen kender, der i den Grad som De ejer Bondens Tillid. Under tegnede blev det overdraget at udføre denne Forenings Beslutning.

I den Forudsætning, at de højtærede Herrer deler de Anskuelser, som her er fremsatte, betræffende Nødvendigheden og Vigtigheden af en saadan almindelig Landboforenings Oprettelse, er det derfor, at vi paa Landkommunalforeningens Vegne henvende os til Dem med Bøn og Anmodning om, at De i denne Sags Tjeneste, hvis trofaste Forkæmpere De er, ville til den danske Bondestand fremkomme med Plan og Indbydelse i den her omhandlede Henseende. Landkommunalforeningen indser fuldt vel, hvilke Opofrelser af Tid og Kræfter den forlanger af Dem; men *Øjeblikkets Alvor*, som ikke kan være Dem ubekendt, og hvorum Foreningen for sin Kreds kan aflægge bestemte og sandfærdige Vidnesbyrd, har været en stærk og tvingende Opfordring for den til dette Skridt; — og ligesom Foreningen er overbevist om, at den har handlet i Bondestandens Interesse, saaledes tror den ogsaa at turde for-

*) „Fædrelandet“ for 13. September 1845, Nr. 1990, Spalte 15,952.

mene, at den herved har talt ikke alene i sit eget, men i Bondestandens Navn.

Landkommunalforeningen i Holbæk Amt, d. 7. November
1845.

<i>Gleerup.</i>	<i>N. F. Jespersen.</i>	<i>Jens Gregersen.</i>
<i>Ole Jensen.</i>	<i>Niels Hansen Nielsen.</i>	<i>Jens Nielsen.</i>
<i>Casper Jørgensen.</i>	<i>Hans Jensen.</i>	<i>Lars Olsen.</i>

Allerede i December imødekom B. Christensen og Drewsen de ni Mænds Opfordring ved at udsende en almindelig Indbydelse til at danne en Forening for hele Landet. Foreningen skulde kaldes for „Bondevennernes Selskab“. Og Aaret efter, d. 5. Maj, blev ved en Sammenkomst i Holbæk Foreningen stiftet. Den fik selvfølgelig straks stor Tilslutning fra Holbæk Amt, men sit Virkefelt havde den over hele Landet, og da Foreningen var størst og kraftigst, havde den 18,000 Medlemmer.

Der blev arbejdet i „Bondevennernes Selskab“. Det har man let ved at anerkende nu saa mange Aar efter. Hele det store Arbejde, der gjordes i Selskabet i Aarene 1846—49, minder i mange Maader om det maalbevidste og energiske Arbejde, der i vore Dage øves i den danske Vælgerforening i Sønderjylland. Blot et Eksempel skal fremdrages. D. 15. Marts 1847 udsendte Bestyrelsen for Selskabet 69 Spørgsmaal til sine Distriktsformænd, for at Landboforholdene kunde blive tilstrækkelig oplyste, og for at Godsejerne kunde se, at Bonderøret langt fra var saa ubetydeligt eller tilstrækkelig oplyst, som flere af disse Godsejere i Roskilde Stænderforsamling havde paa-staaet med den største Frimodighed. 21 af disse Spørgsmaal gjaldt Fæste- og Selvejendomsforholdene, 15 var om Skattevæsenet, 12 om Husmændenes Stil-

ling, 5 om Værnepligten, og 11 tog Sigte paa Skole-spørgsmaalet; de 5 første af disse lød saaledes:

1. Hvem kalder Skolelæreren i Distriktets Sogne?
2. Hvor mange Børn findes der i Distriktets Skoler?
3. Er der indført nogen Slags Undervisning for den konfirmerede Ungdom?
4. Hvilken Udsigt vilde i Egnen en højere Bondeskole have?
5. Lader det sig gøre som foreløbig Foranstaltning at tilvejebringe en Forening, der understøtter begavede Bønder-sønner, der vil være Elever paa Rødding Højskole?

Hvilket stort Arbejde har der ikke her paa-hvilet Distriktsformændene ude i Sognene! Men der blev taget fat med Mod og Lyst, og mange Oplysninger om Forholdene i Bondestanden blev skaffet tilveje og brugt som et ypperligt Vaaben i Kampen for Stændernes Ligestillelse.

Ved en Fest i Holbæk d. 6. April 1847 til Ære for Balthazar Christensen overrakte Jens Gregersen ham et meget smukt Sølvservice fra Bønder i Holbæk og Sorø Amter. Og paa sin sindige Maade udtalte Jens Gregersen sig i nogle hjertelige Ord til Hædersgæsten. Det var, sagde han, ikke nogen Hædersgave, de kom med, som Løn for den haarde og besværlige Kamp, B. Christensen havde ført for dem; thi de vidste godt, at hans Hæder derved hverken blev større eller mindre. Den overrakte ham heller ikke som nogen Løn eller Betaling for udført Arbejde. Derimod overrakte de ham dette som et ringe Bevis for Venner og for Fjender paa, at dog en Del af Bondestanden paaskønnede, hvor uendelig meget han havde udrettet for dem. — Det var ved den samme Fest, at en Husmand, Rasmus

Andersen fra Syvendekøb, stod op og takkede Landkommunalforeningen, fordi den havde vedtaget, at Husmændene frit kunde overvære dens Møder. Hidtil havde Foreningen holdt sine Møder hos Gæstgiver Schulsted i Holbæk, men Mødet her d. 6. April blev det sidste, da Gæstgiveren den Dag generede dem, der nok vilde høre Talerne, men ikke spise, ved at raabe: „Herud med jer, der ikke spiser!“ Fra den Tid af holdt Bønderne deres Møder paa „Mellerupgaard“.

Samme Aar begyndte Folkefesterne igen paa Ulkestrup Banker, efter at de havde været forbudt i 1846. D. 16. Juli 1847 var der samlet 6000 Mennesker paa Festpladsen, men Justitsraad Lynge havde af Kancelliet faaet Ordre til at overvære Festen. Justitsraaden forholdt sig dog stille under Talerne, indtil Skolelærer Rasmus Sørensen fik Ordet. Da spurgte Lynge ham, om han vilde tale Politik. „Nej“, sagde Rasmus Sørensen, „jeg vil tale om, hvordan et godt Forhold skal være mellem Forældre og Børn.“ Ja, saa mente Justitsraaden, det nok kunde gaa an, han fik Ordet.

Kort før denne Fest fandt Sted, havde Jens Gregersen i Forening med to andre Gaardmænd rettet en Opfordring til deres Standsfæller om i Forening at offentliggøre, at fra d. 20. Juni 1847 vilde de tiltale enhver med „du“, „han“ eller „I“, som tiltalte dem saaledes. Jens Gregersen fandt, at Bønder og Husmænd mere end nok havde taalt Tilsidesættelse og Ringeagtelse af Herremænd, Købstadsfolk og Embedsmænd. Bønder blev ofte, naar de kom for Retten, skældt ud for Klods, Fæ, Kvæg og altid tituleret med „du“ selv af den ringeste og yngste Skrivedreng. Naar Godsforvalteren paa sit

Herskabs Vegne mødte i Sogneforstanderskabet, sagde han rask væk „du“ til alle Bønderne („Hvad siger du, Peer?“). Men hverken Skrivedrengen eller Godsforvalteren tog imod et „du“ igen. Da en Husmand paa Adellersborg i 1847 sagde „du“ til Gartneren, blev Husmanden ved Dragsholm Birk for Tilsidesættelse af den Agtelse, som skyldes foresatte, dømt til at betale 2 Rd. i Mulkt og at udrede Sagens Omkostninger. Og da en anden Husmand i Holbæk Amt en Dag kom ind paa Godskontoret for at betale Afgifter, hændte der noget, der tydeligt viser, hvordan der kunde fares frem mod Landboere saa sent som i Fyrrernes Dage. Denne Husmand saa nemlig, da han fik Skattebogen udleveret, at der stod 7 Mark (2 Kr. 33 Øre) mere, end han plejede at betale. Han stod lidt og grundede over dette. Da siger Godsforvalteren: „De 7 Mark er til Branddirektionen for Omtaksation af Huset.“ Husmanden tillod sig i Ærbødighed at bemærke, at Branddirektionen ikke havde været hos ham for at taksere; det vilde han gøre Ed paa. Da sprang Godsforvalteren op og kaldte Husmanden for en Slyngel og Æsel. „Tror du, jeg tager mere, end jeg skal?“ raabte han, og i det samme gav han Husmanden et vældigt Slag i Ansigtet, idet han tilføjede: „Vil du have én til?“ Til alt Held var Husmanden mere sindig og fornuftig end Godsforvalteren. Han huskede paa, at han kun var Husmand, og gik derfor fra Godskontoret med den Lussing, han havde faaet. Men han glemte aldrig denne Hændelse.

Omtrent ved samme Tid var det, at Jens Gregersen indledte Bekendtskab med flere af de

Bønder rundt om i Landet, der var bekendte for deres Optræden i Bondesagen. I „Fædrelandet“ og „Almuevennen“ lagde Jens Gregersen flere Gange Mærke til Artikler, der var undertegnet med „En Sogneforstander fra Ringstedegnen“, og ved at forhøre sig for hos Redaktionen fik han snart at vide, at vedkommende Forfatter var Boelsmd. *Lars Hækkerup* fra Veterslev. Denne skrev kvikt og rammende om flere Forhold i Bondestanden og udgav ogsaa senere et Par selvstændige Smaaskrifter om Danmarks politiske Stilling i 1848. I en af sine Artikler i „Almuevennen“ skrev han 1847: „Vore folkelige Institutioner er endnu i deres Barndom, men Barndommen maa engang ophøre, den vil gaa over til Manddom, og med Manddommen vil komme *Myndighed*. Og kan vi end ikke glæde os over, at denne Myndighed vil indtræde i vor Tid, saa maa vi trøste os med, at vi skal efterlade den til Efterslægten, som den bedste Arvedel, vi kan skænke den i den kommende Tid. Derfor, kære Venner! lad os alle hver i sin Kreds, hver efter sine Evner, bidrage til, at de kæreste, vi har her paa Jorden, *vore Børn*, uddannes til saadanne Mennesker, at de i en kommende Tid kunne møde paa de Pladser, hvortil vi andre mangle Evne.“

Tre andre Bønder udenfor Amtet, som Jens Gregersen ogsaa indledte Bekendtskab med, var *Mads Hansen*, *Rasmus Bjerg* og *Niels Kristoffersen*, alle paa Langeland. Det var dygtige og oplyste Bønder; de baade skrev og talte godt for sig. Rasmus Bjerg sagde engang: „Jeg elsker min Stand over alt uden dog at være blind for dens Fejl; og det er min hele Stræben at bidrage til dens Vel, saa meget som mine ringe Kræfter for-

maar det.“ Og han føjede til: „Borgerlig Frihed kan ikke finde Sted uden aandelig Frihed og bør ikke erhverves ved Krænkelser af noget Menneskes Rettigheder.“ — Niels Kristoffersen var Gaardmand i Torpe ved Rudkøbing. Da han 1847 byggede sig en ny Stuelænge, blev Rejsegildet fastsat til d. 20. Juni (Stavnsbaandsløsnings-Dagen) med Indbydelse til alle om at komme til en Folkefest med Taler og Sang. Ved det store Bondemøde i *Ringsted* d. 25. Oktober 1846 havde han talt kvikt og varmt. Han sagde bl. a.: „Det hænder ret ofte, naar Bønder vil sammen i offentlige og almene Anliggender, at Konerne sætter sig derimod og gør alt for at forhindre saadant, og mange Mænd lader sig da, dels af Frygt, dels af Kærlighed, afholde fra at deltage i det, de dog selv finder godt og priseligt. Men der kan ogsaa nævnes Eksempler paa det modsatte. Da der paa Langeland blev talt om denne Ringstedsrejse, var der en Dannekvinde, der sagde til sin Mand: „Rejs du i Guds Navn til Ringsted og gør, hvad du kan, for at vi eller dog i alt Fald vore Børn kan komme under friere og bedre Vilkaar.“ Niels Kristoffersen bad Forsamlingen om at mindes denne Dannekvinde og alle andre, der tænkte som hun. —

Men inderligst og af størst Betydning for Jens Gregersen var hans Venskab med *Gleerup*. Og Gleerup fra sin Side tænkte aldrig i sine senere Aar paa Holbæk Amt, uden at han maatte mindes Timerne, han havde haft sammen med sin usvigelige og trofaste Ven Jens Gregersen. Det var Gleerup, der ved det store Møde i Ringsted blev prist af B. Christensen som den, der havde ledet Bonderøret saaledes, at det ikke kom paa Afveje. Men

da Gleerup i sin Takketale bagefter omtalte de forskellige Aarsager til Bonderøret, nævnte han ogsaa den, at en Bonde for 50 Aar siden var bleven saaledes mishandlet af en Herremand, at Bondens Søn, der var til Stede ved Pryglescenen, havde sagt, at intet Plovbæst havde nogensinde faaet saa mange Prygl, som hans Fader den Gang fik. „Det har denne Søn aldrig kunnet glemme“, sagde Gleerup, „og han har derfor søgt at vække sine Standsfæller til lovlig Modstand mod alt anmassende Overherredømme af den ene Stand over den anden, og det var lykkedes ham, idet han nu havde mange lige-sindede, der arbejdede med ham paa statsborgerlig Grund.“

Da Gleerup d. 6. April 1847 talte i Holbæk, sagde han: „Jeg betragter dette Sted, Holbæk Amt, som min politiske Skole; thi her har jeg faaet Øje og Sans for offentligt Liv. Forsamlingen véd — baade de, der er Bønder, og Ikke-Bønder — at de, som har taget nogen Del i det offentlige Liv, der havde begyndt at røre sig her i Amtet, har maattet døje en Del. Først havde man let af dem, saa havde man skældt dem dygtigt ud, — da det ikke vilde hjælpe, havde man sat dem i et Slags Ban, og endelig viste de os Bajonetterne, — rigtignok ikke saa grumme mange, men dog alle dem, man havde.“

„Det er et godt Tegn paa Bondestandens Sundhed, at Landboforholdene føles for snævre“, sagde Gleerup. „Thi de nuværende Landboforhold er at ligne ved en Kjole, der er afpasset efter et forhutlet, forkuet og nedbrudt Legeme, og som derfor nu, da Legemet er bleven sundt og fyldigt, alene af dets Tryk maatte sprænge Sømmene og tilsidst ganske

sprænges. Jeg vil ikke prædike Nyhedssyge, denne ubesindige Higen efter og Lyst til alt, kun fordi det er nyt; jeg vil ikke opfordre til Fordom mod det gamle; *Hæder over det Gamle! deraf udspringer det Nye!* men jeg vil minde om, at man maa have et vaagent Øje og et aabent Sind for, hvad *godt Nyt* Tiden bringer, for ellers løber Tiden fra os, og den er svær at indhente. Det er netop i vor Tid, at store og vigtige Spørgsmaal for Bondestanden skal afgøres. Aabn derfor Øjet og aabn Sindet hverken for det Nye eller Gamle, men for det *Rette* og *Sande*. Vent ikke paa, at man skal paatvinge Jer det Gode. *I maa selv gribe Klenodiet;* husk paa, at I ikke handle for Eder selv alene, men at I ogsaa afgøre Eders Børns Skæbne. De ville maaske engang raabe Ak og Ve over Eder, dersom I nu lukke Øje og Sind for, hvad der rører sig omkring Eder. Og tro for al Ting ikke, at I hædre enten Jer selv eller Eders Fædre ved at gaa den gamle Vej, naar den ny og bedre Vej maaske ligger ved Eders Side. Derfor, mine Venner! et aabent Øje og et aabent Sind for, hvad godt Nyt Tiden fører med sig!“

Saadanne Udtalelser af Gleerup faldt i god Jord hos Jens Gregersen og blev husket længe.

Da Aaret 1848 oprandt, var Bondevennernes Selskab en ret kampdygtig og betydelig Hær. Det var Jens Gregersen, der tilligemed Ole Jensen, Stiftsbjergby, og Lars Hækkerup, Veterslev, i Januar udstedte Indbydelsen til Bondestanden om at samles i København til fælles Optræden overfor den nye Konge. Og ved Bøndernes Møde i København d. 13. Februar

var Jens Gregersen med til at bifalde, at almindelig og lige Valgret blev opstillet som Bondestandens Krav til en ny Forfatning. I dette store Aar kom Jens Gregersen til, hjemme som ude, at vise, hvor dybt Fædrelandets Vel laa ham paa Hjerte. D. 29. Marts var han med til et Møde i Holbæk, hvor det blev vedtaget at yde til Hæren 1 Hest for hver 50 Tdr. Hartkorn og at indføre frie Vaabenøvelser hjemme i Sognene.

To Dage senere, d. 31. Marts, samledes Kundby Sogns bosatte Mænd i Kundby Skole efter Ombud af Skolelærer Fog, der var Jens Gregersens Meningsfælle og meget gode Ven. Skolelærer Fog gjorde Forsamlingen bekendt med Mødets Hensigt og oplæste et smukt „Opraab til danske Bønder“, som han selv havde forfattet. Der blev stillet 5 Heste frem, forsynet med nye Dækkener o. s. v., og 3 Mænd blev udvalgt til at føre Hestene til København og aflevere dem i Husarkasernen til Krigsministeriets Disposition. Der indsamledes en Pengesum paa 700 Rigsdaler. Den glædeligste Beredvillighed til at bringe Ofre for Fædrelandet viste sig overalt. Selv Husmænd, der sad i knappe Kaar, tilligemed Tjenestefolk og Børn, bragte deres tid ikke ubetydelige Skærv. 5 frivillige fra Kundby Sogn meldte sig til Hæren. Da alt dette var i Orden, bad Glerup, der tilfældig var kommen til Stede, om Ordet. Først oplæste han „Bondevenneselskabet“s Opraab af 23. Marts, hvori det hedder:

„Saa længe Fædrelandets Tilværelse trues, er Fædrelandets Forsvar det vigtigste. Opsættelse af Bondestandens særegne Fordringer er nødvendig. Først naar Danmarks Bestaaen helt og udelt er sikret, først naar dets Grænser er betrygget, først

da er den Vold sat, bag hvilken der med Ære kan leves i Fred, det Værn rejst, under hvis Beskærmelse Landet kan bygges ved gode Love.

. . . . I denne Prøvelsens og Anstrængelsens Tid maa Bondestanden saavel ved store Ofre som ved højsindet Selvfornægtelse vise sig værdig til den Frihed og Lighed med de øvrige Stænder i Staten, som Bestyrelsen fordrer, og som den med Guds Hjælp i en ikke fjærn Fremtid skal vide at opnaa for den.“

Derefter gav Gleerup en paa hans Maade ypperlig Fremstilling af Tidens nærmeste Forhold og Begivenheder.

I et senere Møde i Kundby, d. 9. April, blev der dannet en Væbnings-Komité for Kundby, Gislinge, Hjembæk og Svinninge Sogne, efter at Skolelærer Fog havde opl st følgende Opfordring:

„Bondestanden vil helst bringe sit Offer for Fædrelandet frivilligt, og vor frisindede Regering vil ogsaa helst modtage Folkets Bistand som frivilligt Offer.

. . . . det anses for højst fornødent, at alt vaabenf rt Mandskab ved Hjemmene indøves til Landets Forsvar. Landets Forsvar betroes sikrest til Frivillige. Derfor har Krigsministeren ikke givet Embedsmændene Ordre til at ordne vor Indøvelse, men han har henvendt sig til Folket selv, for paa den Maade at faa oprettet et frivilligt, trofast og stærkt Land- og Kystforsvar.

Men Tiden er kostbar. Lad os derfor uden Ophold lægge Haand paa Værket, overensstemmende med de Vink, vi har modtaget igennem „Bondevennernes Selskab“ og Kaptajn Jespersen, Grønne-

bjerggaard. I intet Tilfælde er Orden og Enighed nødvendig som i det, der angaar Landets Forsvar.“

Kort Tid efter kunde man i Kundby se frivilligt Mandskab deltage i Vaabenøvelser. Der var en egen Fællesskabsfølelse oppe imellem Sognets Beboere i de Dage, og den gav sig Udtryk paa flere Maader. Ogsaa i Soldaterbrevene til Hjemmet giver denne mægtige Stemning sig til Kende. I Allens „Breve fra danske Krigsmænd 1848—50“ vil man finde 3 saadanne Breve fra Soldater, hjemmehørende i Kundby Sogn. I et af disse Breve staar der:

„— — Min Herre, Kammerjunkeren, var den første, som stormede frem mod Skandserne, og jeg, jeg var den første, som fulgte ham. Jeg havde lovet at følge ham, og jeg holdt mit Ord, indtil jeg ikke kunde mere. Jeg fulgte ham ind i Skoven, en Kugle ramte mit højre Knæ, men, kære Moder, vær glad og lad os forenede takke Gud, jeg ingen videre Skade fik. Kuglen var enten mat, eller den først var slaaet imod et Træ og ved Tilbagefaldet havde ramt mig. Skønt jeg straks efter mærkede, at min Skade var ubetydelig, kunde jeg dog ikke længere følge. Aldrig, aldrig glemmer jeg denne Stund. Kammerjunkeren greb min Haand, Taarer perlede i hans Øje, og smertede mig langt dybere end mit ubetydelige Saar.“ — —

Men i de samme Aprildage var det, der blev Uroligheder paa nogle sjællandske Herregaarde, hvor Omegnens Beboere — efter Rygter, der gik — havde faaet Mistanke om, at Hertugen af Augustenborg skulde opholde sig. I store Skarer samlede Folk sig og drog til en saadan Herregaard for at anstille Jagt efter Hertugen. Ham traf de aldrig, men undertiden traf de en eller anden Forvalter eller Ladefoged, som de havde et mindre godt Øje til, og saa blev der undertiden — for dog at have et Resultat — talt lidt alvorligt med vedkommende. Dette satte Skræk i Herremænd og

Øvrighed, og skønt selve Bevægelsen blandt Bønderne havde sit Udspring i den reneste Fædrelandskærlighed, udstedte Justitsminister Bardenfleth d. 18. Maj 1848 *et nyt Bondecirkulære til Forebyggelse eller Tilintetgørelse af Forsamlinger paa Landet i lovstridigt Øjemed*, da han frygtede for „Udbrud af lovløs Selvtægt“. Dette Cirkulære blev ligesom det i 1845 modtaget af Bønderne med det største Misnag. Ved Bondevenneselskabets Generalforsamling i København d. 25. Maj 1848 udtalte *Jens Greger* da ogsaa sin stærke Misbilligelse af det nye Cirkulære, der mindede om det berygtede af 8. November 1845. Det maatte i højeste Grad krænke Bondestanden at se en saadan Foranstaltning fra Ministeriets Side, og derfor vilde han opfordre Bondevenneselskabets Bestyrelse til at optræde paa en bestemt og kraftig Maade imod Cirkulæret. Den fynske Bonde, Christian Larsen, Dalby paa Hinds-holm, kaldte Cirkulæret for en kold Trækvind fra Enevældens Dage, der var rettet mod Frihedens milde Luftning. „I hvilken fribaaren Bondemands Bryst vækker ej dette Cirkulære Harmel! Saa dybt foragtede er vi, saa lidt tror man om os, at vi regnes for raa og udannede, der som Forbrydere skal staa under Politiopsigt under vor fredelige Dont og ved vore uskyldige Sammenkomster.“

Cirkulæret blev ogsaa snart taget tilbage af Ministeriet. Urolighederne udeblev med Undtagelse af nogle smaa Rivninger paa enkelte Herregaarde. Da Fæsterne under Hørbygaard saaledes i 1848 blev kede af at møde paa Hovmarken fra Sol stod op til den gik ned, var der en af de unge Bønder-sønner, der paa sin Faders Opfordring kørte op for Ladefogdens Dør Kl. 7 Aften og sagde, at nu

kørte han hjem. Kort efter, at han var kørt, mødte en anden ung Mand op med sit Køretøj foran Ladefogden. „Hvad er Meningen“, sagde denne. „Jeg vil ikke køre længer. Nu er Klokken 7. Og der er allerede én kørt hjem.“ „Ja“, sagde Ladefogden, „ham regner vi ikke med.“ Men Bonden kørte alligevel, og de andre Bønder snart bagefter. Og fra den Dag af var Hoveriet indskrænket til 7-Tiden. Før var der flere af de sidste Vogne, der fik aflæsset, som ikke naaede at komme hjem før Klokken 10—11 om Aftenen. Da den unge Bondekarl, der var kørt først, senere kom op paa Godskontoret for at overtage en Fæstegaard, sagde Godsforvalteren: „Naa, det er ham den Allerhelvedes Bondeven!“

Cirkulæret af 18. Maj og Krigens mindre hel-
dige Gang var to mørke Punkter for Bønderne i
1848. Men Haabet om den nye Dag var stadig lige
grønt. En af Holbæk Amts Bønder skrev d. 18. Juni
i „Almuevennen“:

„Endnu kan der oprinde en Dag for os Alle, da Solen
lige saa godt kan kaste sine gyldne Straaler til Bonden og Hus-
manden som før til de mægtige Herremænd. Saa kan vi trøstigt
sige med alle retsindige dømte Mænd:

Hil være Kong Frederik, vor Konge og Drot,
som haver gjort os saa meget godt.

Vi skal ham ej glemme, i hvor vi end gaa,
og han skal lovprises af store og smaa.

Gud give ham Lykke i Krig og i Fred,
at han bestandig kan blive ved

at være den Armes Beskytter i Nød,

indtil han bortkaldes ved en sildig Død.“

D. 7. Juli udkom Valgloven til den grundlov-
givende Rigsdag, og med August Maanedes Begyn-
delse begyndte Valgforberedelserne i Holbæk Amt.
Jens Gregersen lod sig bevæge til at søge Valg i

2. Distrikt, hvor Valgstedet var *Tvede Kro*. Men imod ham stillede Kammerraad Drewsen sig. Det saa underligt ud, at disse to tidligere Meningsfæller skulde bejle til den samme Valgkreds. Men Sagen var den, at Drewsen i Roskilde Stænderforsamling havde stemt for kongevalgte Medlemmer til Grundlovsforsamlingen og derfor af Bondevenneselskabet var sat paa det sorte Brædt. Han maatte nu ikke vælges af Bønder, saafremt der var en „mere bondevenlig“ Kandidat at finde. Det har sikkert ikke været nogen let Plads for Jens Gregersen at staa overfor den 71-aarige Drewsen paa Valgtribunen d. 5. Oktbr. Endnu en tredie Kandidat var opstillet, nemlig Gaardfæster Ole Jensen, Stiftsbjergby. Men Jens Gregersen sejrede med Glans. Udfaldet af den skriftlige Afstemning blev, at Jens Gregersen fik 778 Stemmer og Ole Jensen 103 St., medens Kammerraad Drewsen kun fik 30 St.

Sørgeligt var det at se den gamle Frihedskæmpe Drewsen falde saa dybt i sine Bønders Agtelse. Det rettede sig siden. Men foreløbig glemte Drewsen det ikke. Deltagelsen i Valget havde været stor, eftersom der kun var indtegnet 1085 Vælgere paa Valglisten. Valget forløb meget støjende. To Dage senere sendte „en Vælger“ følgende Digt til Bladet „Fædrelandet“:

Gamle Drewsen faldt igennem! Det vil rygtes vidt om Land:
Bondestanden har forkastet ham, som før var Bondens Mand.

Neppe vilde Bonden lytte til den gæve Oldings Røst.
Glemte han har, at tidt den bragte ham Belæring, Haab og Trøst.

Glemte han har, at Drewsen virked til hans Tarv i svunden Tid,
glemt, at netop Bondestanden høstede Frugt af Drewsens Flid.

Frihed vil den danske Bonde for sit Gods, for Ord og Pen —
dog han giver ej sin Stemme til den bedste Frihedsven.

Danske Bonde! skal det rygtes, at du saa uskønsom var?
Ja! — men det skal ej fortælles, at man dig bedaaret har.

Man har hvisket dig i Øret om den gamle Folkemand,
at ej mer du turde stole paa hans Villie, hans Forstand.

Man har hvisket dig i Øret, at han nu ved Gravens Rand
pludseligt har vendt sin Kappe, for at stride mod din Stand.

Danske Bonde! Du har bøjet altfor villigt Øret hen,
derfor har du nu forkastet ham, den gamle Bondeven.

Ønske vil jeg dig af Hjertet, at det aldrig spørges maa,
at du bittert skal fortryde, at du nu har handlet saa.

Haabe vil jeg dog tilvisse, at du snart erkende skal,
at den Gamle end bør regnes med i dine Venners Tal.

Haabe, at du snart skal sande, trods Bagvaskelsen igen,
at den sande Folkefrihed fandt i ham sin fuldtro Ven.

Drewsen fik dog snart Oprejning, idet han d. 19. Oktober s. A. valgtes ved et Omvalg i Esrom. Og i Januar 1849 fik han en Tillidsadresse fra 98 Gaardmænd og Husmænd paa Tudse Næs, der havde følt sig pinlig berørt af Drewsens Fald i Tvede Kro. I Adressen, der overræktes ham af Gaardmændene P. Rasmussen, Kidserup, og Lars Andersen, Kastrup, stod der bl. a.: „Det lykkedes et Parti med „Almuevennen“ i Spidsen at forhindre Deres Valg i Tvede Modtag vor Forsikring om, at Deres hædrede Navn vil nævnes af os og vore Børn længe efter den Dag, da vi maa begræde Tabet af Dem, vor trofaste Velgører!“

Jens Gregersen var altsaa valgt ind i den betydningfulde Forsamling, der skulde give Landet en ny og folkelig Grundlov. Han tog ikke Ordet i Rigsforsamlingen, men han svigtede aldrig de mange Afstemninger, og han var altid her at finde paa Frisindets Side. Han var med til de politiske Sammenkomster i Tschernings Hus, hvor Fru Tscherning og hendes Piger besørgede Opvartningen, medens Tscherning sørgede for, at de politiske Spørgsmaal og Sager blev drøftet. Ved disse Sammenkomster var Jens Gregersen en kær og afholdt Gæst. Især istemte Balthazar Christensen sin Glæde, naar han saa Jens Gregersen komme. „Tobakspiben var Jens Gregersens tro Ledsager“, siger Eleonore Tscherning i sine „Erindringer“. „Opad den lange Vadmel's Frakkelomme stak den frem; og naar Jens Gregersen var kommen til Sæde i Lænestolen, med Spyttebakken ved Siden, blev Piben halet frem, og Dampen sat op.“

Da Jens Gregersen Aaret efter trak sig tilbage fra Rigsdagslivet, blev Oberst Tscherning hans Efterfølger i Svinningekredsen. Og i alle de Aar, Tscherning repræsenterede denne Kreds, var Jens Gregersen altid hans trofaste Stiller ved Valgene. Et inderligt Venskabsbaand knyttedes der imellem de to Familier. En Mængde Breve blev vekslet imellem dem, en Brevveksling, hvori ogsaa Jens Gregersens Datter Sofie og Tschernings Hustru Eleonore tog levende Del. Hos Jens Gregersen havde Tscherning altid sit stadige Opholdssted, naar han var i Svinningekredsen, og i flere Somre boede Tscherning og hans Hustru i et lille Hus i Kundby, nær ved Jens Gregersens Gaard. Naar Tscherning og hans Hustru paa andre Tider af Aaret kom til

Kundby og skulde overnatte hos Jens Gregersen, laa de altid oppe i Øverstestuen, i en bred Seng, der var for kort til Tscherning, saa han sagde, han maatte ligge efter Diagonalen.

Det var da ogsaa i Jens Gregersens Gaard, at Komitéen for Svinningekredsen var samlet d. 12. August 1849 for at drøfte Valgspørgsmaalet i den nye Folketingskreds. Alle var straks enige om, at den bedste, man kunde henvende sig til med Opfordringen, var *Tscherning*, men for at være sikker paa, at Flertallet af Kredsens Vælgere ogsaa havde denne Mening, blev Stemningen i de følgende Dage undersøgt rundt om i Kredsen, og d. 27. August udgik Opfordringen til Tscherning om at stille sig.

Tscherning svarede straks i et Brev: „Med særdeles Glæde har jeg modtaget denne Opfordring og skal vist nok, om jeg bliver valgt, bestræbe mig for at fyldestgøre de Fordringer, som Valgkredsen med Billighed kan stille til sin Rigsdagsmand.“

Og i sin første Valgtale i Svinninge, d. 3. December 1849, sagde Tscherning bl. a.: „Bondestanden maa hæves til en oplyst og velstaaende Middelstand; og den vil blive det, naar der blot bliver givet saavel de aandelige som de materielle Kræfter Lejlighed til at udvikle sig i inderlig Harmoni. At aabne denne Lejlighed er Lovgivningens Sag; at benytte den maa i væsentlig Grad overlades til de enkelte Individens og Samfundsllemmers egen frie Stræben.“

Disse Ord faldt godt i Traad med det, Jens Gregersen allerede havde taget Sigte paa i Bondebevægelsens første Dage.

Ved Grundlovens Gennemførelse vandt Balthazar Christensen sig et smukt Minde som Bøndernes be-sindige og kloge Fører. Og Jens Gregersen var flere Gange med til at foretage Pengeindsamlinger til denne Hædersmand, der helt havde givet Afkald paa sikre Pladser og Embeder for udelukkende at følge sin Lyst: at virke for Bondestandens politiske og økonomiske Frigørelse. B. Christensen, der havde mange Børn, forlangte aldrig noget selv, men han var i høj Grad taknemlig for de Gaver, Bønderne samlede ind til ham. I 1850 var Jens Gregersen med til for Holbæk Amts Vedkommende at udsende nedenstaaende Opraab, der viser, at det ikke var nogen ringe Sum, der var tiltænkt Bøndernes Ven. Men desværre viste det sig her som senere: Indsamlingen gik trevent og langsomt og gav ikke det Resultat, som Indbyderne havde tænkt sig. Men dette kunde Indbyderne ikke gøre noget ved. Op-raabet var affattet saaledes:

Medborgere af Bondestanden!

Om end skønt Bondestanden vel endnu ikke har opnaaet Alt, hvad den med god Billighed mener at have Ret til at kunne vente og fordre, og om end skønt vi endnu føle os trykkede af flere tunge Byrder, saasom det fordærlige *Fæsteforhold*, den ubillige *Jagtlovgivning* o. m., saa maa vi dog med Glæde erkende, at der er gjort betydelige Fremskridt i den frie og folkelige Retning ogsaa med Hensyn til vor Stand. Selv den sidste Rigsdag har bragt os store og gode Frugter, hvoraf vi blot ville nævne *Loven om Udjævningen af Forskellen mellem det frie og ufrie Hartkorn* og begge *Hoverilovene*.

Men de Fremskridt, som hidtil ere gjorte, skyldes — ingen blandt os ville benægte det — for en stor Del, ja vel fornemligt, Mænd udenfor vor egen Stand, Mænd i andre Livsstillinger, som hverken have sparet Tid eller Opofrelse eller frygtet Modstand, Tilsidesættelse og Forhaanelse for at fremme den borgerlige Friheds og Ligheds Sag.

Og fremmest blandt disse Mænd staar Hr. Prokurator Balthazar Christensen, og fremmest bør han vedblive at staa som Fører og Leder; thi han har været prøvet som faa, og han har bestaaet Prøven. Under ham har vi hidtil været vantet til at samle os, og selv overfor vore Modstandere staar han som vor kække og uforfærdede Formand.

Baade Hensyn til vor egen Interesse og den Erkendtlighed, vi skylder denne Mand for alt, hvad han har stridt og lidt for vor Stand i en lang Række af Aar, byder, at vi ikke nu bør lade ham falde, nu da baade meget er vundet, men ogsaa meget endnu skal tilkæmpes. For vor Skyld har Christensen givet Afkald paa indbringende Stillinger og vellønnede Embeder, og medens andre Jurister, som ikke staa over ham i Kundskaber og Dygtighed, have samlet sig Rigdomme og ere skredne højt frem ad Ærens Trappe, er Christensen bleven en fattig Mand; og han kunde ikke blive andet.

Medborgere! dette bør vi ikke se ligegyldige paa. Det bør ikke kunne siges om den danske Bondestand, at den har forladt sin højtfortjente Fører, og ladt ham i Stikken, medens den selv, og det for en saare stor Del ved hans Bestræbelser, skrider fremad i Udvikling, Frihed og Velvære!

Vel sandt! Tiderne medføre store Tryk; men Christensen har ogsaa, netop for sin politiske Virksomheds Skyld, følt disse Tryk saa godt som nogen af os, og det ej blot i de sidste Dage, men i en lang Række af Aar; og han har baaret dem kækt og frejdigt. Det er at befrygte, at han nu snart ikke længer vil kunne bære dem, men maa synke under Byrden. Men dette bør ej ske!

Ledede af disse Betragtninger er det, at vi undertegnede Mænd af Ederes egen Midte herved træde frem for Eder med en ny Subskription for Hr. Christensen, hvilken vi beder Eder ret hjertelig at skænke Opmærksomhed og velvillig Deltagelse.

Vi foreslaa at sammenskyde en Kapital af 20,000 Rd. som en Gave til Hr. Christensen. For at lette Indsamlingen og for saa hurtigt som muligt at se Sagen realiseret, finde vi det hensigtsmæssigt, om Subskriptionen kunde ordnes sognevis, saaledes at hvert Sogn, eller i alt Fald tvende Nabosogne, tegnede sig for en vis Sum, og at da en enkelt Mand paatog sig at samle og indsende Bidragene under Eet.

20,000 Rd. kan vel i en vis Forstand siges at være en ret betydelig Sum, men fordeles den paa mange, vil hver Enkelt

kun behøve at bidrage forholdsvis lidt, og endnu mindre føleligt vil det blive, om Deltagerne maatte foretrække at fordele den tegnede Sum paa flere, f. Eks. 2 a 3 Aar. Dersom saaledes 200 Sogne vilde tegne sig hvert for 100 Rd., eller 400 Sogne vilde tegne sig hvert for 50, at betale i 4 eller 6 Terminer, vilde den nævnte Sum være temmelig let at tilvejebringe; ialt 100 Rd. i 6 Terminer giver for hver Termin 16 Rd. 4 Mark.

Hr. Inspektør Frølund, Kjøbenhavn, har lovet at ville modtage, hvad denne Subskription maatte indbringe, og i sin Tid at aflægge fuldstændigt Regnskab derfor.

Vi anse det for særdeles ønskeligt, om det Beløb, som tegnes for første Termin, kunde være indsendt inden Februar Maanedes Udgang.

Sjælland, i November 1850.

For Holbæk Amt:

Jens Gregersen, Kundby.

Da Tscherning i 1853 en kort Tid trak sig tilbage i Svinningekredsen, havde der nær sket Brud paa det gode Forhold, der ellers var imellem Egnens Bønder. En Del af Bønderne opstillede Gmd. Hans Jensen i Kundby som Tschernings Afløser, medens andre holdt paa Jens Gregersen. I „Holbæk Amts Avis“ for 20. Februar fandtes en kraftig Opfordring fra flere Vælgere om at stemme paa Gregersen. Opfordringen lød saaledes:

„Det er noksom bekendt i Valgkredsen. at vor forhenværende Rigsdagsmand, Gmd. Jens Gregersen i Kundby, stedse har vist sig som en Mand, der paa Tribunen ikke har udtalt andet, end hvad han med ærligt og redeligt Sind har virket for paa den grundlovgivende Rigsforsamling. Denne Mand, som i samfulde 12 Aar har opofret sin Tid for Fædrelandets fortrykte Befolkning, har vi det Haab om, at han ikke vil modsætte sig Regeringens Anskuelser, naar samme føre til Fædrelandets Vel, og det er derfor, kære Medborgere, vor faste Overbevisning, at vi, ved at vælge denne Mand til Rigsdagen, sende vor ivrigste Forkæmper, en Mand, hvis Løsen er: Ret imod Alle og Uret imod Ingen!“

Alligevel blev Jens Gregersen ikke valgt. Han hørte nemlig til Gleerups Meningsfæller, der havde selve Bondevenneselskabets Bestyrelse og J. A. Hansens „Almuevennen“ imod sig. Og derfor valgtes Hans Jensen, dog ikke med noget stort Overtal af Stemmer.

Da Holbæk Amts Brandkasse, som Jens Gregersen havde været med at oprette, i 1855 blev taget fra Gleerup — særlig ved J. A. Hansens Tilhængeres voldsomme Agitation — skrev Jens Gregersen i Bladene et varmt Indlæg for Gleerup:

„— — Var det ikke Gleerup, som i 1844, da vi holdt vort første Landkommunalmøde i Holbæk, traadte op imod Kaptajn Jespersen, da denne vilde fortolke os Loven saaledes, at Kongen havde Hals- og Haandsret over os — ja, jeg tror endog, han tilføjede, at Kongen uden Lov og Dom kunde lade os halshugge? Var det ikke Gleerup, der — da vi et Par Aar senere holdt vort Landkommunalmøde og Generalforsamling i Holbæk, og Justitsraad Pedersen stillede væbnet Magt imod os — traadte frem og forsvarede vor Sag og øjeblikkelig forfattede en Klage til Regeringen over Justitsraad Pedersens Fremfærd imod os. — —

Vel indrømmer jeg, at Gleerup har fejlet, men mon hans Fejl er saa store, at de ikke kunne tilgives. Mon da ingen af dem, der nu løftes til Skyerne, have fejlet? Hvem mon det er, der har fordrevet flere af Frihedens Venner fra Rigsdagen? Endvidere maa jeg spørge, hvem det er, der har fordrevet flere dygtige Mænd fra Bestyrelsen af Bondevenneselskabet? Hvad mon Grunden kan være til, at ingen selvstændig, frihedselskende og dygtig Mand vil indtræde i Bestyrelsen igen? Man bebrejder Hr. Gleerup, at han i 1852 sluttede sig til Junisterne. Hvem mon det er, der i den senere Tid har sluttet sig til Junisterne? Endvidere gad jeg gerne vide, hvem det er, der i forskellige Blade, f. Eks. „Morgenposten“, er optraadt paa en fjendtlig Maade mod Hr. Oberst Tscherning? — —

Hvi ser du Splinten, som er i din Broders Øje, men Bjælken, som er i dit eget, den ser du ikke.

Det ser ud i denne Tid, som om alle Helvedes onde

Aander har rejst sig for at udspy Gift og Galde imod Hr. Gleerup.

Jeg for mit Vedkommende har omgaaedes Gleerup om-trent i 11 Aar og har havt meget med ham at gøre, baade politisk og hvad Pengesager angaar, og jeg har i al den Tid ikke fundet andet end Ærlighed og Oprigtighed hos Hr. Gleerup.

Kundby, d. 17. Februar 1855.

Jens Gregersen.“

Men Jens Gregersen formaaede alligevel ikke at gennemføre Gleerups Valg. J. A. Hansen og hans Folk var dem for stærke. Gleerup maatte af-staa Formandspladsen til J. A. Hansen, og i føl-gende rolige og smukke Skrivelse tog han Afsked med sine Venner i Holbæk Amt:

Det Forhold, hvori jeg i henved 12 Aar har staaet til Bondestanden og navnlig til Holbæk Amts Bondestand, er nu snart afsluttet. Disse Aar har været et bevæget og vigtigt Af-snit af mit Liv og efterladt Erindringer, som aldrig glemmes eller udslettes. Hvorledes end min Skæbne bliver, og hvilke Stillinger jeg end kommer til at indtræde i, saa beder jeg Dem alle være overbevist om, at min Opfattelse af den Sag, der bragte mig ind i det offentlige Liv, er urokkelig den samme. Det er min Overbevisning nu som altid, at Danmarks Lykke og Styrke hovedsagelig maa søges i en oplyst, frigjort og med de andre Stænder ligelig stillet Bondestand. For dette Formaaels Opnaaelse har jeg efter min Stilling og saa vidt som mine Evner strakte til arbejdet med redelig Villie. og jeg vil indtil min sidste Stund omfatte det med usvækket Kærlighed og Troskab.

Jeg takker Dem alle for ethvert Bevis for Venskab og Imødekommenhed og beder Dem alle med Velvillie at mindes

Deres oprigtige Ven

I Marts 1855.

Gleerup.

Da der sidst i Juni 1865 kom Brev til Jens Gre-gersen med Melding om, at Gleerup var død, blev

der Sorg i den gamle Gaard. Jens Gregersens Datter Sofie havde Natten forud drømt om et Dødsfald. Hun havde i Drømme set en død Mand, og om Morgenens, da hun stod op, var hun stærkt optaget af Drømmen.

Jens Gregersen var en alvorlig Mand, der gerne vilde følge med i det gode Livsrøre, der var oppe i Tiden. I Slutningen af Fyrrerne aabnede han sit Hus for de gudelige Forsamlinger, hvor Lægprædikanter som Peder Pedersen fra Nyrup og Jens Larsen fra Kirke Værløse førte Ordet. Disse to udmærkede Ordførere kom tidt til Jens Gregersens Gaard. Hvor de talte, var Huset gerne fyldt med Tilhørere. Sognepræsten i Kundby, Provst Foermann, holdt ikke af Forsamlingerne, hverken de politiske eller de gudelige. Han hørte til den gamle Skole og havde tidt en varm Dyst med Jens Gregersen om disse Spørgsmaal. Men han respekterede Jens Gregersens faste Overbevisning og ærlige Optræden og satte stor Pris paa den jævne Bonde-mand. En Gang, da Peder Pedersen, Nyrup, talte i Kundby Skole, hvor Lærer Fog virkede, gik Provst Foermann derhen for, som de fleste antog, at fange Peder Pedersen. Men bagefter, da Mødet var sluttet, gik han hen og takkede Peder Pedersen for, hvad denne havde sagt.

Sammen med flere andre Bønder havde Jens Gregersen allerede i Fyrrerne oprettet en *Læsefor-ening*, hvor Medlemmerne gik sammen og læste „Stændertidende“ og senere „Rigsdagstidende“, „Almuevennen“, „Fædrelandet“ og flere Skrifter. I Jens Gregersens Stue hang der paa Væggen to store Portrætter af Tscherning og J. C. Drewsen. Hvis det passer, hvad der fortælles, skal Jens Gre-

gersen i 1848 være bleven saa vred paa Drewsen, da denne havde stemt for Kongevalgene, saa han tog og vendte Drewsens Billede om med Benene opad. Billedet kom dog snart igen til at hænge paa sin naturlige Maade.

Da Jens Gregersen i Juli 1866 hørte, at Christian d. 9. havde nægtet at modtage Grundtvig og Tscherning, blev han meget vred. Fra den Tid af kunde han ikke lide Kongen. En Sorg var det ogsaa for ham, at Tscherning ikke længere vilde være hans gamle Rigsdagsmand; men han forstod saa godt Tschernings Stilling og vidste godt, at det ikke nyttede det allermindste at forsøge paa at faa Tscherning til at blive. Da Hans Jensen, Kundby, senere stillede sig til Valg i Kredsen, var Jens Gregersen hans Stiller. Endnu ved Valget d. 14. November 1873 var Jens Gregersen, trods sin legemlige Svaghed og høje Alder, meget virksom for i Kundby at virke for Hans Jensens Valg.

Han blev aldrig valgt ind i Amtsraadet. Dog er der alligevel en Historie om ham fra et Amtsraadmøde. Da Jens Gregersen tilligemed to andre Mænd fra Kundby en Dag i Aaret 1852 overværede et saadant Møde i Holbæk, kom Jens Gregersen, medens Amtsraadet forhandlede om et fattigt Barns Ophold paa en Opdragelsesanstalt, til at hviske nogle Ord til sin Sidemand. Men Amtmanden raabte straks meget højt: „Stille!“ Og da Jens Gregersen svarede: „Ja, Hr. Amtmand!“ raabte Amtmanden atter højt: „Absolut Stilhed!“

D. 9. December 1867 holdt Jens Gregersen og hans Hustru deres Guldbryllup i Kundby, hvor de

modtog en Mængde Lykønskninger og Gaver. Tscherning sendte Parret *et Sølvbæger*, ledsaget af følgende Brev:

Kære Gregersen!

Maa jeg herved sende Deres kære Kone og Dem selv min hjerteligste Lykønskning til Deres 50-aarige Bryllupsdag d. 9. December 1867.

Det er en Glæde at opleve denne Dag eller som dette Ægtepar at have tilbagelagt et kraftigt, hæderligt, virksomt og lykkeligt Liv, endnu i Besiddelse af en, i Forhold til Alderen, ret god Helbred, og omgivet af en talrig Slægt med en Fremtid fuld af Haab, for saa vidt menneskelig Forudseenhed rækker.

Var Dagen falden i den gode Aarstid, vilde det have været mig en stor Glæde mundtlig at bringe min Lykønskning og tilbringe Dagen sammen med Brudeparret, omgivet af Slægt og fælles Venner. Nu maa jeg give Afkald herpaa; thi skønt rask for min Alder maa jeg dog omgaas forsigtig med min Helbred og nøjes med at ledsage denne Skrivelse af en Brudegave, som jeg beder Deres Kone og Dem modtage til Erindring om mit Venskab, der nu har bestaaet i over 20 Aar og ikke været ganske ufrugtbart paa gode, fælles Idrætter og vel endog nogle gode Gerninger.

Gid denne Venskabsgave i mange Aar maa være i Deres Værge, og naar den, som jeg haaber, gaar over til den kommende Slægt, da tjene som Erindring om, at vort Venskab stiftedes og vedligeholdtes for ved forenede Kræfter at virke for Fædrelandets Udvikling og for dets Vel ved at fremme Landboalmuens Udfrielse fra Levningerne af dens tidligere Ufrihedstilstand, til Lighed i Rettigheder med de andre Samfundsklasser.

Min Kone og mine Børn forener sig med mig i gode Ønsker for Guldbrudeparret og dets Efterkommeres Lykke og Velsignelse. Vi underskriver som gode hengivne Venner og jeg paa alles Vegne

Deres hengivneste Ven

A. F. Tscherning.

København, den 5. December 1867.

Fra gamle Balthazar Christensen kom der følgende Brev:

Grøndal, 8. December 1867.

Min kære gamle Gregersen!

I Gaar fortalte Hans Jensen mig, da jeg spurgte til Deres Datters og Deres Svigersons Befindende, at den sidste vilde have været med herind, men at han paa Grund af, at De i Dag fejrede Deres Guldbryllup, ikke kunde være fraværende fra Kundby. Dette vakte gamle Erindringer om, *hvad De og Deres brave Hustru i den strænge og prøvede Tid var for vor unge Frihed og tillige for mig*, en af dennes haardest stillede Forstridere, og jeg udbrød straks, at jeg dog i denne Anledning vilde sende Dem et Par Linier fra Deres gamle Ven, der endnu stedse med Guds Hjælp har vidst at holde sig paa den gamle Linie.

„Op med Bonden for Frihed, Lighed og Broderlighed, ned med Herrevælde, Præstevælde og Embedsvælde“ og alt det Urtyske, man har bragt os og fremdeles vil bringe os sydfra! Ja, min gamle Ven, vi er kommen et godt Stykke fremad fra Spidsrodsløbet i 1844, men der er nok tilbage endnu for os og vore Børn. Maatte et naadigt Forsyn holde sin Haand over os og dem efter os!

Og modtag De, min kære, gamle Ven, og Deres ædle, trofaste Hustru mine inderligste Ønsker til denne Deres Højtidsfest! Maatte De begge med hinanden opleve endnu mange og lykkelige Aar i Deres Livs Aften, og i gode og brave Børns og Børnebørns Omgivelser. Vort Folk og vort Fædreland er i det mindste for vore Børn ikke stillet værre, end det var for os, da vi modtog det fra vore Fædre.

Kundbyerne synes at opfatte vor politiske Stilling forskelligt fra mig. Jeg tør derfor ikke sende dem Hilsen fra mig. Men i hvert Fald beder jeg Dem og Deres med gammel Venlighed at mindes

Deres oprigtigst hengivne og altid den samme
Balthazar Christensen.

Folketingsmand P. Chr. Zahle sendte ogsaa en Hilsen:

Maa jeg, kære Brudepar, forene mine og min Hustrus Ønsker med de mange, der bringes Eder i Dag, en hjertelig Hilsen og Tak. „Elsk Din Fader og Moder paa det, at Du maa leve længe i Landet!“ hedder det i de 10 Bud. I har

naaet en sjælden Alder og naaet den med Sundhed og med Ære. Men I har ogsaa elsket Eders Brødre, elsket den stakels forladte, forkuede Bonde, elsket de Mænd, som kraftigt talte hans Sag. Gud unde Eder en herlig Alderdom og al den virkelige Anerkendels, som I fortjener! Gid mange jævne Almuesfolk paa Landet maatte ligne Jens Gregersen og Hustru!

Eders hengivne

Zahle.

Og fra Hjemmets gamle Bekendt, Forfatteren Pastor Richard Pedersen, der sidst var Præst i Grevinge i Odsherred, indløb der følgende Brev:

Kære Jens Gregersen og Hustru!

Paa denne Eders Festdag, da Herren har givet Eder den sjældne Velsignelse at leve 50 Aar ved hinandens Side, maa ogsaa jeg sende Eder en venlig Hilsen. Og naar I nu tænker tilbage paa de mange Aar — ja de bragte jo Sorg saa vel som Glæde — da kunne I visselig takke Herren, fordi han førte Eder ved sin stærke og kærlige Haand vel igennem det alt-sammen og skænkede Eder gode Børn og Børnebørn.

Og naar I begge kunne se tilbage paa et virksomt Liv, da véd I ogsaa, at det var Herren, som gav Eder Naade dertil.

Gid denne Dag maa blive glædelig for Eder Alle; og Gud velsigne og bevare Eder nu og altid! Det ønsker baade min Hustru og jeg.

Tak ogsaa for alt godt imod

Eders trofaste

Richard Pedersen.

Udbyneder ved Randers, den 2. December 1867.

D. 5. Juni 1874 var det Junigrundlovens 25-Aarsdag. Og den Dag blev der i Kulaas Skov ved Vejrhøj holdt en meget stor Fest, hvor Mænd som Balthazar Christensen, N. J. Larsen o. fl. førte Ordet. Jens Gregersen, der havde afstaaet sin Gaard

til Datteren Sofie og hendes Mand, Niels Frederik Pedersen, var nu gammel og svagelig og maatte blive hjemme paa Gaarden, medens Datteren og hendes Mand kørte til Grundlovsfesten. Men stor blev Glæden hos den gamle Bonde, da Svigersønnen vendte tilbage fra Festen og havde Balthazar Christensen paa Vognen. Paa Festpladsen havde Balthazar Christensen med stor Deltagelse spurgt til Jens Gregersens Befindende og taget den Beslutning at køre med Niels Fr. Pedersen ud til Kundby for endnu en Gang at hilse paa sin mangeaarige Ven og Kampfælle. Og hjerteligt var Mødet imellem de to gamle Hædersmænd. Da B. Christensen nogle Dage senere kom til København, gik han op til Tscherning for at hilse denne fra Jens Gregersen og Kundby. Og Tscherning livedes saadan op ved at høre B. Christensen fortælle, saa han ogsaa fattede Haab om endnu en Gang at faa Kundby at se og Jens Gregersen i Tale.

Men d. 29. Juni døde Tscherning. Hans Hustru, Eleonore Tscherning, skrev straks følgende vemodige Brev til Jens Gregersen:

Østerbrogade, den 29. Juni 1874.

Kære Jens Gregersen!

Jeg er overbevist om, at det dybt vil bedrøve Dem, at Tscherning i denne Morgenstund Kl. 3 $\frac{1}{2}$ er afgaaet ved Døden efter 5 Dages Lidelse af Brystbetændelse. Det kom saa brat og slog denne endnu kraftige Mand til Jorden, men han nærmede sig ogsaa det 79de Aars Slutning og har ført et daadrigt Liv; vi maa altsaa ikke klage, at Forsynet har overhugget hans Livstraad.

Efter at han havde talt med B. Christensen, som havde været ude hos Dem, talte han flere Gange om, at naar Jærnbanen kom i Gang til Holbæk, vilde han tage derud og leje en

Vogn, der kunde køre ham frem og tilbage fra Kundby, for at besøge Dem, men Skæbnen vilde det anderledes.

Deres forbundne

Eleonore Tscherning.

19 Dage senere døde Jens Gregersen, lidt over 80 Aar gl. Han havde i Forsommeren gaaet og skrantet lidt, men var synlig oplivet, da B. Christensen aflagde ham sit Besøg. Kort efter maatte han dog gaa til Sengs for bestandig. Hans Dødsdag indtraf den 17. Juli, og efter eget Ønske blev han begravet paa det Hjørne af Kirkegaarden, der støder op til den lille Skov, han selv havde plantet. Hans Hustru overlevede ham i 10 Aar og blev 84 Aar gl. Deres Gravsteder hører endnu til de smukkeste og mest velplejede, der findes paa Kundby Kirkegaard.

Som Kilder er brugt: En stor Del mundtlige og skriftlige Meddelelser fra flere Hjem i Kundbyegnen, Breve fra Jens Gregersens gamle Hjem; Merløse og Tudse Herreders Forhørsprotokoller fra Aarene 1843—47; Holbæk Amts økonomiske Selskabs Aarsberetninger (ved Hr. A. J. Eriksholm); „Fædrelandet“, „Almuevennen“, „Holbæk Amts Avis“, „Morgenbladet“; Richard Pedersen: „Minder“ og flere andre Skrifter og Blade.

Om Stenstrup Troldestuer og andre Mindesmærker i Højby Sogn.

Af *Hans Kjær.*

Fra gammel Tid har Ods Herred Ord for at være et Skovland. Det har gennem lange Tider været et eget kongeligt Skovdistrikt, som det er det den Dag i Dag. Det ligger da naturligt at antage, at de Skove, som endnu staar tilbage, er at opfatte som Rester af gammel, sammenhængende Urskov; og at Skoven har været en Del mere omfattende, end den nu er det, kan sikkert ogsaa betragtes som givet. Set paa denne Maade skulde da dette skønne Land med Bakker og Dale først sent have faaet en mere udbredt Befolkning.

Forholdet er dog næppe saa lige til. Vel syntes i nyere Tid Ods Herred, før Jernbanen kom og Lammefjorden tørlagdes, temmelig utilgængeligt. Men for tidligere Tidens Forhold var dette, at den største Del af Herredet paa det nærmeste var en Ø, ikke af samme Betydning. Søvejen var jo, navnlig i de Indfjorde, hvorom der er Tale, ofte mere farbar og hurtig end Vejen til Lands, og som det siden skal vises, er der i Ods Herred truffet Spor af Menneskets Færden saa tidligt, som Bebyggelsen

her i Landet overhovedet er kendt. Betragter man Kortet, ligger Landsbyerne saa tæt, at det synes umuligt, at der i historisk Tid har været synderlig mere sammenhængende Skovstrækninger end i vore Dage. Men ganske vist, Stednavnenes Art kunde tyde paa, at Forholdet ved den historiske Tids Begyndelse og i den tidlige Middelalder kan have været et noget andet. Vel giver Landsbynavnene her mindre Oplysning end i adskillige andre Egne; flere af de store Navnegrupper, om hvis Oprindelse Forskningen børger at sprede Kundskab, mangler ganske. Men det er dog ret paafaldende, at omtrent Halvdelen af samtlige Landsbyers Navne viser Endelser paa —rup, —strup, —drup o. lign.; disse Torp-Byer, som man plejer at kalde dem, tilhører jo en temmelig afgrænset Periode, de ældste kristelige Aarhundreder. I denne Tid er altsaa Byernes Tal bleven paa det nærmeste fordoblet. Men de Udjorder til de gamle Adelbyer, som da lagdes under Plov, bar næppe i synderlig Udstrækning Skov. Der mangler næsten helt saadanne Navne, som antyder Berøring med Skoven, som de især kendes saa vel i den østre Del af Nordsjælland med Endelser paa —rød og —holt. Dette synes da at antyde, at Skovmængden ikke i nogen særlig høj Grad kan være svundet i historisk Tid. Tilbage bliver da fra Perioderne forud for historisk Tid en Række ældre Stednavne, spredte over største Delen af Terrænet. Inden for disse mangler de store, fra andre Landsdele saa velkendte Navnegrupper paa —lev og —løse ganske. Kun en af de ældste, maaske den aller ældste, Gruppen paa —inge, er repræsenteret, men sjældent, ikkun med 5 Navne: Ellinge, Hønsinge, Svinninge, Veddinge og Grevinge.

For saa vidt det paa det nuværende Stadium er muligt ud fra Betragtningen af Stednavnene at vinde mere almindelige Slutninger, maatte disse da gaa ud paa, at Ods Herred tidlig har haft en ret udbredt Bebyggelse. I Begyndelsen af Middelalderen er denne bleven henimod fordoblet ved, at hidtil udyrkede, aabne Strækninger indtoges til Dyrkning. Om mulige Svingninger inden for Befolkningens Mængde eller Udbredelse i ældre Tider giver Stednavnene paa det nuværende Stadium dog kun faa sikre Oplysninger.

Er dette i Hovedtrækkene rigtigt, maa det vise sig, at Oldtidsminderne er forholdsvis talrige, og at de ikke blot ligger paa de gamle Adelbyers Jorder, men, som det kendes anden Steds, ogsaa paa Torpbyernes, idet mange af disse paa tidligere Bebyggelsestrin har været bebyggede, men kan være opgivne. Fra den Mulighed, at Skoven kan have bredt sig over tidligere dyrkede Steder, bortses her ved. Hist og her har dette nok været Tilfældet. At bringe nogen nærmere Forbindelse mellem Stednavnene og Oldtidsmindesmærkerne lader sig dog ikke gøre; i hvert Fald maatte da større Landomraader betragtes under et, og Oplysningerne om de enkelte Mindesmærker være fyldigere, end de endnu er naaet at blive. Det vil være nødvendigt at nøjes med visse Hovedtræk.

Betragtes det absolutte Tal af Mindesmærker fra Oldtiden, staar Ods Herred som et af de stærkest repræsenterede paa Sjælland. Der blev under den ved Dr. Henry Petersen 1874 af Nationalmuseet foretagne almindelige Undersøgelse optalt ca. 700 Mindesmærker. Men heraf var de allerfleste Høje, over 600, medens kun ca. 80 kunde vises at være

fra Stenalderen. Selv om nu nogle af Højene maaske vil vise sig at være fra Stenalderen, er det dog uden for al Tvivl, at de allerfleste vil være fra Bronzealderen eller endnu senere, og hertil svarer da ogsaa, at et meget stort Antal, henimod Halvdelen, af de i Nationalmuseet bevarede, gennem mere end 100 Aar fremkomne Fund hidrører fra Bronzealderen. Oldtidsminderne er i Ods Herred i usædvanlig høj Grad fra den senere Oldtid. Har der været nogen Urskov udbredt over større Dele af Herredet, maa da dens Rydning siges snarest at være foregaaet allerede i tidlig forhistorisk Tid. Det er ved Minderne fra den senere Oldtid, at Herredet giver saa stærkt et Indtryk af udbredt og talrig Bebyggelse.

Betragtes da Stenaldersmindesmærkerne alene talmæssigt, bliver Indtrykket af Befolkningstætheden svagere. Der blev ovenfor angivet 80 Stenaldersmindesmærker. Det er ikke særdeles meget paa de 6 Kvadratmil, naar eksempelvis Bjeverskov Herred i Sydøstsjælland paa 3. Kvadratmil har 120 Mindesmærker eller Horns Herred op mod 200 paa ikkun 2 Kvadratmil. Endda er Tallet 80 snarest for højt, idet en Del nu forsvundne Mindesmærker, hvorom der haves Oplysninger af større eller mindre Værd, er medregnede. Der er Sogne i Herredet, hvor større Stenaldersmindesmærker overhovedet ikke kendes med Sikkerhed: Nykøbing, Odden, Rørvig, Asminderup. Indtrykket bliver, at i Stenalderen har efter det foreliggende Befolkningen vel været udbredt over største Delen af Terrænet, men boet meget spredt, hvad enten nu Skove eller den bakkede Jordbund har været til Hinder for Udbredelsen.

Men dog er Mennesket naaet til Ods Herred

paa saa tidligt et Trin, som hidtil overhovedet kendes her i Landet. Det bekendte Fund fra Vig Sogn, *Uroksen* saaret og dræbt med Flintvaaben, er et af de ældste Fund, som i det hele haves. Og ogsaa de Redskabsformer, som gennem den nyeste Tids heldige Bopladsundersøgelser har vist sig at være fra en Bebyggelse forud for den ældre Stenalder, som Køkkenmøddingerne, de gamle Bopladser, viser os, er nogle Gange fundne i Herredet. En *Benod* af gammel Type er fundet i Kelstrup, Vig Sogn, i en lille Mose Vest for Boelsmand Tyge Andersens Hus. En *Benod* med en Række store Modhager i den ene Side, et af de smukkeste Stykker, som findes af denne Art (Nat. Mus. Nr. A 20,793), indkom 1903 ved Lærer Larsen, Overby Skole, og det meddeltes, at den var fundet 3 M. under Overfladen, nær Bunden, i en Mose paa Matr. Nr. 8 a i Overby, Odden Sogn, ikke mindre end 38 M. fra nærmeste faste Land, altsaa langt ude i Mosen. Et Stykke af en lignende *Benod*, givet af Prokurator Lunøe i Nykøbing, stammer vel sagtens fra Omegnen. Noget usikker er Efterretningen om 2 lange, flade *Benodde*, i hvis Sider der findes indsat Flintskærper. De er komne til Nationalmuseet fra Frederik VII's Samling og opgives at være fundne ved Prejlerup i Grevinge Sogn. Endelig er en *Økse* af Elsdyrtak, i Formen noget lignende den ældre Stenalders sædvanlige *Økser* af Krondyrtak, fundet paa Flintholm i den gamle Lammefjord, hvor nu Faarevejle Højskole ligger. Et enkelt Fund af denne Art kunde være tilfældigt eller i hvert Fald uden større Betydning. Der er dog saa mange, at det tør siges, at paa det første Kulturtrin her i Landet blev allerede Herredet strejfvist betraadt. Skulde en bestemt

Tid herfor angives, maatte det blive forud for 4000 før Kristi Fødsel.

Fra den over hele Landets Kyststrækninger udbredte ældre Stenalder, „Køkkenmøddingtiden“, hidrører ikke blot de af Nationalmuseet undersøgte Bopladser ved Faarevejle og Klintesø samt den sænkede Boplads, der nu er vanddækket, paa Ringholmen ved Nykøbing, men dette Kulturafsnit vides at være repræsenteret rundt om paa Kysterne ved mindre Bosteder, mærkeligt nok endogsaa langt ude paa Sjællands Odde, paa Yderby Lyng. Der skal dog ved denne Lejlighed ikke tales nærmere herom; det maa være tilstrækkeligt at sige, at skønt Fundene ikke er af de aller største, har de ydet deres gode Bidrag til Oplysning om Oldtidens Forhold paa et tidligt Trin.

Den *ynge Stenalder* er i Ods Herred væsentlig repræsenteret ved Gravene, de store *Stenmindesmærker*. De findes, som det efter det foreliggende maatte ventes, saavel i tidlige som sene Former, og alle Hovedtyperne er til Stede, det gamle, firsidede Stenkammer, som betegner den ældste *Dysse*, saavel som det af denne Form senere udviklede, 6—7-sidige Dyssekammer, og de findes omsluttede af Runddysse- og af Langdysse-Stenrande. *Jættestuen* er repræsenteret paa et Antal Steder, dog ikke særlig mange, og ogsaa kendes den forholdsvis lille *Gravkiste* paa et Par Steder. Naar denne, der ved ca. 1400 f. Kr. F. afsluttede Stenalderen, kun sjælden er fundet, kunde det staa i Forbindelse med Forhold ved Jættestuerne og de polygonale Kamre, som nedenfor skal blive berørte.

Af de gamle, svære, firsidede Dyssekamre kendes fra Ods Herred i det mindste 8 med Sikkerhed,

fra Vig, Asnæs, Abildøre (2), Kongsøre, Kaarup, Frenderup og Grevinge Skov. Det oprindelige Antal var sikkert en Del større. Af særlig Betydning er Kamret ved Vig, der undersøgtes af Nationalmuseet for nogle Aar siden og ydede et vigtigt Fund fra en tidlig Del af den yngre Stenalder (i Bronzealderen havde der fundet en Eftergravlægning Sted). Af de polygonale Kamre kan endnu det dobbelte Tal, 16, eftervises med Sikkerhed. Det største af de gamle Stenalderskamre, Jættestuen, synes ogsaa at være temmelig ujævnt til Stede. Sikre er Jættestuerne ved Stenstrup, Nyrup og Gundestrup, fra hvilke Fund er fremkomne i de senere Aar, samt Gudmandrup; mindre sikre ved Aasetofte (2), Tolsager, Hølkerup, Kongsøre, Asnæs og Staarup, foruden at der er nogle mindre sikre Efterretninger. Det eneste af disse Mindesmærker, som i vore Dage er af fremragende Anselighed, er Stenstrup dobbelte Kammer, *Stenstrup Troldestuer*, som de kaldes fra gammel Tid. Alle de øvrige er nu mere eller mindre forstyrrede og ufuldstændige.

I det ydre fremtræder Stenalderens Storstens-Mindesmærker som bekendt noget forskelligt. De mindre Kamre støttedes paa Siderne af lave, flade Høje af Sten og Jord, der naaede op til henimod Dækkets Underkant og ved Yderkanten afsluttedes af en Fodrand af større Sten, snart rund, snart af firsidet Form, hvorved *Runddysse* og *Langdysse* blev karakteriserende Betegnelser, Langdyssen ofte med 2 eller flere Kamre. Ofte er disse Fodkranse og større Dele af Højningen nu borttagne, saaledes at Stenkamret i vore Dage tilsyneladende staar frit og isoleret, men saaledes var det ikke Tilfældet fra først af.

Medens saavel det simple, firsidede som det større Dyssekammer med den ene, store Dæksten ingen dækkende Jordhøj tiltrængte, maatte ved det store Stenkammer, Jættestuen, Mellemmrummene mellem de ved Rummets større Udstrækning nødvendige 2, 3 eller flere Dæksten over Kamret saavel som over Gangen kræve mindre Sten til Udfyldning af Aabninger og helst det hele tættes med Ler og Flint. Men for at give det hele den nødvendige Fasthed maatte det tillige dækkes over med et ikke ringe Jordlag. Saaledes fremkommer i Stenalderen de første store *Jordhøje*. Om Foden anbragtes ofte en svær Krans af Sten som ved Dysserne, men ellers ses ude fra i det højeste kun Gangens Aabning, og i Reglen har sikkert ogsaa denne mellem de enkelte Gravlægninger været fast tillukket med Sten og Jord.

Den Skikkelse, hvori Stenstrup Troldstuer nu fremtræder, er da meget nær ved den oprindelige. Den pragtfulde, mægtige Høj hæver nu i det storladne Landskab sin runde Kuppel, som den gjorde det i Stenalderen. Men dette Syn har de mange, som i mere end 100 Aar besøgte Stedet, ikke haft. I hele den Tid, hvori Troldstuerne har været kendte, var Jordhøjen og selve Kamrene noget forstyrrede.

Kun gennem 100 Aar kan Jættestuens Skæbne følges. I Pontoppidans „Danske Atlas“, 1764, nævnes af Mærkeligheder fra Højby Sogn kun, at der imellem Byerne Stenstrup og Lumbsaas „sees 2 Træ Kors, staaende et Bysseskud fra hverandre og vedligeholdte af Bynderne“. Sagtens var det Minder om en eller anden ulykkelig Begivenhed, og i de senere Efterretninger forekommer de ikke; Mindet om dem bevaredes dog længere. „Kors-

stenene“ kaldtes 2 (eller 3) Stenbunker, hvortil de vejfarende kastede Sten, og som først for en Del Aar siden ryddedes for at vinde Byggeplads til et Hus.

Først 1808 ses Stenstrup Troldestuer at være komne ind i Litteraturen. Fra dette Aar stammer en Række Indberetninger, som den i Aaret forud

Fig. 1. Gravhøjen med Stenstrup Troldestuer.

nedsatte Kommission til Oldsagers Opbevaring havde afkrævet Landets Præster. Blandt de talrige Sognebeskrivelser, som herefter indsendtes, er der en Del, som virkelig vidner om baade Interesse for den stillede Opgave og Evne til at skaffe sig et vist Kendskab; ganske vist er der andre, som lader fem være lige og kort og godt svarer, at de véd af intet mærkeligt, selv om ved de senere Sogneundersøgelser Mindesmærkerne 100 Aar efter er forefundne i Hundredvis og endda var til Stede paa Præste-

gaardens egen Jord. Men den daværende Kapellan i Højby, *Brochdorff*, senere Sognepræst i Nr. Jernløse, hørte til dem, der virkelig gav en Besvarelse af Værdi, selv om den for Oldtidsmindernes Vedkommende er temmelig kortfattet og kun omtaler et ringe Antal. Hans Indberetning blev da ogsaa trykt en Tid efter, i „Antiquariske Annaler“, Bind II, S. 264—82. Det har sin Interesse at sammenligne hans Skildring af Højby Sogns store Mindesmærker med Tilstanden nu om Dage.

Lettest at genfinde er et Mindesmærke, der opgives at ligge paa Gaardmand i Højby Rasmus Olsens Lod 400 Skridt nordlig for Gaarden. „Der sees en rundlig Høj af 60 Skridt i Omkreds, hvorpaa er anbragt et Gravkammer af 6 indfattende Stene og en overliggende af 5 Alens Længde, 3 Alens Brede og 1 Alen 7 Tommers jævn Tykkelse“. Den mægtige Dæksten gør det utvivlsomt, at dette er den af en næppe 2 M. høj, rund Høj omsluttede Dysse, som ligger paa Matr.-Nr. 7 a, og som i 1906 blev fredlyst af Gaardejer Jakob Sejr Trier, Sexhøjgaard. Kamret er dog ikke bygget paa Højen, men lagt paa den faste Jordbund og ombygget med den lave Høj, der i den gamle Beskrivelse siges at gaa helt op om Bærestenene, op til Dækstenens Underside, saaledes som det oprindelige Forhold sikkert har været ved de fleste af Dysserne, maaske dem alle: saaledes vedblev den svære Dæksten som en Art Monument at være fuldt synlig. Kamret er af den senere Tids Form, sekssidet, med Flisetætning mellem Bærestenene, der er usædvanlig høje, mere end de ca. 1,9 M., der betegner Gravens indvendige Højde. Da det indvendige Tværmaal er henimod 2 M., bliver det indvendige „Cubikum“ adskilligt mere

end de omtrent 2 Alen, som angaves 1808, men Beskriveren var da henvist til at se ind i Rummet gennem „en liden Aabning paa den vestre Kant“. Nutildags kan man, efter at Kamret er bleven udgravet, tillige se den mærkelige, høje Tærskelsten, der betegner Aabningen mod Sydøst, og den i 1808 sikkert helt jorddækkede korte Gang uden for Aabningen, kun en enkelt Sten paa hver Side, men overdækkede med en Dæksten, hvilket er noget usædvanligt. Skulde man være kommen i Tvivl om, at denne Dysse virkelig er den i 1808 beskrevne, overbevises man ved videre i Beskrivelsen at læse, at der paa den store Dæksten „mod Vesten ses nogle Fordybninger af en Kobberskillings Størrelse og Tykkelse, hvilke Overtroen lader gjælde for Mærker af den Trolds Fingre, der har bragt Stenen did“, og genkender heri de skaalformede Fordybninger, der stadig ses paa Stenen, ikke som Minder om Trolde, men frembragt af Mennesker og af en religiøs Betydning, hvorom dog for Tiden intet nærmere skal fremsættes.

Som allerede nævnt, er Dyssen paa Sexhøjgaard udgravet. Det vides ikke bestemt, naar dette er sket; det maatte dog efter Efterretningens Ordlyd være en Del Aar, om end ikke særdeles mange, forud for 1874. Det oplystes da, at der var fundet 3 Skeletter, Lerkar, Økser af Flint og Pilespidser, og Beretningen ser ud til at kunne have sin Rigtighed. Nøjere kan dette dog ikke oplyses; det hed sig, at Fundet skulde være oversendt til Museet, hvor imidlertid et Fund af denne Sammensætning ikke kan ses at være modtaget. Derimod er der 1834 modtaget nogle Sager fra „Rasmus Olsens Enkes Lod“, fundne 10 Aar forud i et stensat Grav-

kammer „i Nærheden af Sexhøjene“. Fundet, der i Nationalmuseet har Nr. 3124—27, bestaar af en flad *Flintøkse*, sleben paa Bredsiderne, en *Smalmejsel*, sleben paa alle 4 Sider, og 2 *Flintdolke*, den ene 5“ lang, med fladt Fæste, den anden uden kende- ligt Haandgreb, 7½“ lang. Disse Sager kunde tænkes at stamme fra denne Dysse. Den lange Tid mellem 1824 og 1874 kunde vel have gjort Erin- dringen om Fundet ganske usikker, hvis der virke- lig kan være Tale om, at der i 1874 endnu var Er- indring om dette gamle Fund.

Men der har paa samme Ejendom været endnu et Stenalders Mindesmærke. I 1874 var bevaret Er- indring om, at en anden Dysse, snarest en *Lang- dysse*, 25 Favne lang i Retning Nord-Syd, 8 Favne bred, omsat med Sten, skal have ligget noget læn- gere mod Nordøst. Nu omtaler Brockdorff under Betegnelsen „Thingsted“ paa samme Mand, Gaard- mand Rasmus Olsens Lod „en aflang, noget ophøjet Plads, omsat med temmelig store Stene, hvis Længde mod Syd og Nord er 50 Skridt, og hvis Brede er 18 Skridt“, idet han tilføjer: „Fejler jeg i at have anmeldt denne Oldtidslevning som Thingsted, da tilkommer den Plads . . . som mærkelig aflang Gravhøj“. Forudsat, at Gaarden paa Matr.-Nr. 7 a i Fyrrerne, da Matrikulkortene er tegnede, ligger som i 1808, ligger den først omtalte Dysse ret nøje overensstemmende med Brochdorffs Angivelse, om- trent 400 Skridt nordlig for Gaarden, og der bliver da ogsaa god Plads paa Lodden til Anbringelse af den aflange, stenomsatte Plads, hvad enten denne, som han angiver, laa mod Nordvest, eller, som Eje- ren i 1874 udtalte, mod Nordøst. Den gamle Be- skrivelse er overhovedet ikke synderlig nøjagtig,

hverken med Størrelseangivelser eller med Verdenshjørnerne. I hvert Fald var „Thingstedet“ uden al Tvivl en Langdysse. Naar Kamret ikke omtales, har sagtens Stenene af dette allerede 1808 været borttagne. Det kan være fra Tomten af Kamret, at de 1824 fundne Sager stammer. Paa samme Mark er iøvrigt Efterretning om Fund af en Gravkiste fra Stenalderens Slutningstid, hvori skal være fundet 2 Dolke med firsidet Fæste (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1881, S. 333).

„Thingstedet“ kan i hvert Fald ikke være den „Langdysse, der endnu ligger paa Nabolodden til Sexhøjgaard, Matr.-Nr. 6 a, fredlyst 1906 af Gaardejer Lars Jacobsen. Den har nemlig endnu den Dag i Dag sit anselige Gravkammer. Langdyssen ligger højt mod Nord, paa Toftebjerg, kun ca. 14 M. lang, i Retning Nø.-Sv., godt 7 M. bred, medens det polygonale Kammer, oprindeligt med 5 Bæresten, hvoraf 1 nu mangler, aabent mod Sydøst og her med en kort Gang af en Sten paa hver Side, har anselige Maal og dækkes af en svær Overligger. Mulig kunde det være den, som 1808 omtales liggende paa Gaardmand Lars Jacobsens Lod, paa en Ager, kaldet Stenkisteageren, „mod Norden“. Da Langdyssens Rundsten, hvoraf 20 er bevarede, for største Delen er omvæltede, og hele Mindesmærket kort og bredt, kunde det vel forstaas, at Beskriveren ikke havde bemærket den aflange Form og derfor betegnet Højen som Rundhøj, omtrent 80 Skridt i Omfang, „omlagt med store Stene“. Han nævner ogsaa Kamret og særlig Gangstenene ved Aabningen, og han nævner den store Dæksten, „4 Alen lang, 3 Alen bred og 1 Alen 13 Tommer tyk, hvor den er tykkest“, men hans Maal paa Kamret passer kun i

den ene, korteste Retning. Sandsynligheden taler dog vist for, at det var dette Mindesmærke, Brochdorff havde for Øje.

Bedre gaar det med den eneste udprægede *Langdysse*, som endnu er tilbage i Højby Sogn, eller, som det i 1808 udtrykkes: en Kæmpegrav, som „forener den aflange Stenindfatning med Gravkamret“, allerede da kaldet „den eeneste af sit Slags her i Sognet“, nu i alt Fald den anseligste. Den laa 1808 paa Gaardmand i Højby Lars Andresens Jordlod, sydøstlig, nær Staarups Jorder, og denne Beliggenhed svarer kun til det paa Matr.-Nr. 15 c, lige ved Staarup Skel beliggende Mindesmærke, som 1906 fredlystes ved Deklaration af Gaardejer Hans Lauritz Nielsen, 32 M. lang i Nv.-Sø., 6,6 M. bred, endnu med talrige Randsten, 15 og 19 i Langsiderne, 2 for hver af Enderne, de fleste ganske vist nu omfaldne*). Ogsaa denne Dysse har et anseligt polygonalt Kammer, liggende nær den sydøstre Ende, hvilket i den gamle Beretning er bleven til: i søndre Kant. Kamret har 5 høje Bæresten og en Dæksten af anselig Størrelse, med nogle *skaalformede Fordybninger*. Indgangen mod Sø. er betegnet ved en Tærskelsten, Kamrets sjette Side, og udenfor denne en kort Gang af en Sten paa hver Side.

Tilbage er endnu af den gamle Beskrivelses Mindesmærker under Højby By et Mindesmærke paa Gaardmand Niels Christensens Lod, „paa en Ager, kaldet Belmoseager, mod Sonden“. Ejendommen maa være Matr.-Nr. 12, Sonden for Byen.

*) I Beskrivelsen 1808 angives som Længde: 45 Skridt, der vel kan svare til 32 M., medens den angivne Bredde, 18 Skridt, maa skyldes en Tryk- eller Skrivefejl.

Den strækker sig ned til Belmosen. Ganske vist findes her nu ikke længere noget Gravkammer, men sydligt paa Lodden, i den østre af „Troldestuebakkerne“, erindredes i 1874 endnu at have været et Kammer af 5 Sidesten, uden Dække, aabent mod Sydøst. Lidt mere meddeles os 1808: „en Høi ai 75 Skridt i Omkreds, hvorpaa ses de her i Egnen sædvanlige 5 Sidepiller af et Gravkammer, hvortil Dækstenen er borte. De indfattende Sidepiller viser Gravkammerets Høide at have været 2 Alen 4 Tommer, hvoraf 1 Alen 8 Tommer gaar ned i Høien. Bredden er 2½ Alen og Længden i Direction fra Syd til Nord 3 Alen. Aabningen ved den sydlige Side er kun 14 Tommer.“ Om Fund i Kamret vides intet. Fra senere Tid, Bronzealderen, blev uden for Kamret fundet Lerkar med brændte Ben.

Flere Mindesmærker omtaler Brochdorff ikke under Højby By. Der har dog endnu været mindst 2, hvis Ødelæggelse altsaa væsentlig tilhører en endnu ældre Tid, det ene Syd for Byen paa Matr.-Nr. 11, omtrent midt for østre Skel og nær dette. Det var en *Langdysse*, hvis sidste Randsten borttoges 1859. Et andet Mindesmærke har ligget Nordvest for Byen, paa Matr.-Nr. 9 a, nordligt og henimod vestre Skel. Stedet er en mindre Forhøjning paa „Steensbjerg“. Her skal have staaet et *Gravkammer*, der dog kun erindres i stærkt beskadiget Stand. Endda er Rækken af, hvad der oprindeligt fandtes, sikkert ikke udtømt hermed.

I al Korthed skal endnu de øvrige af Brochdorff beskrevne Stenaldermindesmærker anføres. Paa Gmd. i *Nygaard* Lars Jensens Lod, mod den østlige Kant af en Ager, kaldet Ravnevold, anføres en *Stenstue*, snarest en Jættestue. Paa Gaardmand i Sten-

strup Niels Christensens Lod, paa en Ager, kaldet „Bredskiftet“, mod Nordvest en lav Høj, 14 Skridt i Omkreds (3: Tværmaal?). Dette maa vistnok gælde Matr.-Nr. 8, hvor der mod Sydvest (B.: Nordvest) har ligget et af 6 Sidesten og en Dæksten dannet *Kammer* med Indgang i Syd. I 1808 var der „for- saavidt allerede lagt Haand til Rydning, at Over- liggeren er nedstyrtet, men herved vil det vel og for en Tid blive“. I Tredserne blev det dog bort- taget; nogle Flintøkser menes fundne. Ogsaa paa „Jenskærbakke“ er ryddet en Dysse. Fra Lumbsaas anføres paa et til Pløjeland indtaget Overdrev, Od- den kaldet, „mod Syden en lav Høj af 60 Skridt i Omkreds med til Dels sprængte Sidestene af et *Gravkammer*, hvortil den overliggende Sten er bort- ført. En fuldkommen Rydning laa vel i Mandens Plan, men dermed skal nu beroe til roligere Tider“ (det var jo den Gang Krigstid). Sikkert laa det paa Matr.-Nr. 17, hvor en Tomt paavistes 1874. Det op- gaves, at man havde fundet *Flintøkser*. Endnu nævnes paa Gaardmand i Nygaard Peder Svanes Lod udfor Nisseholmen paa en mindre Høj „et til Dels skudt og nedstyrtet Gravkammer af anselige Dimensioner“, nu forlængst ryddet, og endelig *Sten- strup Troldestuer*.

Den gamle Beskrivelses Efterretninger er an- førte saa udførligt, som sket er, dels fordi de ofte giver Meddelelser, som ikke haves ad anden Vej, om Mindesmærkernes Tilstand i ældre Tider, hvor mundtlig Tradition næsten ganske svigter, dels ogsaa fordi de giver en Række gamle Be- tegnelse for Lokalteter, som nu ellers sikkert alle eller næsten alle er tabte. Men tillige giver de gamle Optegnelser et stærkt Indtryk af, at der gennem de 100

Aar er gaaet adskilligt tabt, og dette desværre uden at Forskningen er bleven beriget ved Mindesmærkernes Undersøgelse. I Fremtiden skulde dette ikke gerne ske.

Sidst blandt de hedenske Mindesmærker anfører Brochdorff endelig „saakaldte Trolde- eller Jættestuer“ og herunder navnlig „paa Gaardmand Johan Michelsens Lod, paa en Ager kaldet *Troldestueager* mod Sonden“ (skulde være Nordvest), en Høj, der gemmer en dobbelt *Jættestue*. I 1808 var kun det ene Kammer tilgængeligt. Den indvendige Højde angives at være $2\frac{1}{4}$ Alen. Det „indre Kammer“ var opgivet at være af samme Størrelse som det „ydre“; „men da Ræve og Grævlinger dør have Tilhold, maatte Manden, som vilde bruge den Ydre til en Lammestue, spærre Communicationen, der netop var saa stor, at et Menneske krybende kunde bore sig derigennem“.

Med Brochdorffs Omtale var Opmærksomheden bleven henledet paa dette smukke og usædvanlige Fortidsminde. Man vilde tillige søge at bevare det, og tilligemed en Række store Mindesmærker rundt om i Landet erklæredes det af Regeringen at være *fredlyst*. I den gamle Beretning om Mindesmærker fra Fortiden, som ifølge Oldsagskommissionens „Andragender til det kongelige danske og slesvigske Cancelli i 1809 og 1810 efter disse Collegiers Foranstaltning ere blevne fredede“, trykt i første Bind af Antiquariske Annaler, 1812, nævnes da ogsaa: „Paa Trollestueageren, Gaardmand i Steenstrup, Johan Michelsens Lod, mod Sonden en Høj, hvori 2 Gravkamre, det ene bag det andet med en meget smal Communication; hvert af 10 Alens Længde, $3\frac{3}{4}$ Al. Bredde, $2\frac{1}{4}$ Al. Højde; Sidebeklædningen er store Kampestene, og 4 saadanne udgjøre Steenstuens Loft.“ Dette er i Virkeligheden kun Brochdorffs

Beskrivelse, og trods det meget ufuldkomne i Redegørelsen er der jo ingen Tvivl om, at det er den nu saa velkendte Jættestue, hvorom Talen er. Det ses tillige, at den maa have været i alt væsentligt i samme Stand, som den var, da den næste Gang blev Genstand for Omtale, i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1842—3, og denne Gang tillige afbildedes. *Troldestueager* kaldtes den paagældende Jordlod ogsaa da, og atter nævnes Ejeren, Hans Johansen, sagtens Sønnen af Ejeren 1809—10, i alt Fald efter Navnet at dømme. Det Besøg, der førte til Omtalen, laa dog nogle Aar forud, i 1834. Forfatteren til de 2 Sider, der i de gamle Annaler skænkedes Troldestuerne, er ikke opgivet, men mellem dem, som deltog i Besøget, har været den berømte Arkitekt *Theofilus Hansen*, idet han udførte en endnu bevaret Tegning, der i det paagældende Annalbind er gengivet, ganske vist meget forvansket, i et Litografi, hvori Stenstuen tager sig særdeles imponerende ud. Heri erfares tillige et og andet om Mindesmærkets Skæbne i den mellem-liggende Tid. Atter her tænkes Mindesmærket som 2 Stuer bag hinanden. De virkelige Indgange kendtes nemlig ikke. Der var brudt Hul i det ene Kammeres sydvestre Endevæg. Fra dette „ydre Kammer“ naaede man frem til Skillevæggen mod det andet Kammer. „Forhen“ var heri en Aabning, „netop saa stor, at et Menneske krybende kunde bore sig igennem, men da Ræve og Grævlinge havde deres Tilhold i det indre Kammer, lod den forrige Besidder, som vilde bruge det ydre til Lammestue, denne Aabning spærre ved indsatte Stene“, hedder det, næsten som i 1808. Senere var dog Adgangen atter bleven aabnet, saa man i alt Fald kunde se

ind i det „indre“ Kammer. Theophilus Hansens Billede gengav kun det ydre Kammer. Man ser fra Skillevæggen ud mod den brudte Aabning i Sydvestvæggen, med de store Sten i Sidevæggene, fremefter mod Landskabet foran: „Sejerøfjorden, en Bugt af Kattegat og Samsø Belt, som her kaldes Vesterstranden. nu en halv Fjordingvej fra Højen. Hinsides Fjorden øjner man Høve og Veddinge Banker og Ordrupnæs.“ Man faar tillige en Slags Forklaring paa Jættestuens Navn: Omtrent 1000 Alen sydlig for Troldestuehøjen, i samme Afstand fra Stranden som denne, ligger det saakaldte Havsbjerg, en højere beliggende og langt større Banke, „lige op til hvis Fod, som tydelige Spor vise, Stranden fordem har gaaet paa 2 eller 3 Sider“. Paa denne Banke sad ifølge Sagnet den i Troldestuen boende Trolde ofte for at to sine Fødder. Derimod søger man forgæves Oplysning om, naar Højen er bleven udgravet, og om noget Fund dengang skete. „Ingen Oplysning herom har kunnet erholdes.“

Herefter bliver der i Litteraturen Tavshed. Mindesmærket selv henlaa roligt, uforstyrret af de ublide Skæbner, som i det nittende Aarhundredes rastløse Jordhunger og Krav om Sten ramte saa mange andre. Det værnedes af Kancelliets Fredning, som Ejernes og de øvrige Beboeres Pietet gjorde saa effektiv, at den gamle Beskrivelse endnu paa den Tid, da Troldestuernes nyere Historie begynder, var fuldt ud gyldig.

Den nyere Historie begynder i 1906 med, at den gamle Fredlysning fornyedes ved Udstedelse af en særlig Deklaration, ved Parcellist Laurits Hansen, Stenstrup, i Tilslutning til Statens Reservation 1855. I 1909 foretoges derefter af *Nationalmuseet* ved Kon-

servator G. Rosenberg et Eftersyn af Mindesmærket. Herved viste det sig, at det hele Mindesmærke kunde bringes i en saadan Stand, at det paa det nærmeste svarer til det oprindelige. Aabningen for Enden af søndre Gravstue kunde lukkes, saavel som den herfra brudte Aabning til det nordre Kammer, medens den til hvert af Kamrene førende Gang kunde aabnes. Dette Arbejde blev udført, og Højen ligeledes gengivet sin oprindelige Form paa det beskadigede Sted. Skønt den havde staaet aaben i mindst 100 Aar, var Stenene i Kamrene ikke eller kun ubetydeligt rokkede fra Plads, og ogsaa Gangene viste sig at staa saa godt, at det hele kunde gøres tilgængeligt for Offentligheden. Det viste sig tillige, at Jættestuernes Højde var betydelig større end antaget, idet omtrent en Trediedel af Højden tidligere var optaget af et tykt Jordlag i Bunden. Idet nu alt dette borttoges, viste den indvendige Højde sig at være usædvanlig stor, og Jættestuernes Opbygning saa mærkelig, at Mindesmærket i sin nye Skikkelse er bleven et af de ejendommeligste og mest anselige, der overhovedet kendes. De 2 Stuer støder med en fælles Ændevæg til hinanden, og fra Langvæggene udgaar fra hver Stue en stenoverdækket Gang. Det nordre Kammer er 6,60 M. langt i omtrent SSØ—NNV, 2,65 M. bredt og 2,20 M. højt, medens det søndre med Længderetning SSV—NNØ er en Smule kortere, 6,40 M. l., 2,80 M. br. og 2,15 M. h. Gangene er ligeledes ensartede, godt 5 M. lange, 1 M. høje og brede. Det hele fremtræder saaledes allerede gennem den ensartede Bygning som et samlet Anlæg. Mellemrummene mellem Stenene i Kamrenes Bund er delvis udfyldte med opstablede Fliser. Den store Højde fremkommer

ved, at der over de svære Bund-Sidesten er anbragt et Par Skifter svære Kampesten, og først herpaa hviler Dækket med 4 svære Sten i søndre og lige saa mange i nordre Stue. Da to af disse ses at være udkløvede af en og samme Stenblok, styrkes ogsaa herved Sandsynligheden for, at det hele er ét Anlæg og Kamrene da formentlig bestemte til vekslende Afbenyttelse.

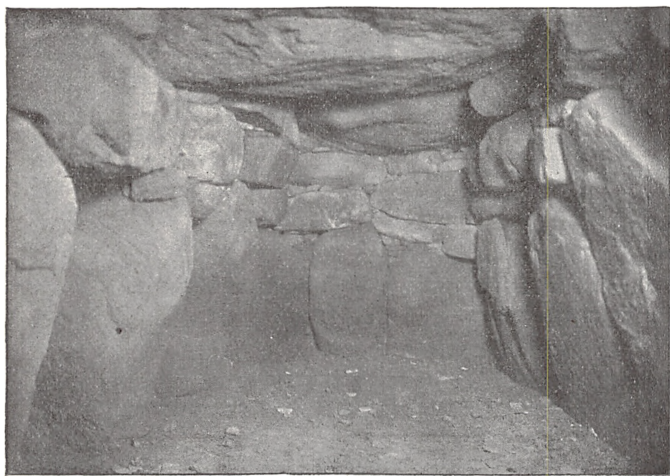

Fig. 2. Sydende af nordre Kammer, set fra Nord.
Der ses ind mod Kamrenes Skillevej.

At de to Kamre ikke blot er byggede i én Støbning, men ogsaa virkelig benyttede vekselvis, turde fremgaa af en Betragtning af de ved Undersøgelsen fremkomne *Oldsager* (Mus. Nr. A 25,498—628).

I *nordre Kammer* fandtes:

- 1 tyknakket Retøkse, 1 Benmejsel.
- 1 Pilespids.
- 5 Flintdolke af ældre og yngre Typer, ogsaa de allerseneste.

1 Hængesmykke af Skifer, 1 gennemboret Dyretand;

1 Benpren.

En Del Flintflækker og Spaaner, 1 Ildsten, bestemt til ved Slag mod Svovlkis at frembringe Ild.

En Del Ravperler af Jættestuetyper, deraf 8 rørformede, flere store kølleformede, nogle af særlige Typer.

Et ornamenteret Lerkar med Hank, et grovt formet Bæger, en lille Kop. En Del Skaar.

Et lille Bronzerør.

I nordre Gang:

1 tyknakket Retøkse.

4 Dolke af ældre og yngre Typer, 1 Fragment.

12 Flækker og Spaaner.

1 lille grovt Lerkar, nogle Skaar.

I søndre Kammer:

1 tyknakket, svær Huløkse.

1 tyknakket, slank Retøkse.

3 Pilespidser.

En Del Flækker og Spaaner.

1 ornamenteret Benstykke, afbrudt Spids af Benpren.

En Del Lerkarskaar.

Søndre Gang:

Bendolk, dannet af et større Dyrs Alubun.

Afbrudt Del af en Flintdolk, indrettet til ny Skæftning.

Benpren og Spidser af 3.

Kort rørformet Ravperle; forskellige mindre væsentlige Smaating, Lerkarskaar.

Begge Kamrene indeholder saaledes baade ældre og yngre Genstande. De ældre, Økserne, er forholdsvis faatallige; til Gengæld er der adskillige af de yngste, Dolkene, og ogsaa af disses senere Former, med Fæste for Haanden. De yngre af Sagerne, baade Flintdolke, Lerkar og Skifersmykket, ligner dem, der ellers findes i Stenalderens yngste Gravform, den lille Gravkiste. Benyttelsen af Jættestuerne rækker da helt ned til Bronzealderens Begyndelse, og det kan ikke forundre, at der i et af Kam-

rene ogsaa fandtes en Smule Metal. Skulde noget bestemt Aar opgives for sidste Gravlægning, maatte det blive 14—1200 f. Kr., og Benyttelsen skulde da siges at have spændt over nogle Hundrede Aar.

Om Stuernes Bygning og Særegenheder ved Genstandenes Leje skal her ikke tales. Derimod skal de fremkomne Skeletfund endnu meddeles.

Der var foregaaet Gravlægninger i stort Antal, baade i begge Kamre og i begge Gange. Det samlede, meget betydelige Knoglemateriale er paa Nationalmuseet gennemgaaet af Professor *H. A. Nielsen*, der tillige har meddelt en Del af sine Resultater i en større Afhandling: *Yderligere Bidrag til Danmarks Stenalderfolks Anthropologi*, i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1911.

I søndre Gang blev i nederste Lag fundet Skeletdele af 9 voksne, hvoraf 3 kunde bestemmes at være Mænd, 4 Kvinder, samt af 10 Børn, fra 1—2 Maaneder gamle. Højere oppe fandtes Skeletdele af 14 Individier, hvoraf et enkelt har været meget gammelt. I søndre Kammer har været gravlagt i det mindste 22 voksne af begge Køn, samt 20 Børn, deraf flere ganske spæde; fra Gangen er 13 voksne og 13 Børn. Fra nordre Kammer er Tallet ringere, 8 voksne, 15 Børn, og endelig fra Gangen til denne Del af Jættestuen 7, deraf 6 voksne Mænd, 1 Barn paa 13—14 Aar. Ialt har saaledes de 2 Stuer med Gangene gemt omkr. 100 Individier, deraf Halvdelen Børn. Der er gravlagt Mænd saavel som Kvinder, og ogsaa Børnene, fra de ganske spæde, har fundet Hvilested her. Af Fordelingen ses da ogsaa, at Gangene maa være bleven tagne i Brug, fordi Kamrene var eller betragtedes som fyldte. Ogsaa i Gangene laa voksne af begge Køn lige saavel som

Børn. Alt laa uden kendelig Orden. Kun sjældent fandtes sammenhørende Knogler i naturlig Stilling til hinanden. Dette Forhold er vel kendt. De ældre Gravlægninger er stedse bleven forstyrrede af de senere tilkomne, som det særlig tydelig er bleven klarlagt for de Storstensmindesmærker, Gravkisterne, som paa mange Steder ved Stenalderens Slutning afløste Jættestuerne*).

Da det samlede Tal af gravlagte Personer er omtrent en Sjettedel af det Antal, hvoraf i det hele Skeletdele fra Stenalderen er undersøgt, ligger heri, at det antropologiske Stof er af største Betydning. Nu er ganske vist hvert af disse ca. 100 Individuer kun repræsenteret ved en større eller mindre Del af de oprindelig tilhørende Knogler; meget er opløst gennem de 3—4 Aartusinder, andet sikkert ogsaa gaaet til Grunde allerede i Stenalderen ved Eftergravlægningen. Men dog indeholdes der, foruden det foran meddelte, i Materialet adskillige særlige Oplysninger af betydeligt Værd. Herunder hører den yderlig sjældne Forekomst af den Tandcaries, som i Nutiden hjemsøger praktisk talt alle fra Barnealderen af; modsat har just adskillige af de i Troldestuerne gravlagte været plagede af *Gigtlidelser* o. l., særlig den slemme Leddegigt (8 viser Spor, delvis meget stærkt). Fra en af Stuerne stammer et Nøgleben af en *Dværg*. Hos et gammelt Individ, en Kvinde paa ca. 60, ses et lægt Brud af Spoleben, men uheldigt sammenvokset; hos en findes Brud af Albueben, hos 2 Personer forefandtes Brud af Nøgleben eller Ribben. Vigtigere er dog det fra Trolldøj som

*) Se saaledes *Hans Kjær*: Et mærkeligt arkæologisk-antropologisk Fund fra Stenalderen, Aarb. f. nord. Oldk. 1912.

fra de andre Fund belyste Forhold, at Mændenes Højde har været 1—2 Cm. mere end nu, Kvindernes lidt mindre, og endvidere, at den Alder, hvori Døden er indtraadt, ligger en god Del lavere end Gennemsnitsalderen i vore Dage.

Oldsagerne fra Troldhøj er altsaa det Grav-gods, som fulgte de i Jættestuerne gravlagte, Vaaben, Smykker, Lerkar, der har gemt Fødevarer. Snarest er det, som er bevaret, dog kun en Del af det, som overhovedet har været til Stede. Noget kan ved Eftergravlægingerne være kommen ud allerede i Stenalderen, andet optaget, da Jættestuernes Kamre for mere end 100 Aar siden første Gang aabnedes. Dets Sammensætning indeholder intet usædvanligt; Typerne er som det ud fra Kendskabet til Tiden maatte ventes. Skulde noget særligt siges herom, skulde det kun være, at de ældre Former, Økserne, er forholdsvis faatallige, medens Dolkene tyder paa Benyttelse lige til Bronzealderens Komme.

Stenstrup Troldestuer byggedes da ikke af Trolde eller overnaturlige Kæmper. De rejstes af fredelige Agerdyrkere i fjærne Tider som Gemmer for dem af Slægt og Bygd, som maatte forlade den dyrkede Jord og gammel eller ung indføres i de mægtige Gravrum. Aarhundreder igennem, Slægt efter Slægt er dette sket. Andre Tider fulgte. Højen dækkede efterhaanden med sit Grønsvær ogsaa de snævre Tilgange. Efterslægten kendte ikke længere, hvad den gemte. Først i nye Tider knyttedes Baandet atter med Fortiden. Som Mindesmærket nu staar, vækker det i en sjælden Grad vore Forestillinger om de Tider, som er os fjærne, men i hvilke der levede Mennesker, hos hvem vi, jo bedre vi lærer

dem at kende, stedse mere erkender de Grundtræk, som vi kender gennem Historiens Løb.

Stenstrup Troldestuer er de mærkeligste Jættestuer i Højby Sogn, men ingenlunde de eneste. En Jættestue ved Gundestrup er for nogle Aar siden undersøgt af Nationalmuseet; en anden ved Nyrup paa en skammelig Maade opbrudt, men Fundet dog bevaret. Atter ved Staarup synes en fredlyst Høj at gemme en Jættestue, og 1 eller 2 er før Mands Minde sløjfede. Højby Sogn viser sig da ogsaa med Hensyn til de faste Mindesmærker fra Stenalderen at være en særlig rig Egn, og navnlig tidligere at have været det. Det rummer alle Stenalderens Hovedtyper og har dem tilsammen i saadan Fylde, at det giver Indtryk af tæt Bebyggelse. Dette svarer særdeles godt til den store Mængde Fund fra Stenalderen og den følgende, rige Bronzealder. En nærmere Redegørelse herfor vilde dog kræve Behandling af ogsaa de hidtil kun berørte Mindesmærker og vilde for Øjeblikket føre for vidt. Mulig vil der senere kunne blive Lejlighed til at komme tilbage til dette Emne.

S. 84, nederst, er indkommet en Fejl: Antallet af Navne paa —inge er 7, idet *Sidinge* og *Skippinge* er udfaldne.

Om Idræt, Dans og Gæstebud i ældre Tider.

(Af *Andreas Bentsens* Levnedsbog,
skreven for hans Børn.)

Naar vi i vore Dage, omkring 1900-Tallet, ser hen til det Idrætsliv, som *nu* udfolder sig blandt Landsbyernes Ungdom, særlig i Skytteforeningernes Øvelser, hvor Tusinder af unge Karle og Piger, ja, og Børn tillige, opøver sig i indbyrdes Kappelstrid og glæder sig ved at tumle sig i Øvelseshuset og dets Redskaber — naar man ser alt dette, spørger man uvilkaarlig, om denne Ungdomsbevægelse er ny, eller om den ikke har sin naturlige Grund i Folkets tidligere Livsvaner, særlig mellem dets Ungdom. Til det sidste maa svares et bestemt Ja. I modsat Fald havde Ungdommen i vore Landsbyer ej i den senere Tid givet Legemsøvelserne den Tilslutning, de nu har.

For et Par Menneskealder siden havde man vel den saakaldte „Eksersits“ i Landsbyskolerne; men denne havde mest sin Plads paa Papiret, nemlig i Skoleplan og Indberetning, medens den lodes uønsket af Børnene udenfor Tvangstimen, ligesom

den voksne Ungdom aldrig skænkede den en Tanke. Men dog var der Idrætslyst oppe mellem de unge, naar de flokkedes paa Gaden, især om Søndagen. Man prøvede da Kræfter paa forskellig Vis, som „at løbe paa Kaps“, tage „Snuptag“ og „Livtag“, „bære Kølle og kaste Kølle“, spille „Trille“ eller „Kavmand“, „slaa Kegler“ (med Bosler), spille „Vip“ eller „Pind“. Fremfor alt spillede man dog „Bold“, og det var sædvanlig „Langbold“, sjældnere „Trebald“ og „Tagbold“.

Idrætterne kunde ogsaa om Vinteren henlægges til Stuerne, hvor da de større Drengene altid var Karlenes Legetøj. Saaledes brugte man at „trække Skaden af Reden“, „blæse Ørnen til Lands“, „synges Vidjekurven af Hovedet“, „flække Trunter“, „skære Flæsk ned“ osv. Hertil kom Dansen, der den Gang var det virksomste Middel til at vænne Ungdommen til Hurtighed, Lethed og Rørighed saavel som til at forbedre den ofte tilvante daarlige Holdning. Til denne sidste bidrog saavel strængt Arbejde som Almueskolens rygløse Bænke, hvor vi som Børn hang timevis paa et smalt Sæde med dinglende Ben, bøjet Ryg og sammentrykket Bryst.

Dansen hørte særlig til Ungdommens Fællesglæder. Vel kunde Langbold i Vaaren og i den første Sommertid nok samle Ungdommen nogle Eftermiddagstimer før den sædvanlige Aftensyssel paa Søn- og Helligdage; men Dansen var dog det bedste, og ved saadanne enkelte Lejligheder tilbragte man Aften og Nat i vedholdende Bevægelse til Violinens og Klarinettenes Toner, og der dansedes i alt Fald i min Fødeby, Kvandløse, med en forunderlig betagende Lethed og Livlighed, og det gav Ungdommen dør

en vis Frihed og Nethed i Fremtræden, som ikke ellers var almindelig.

Der er ikke Tvivl om, at Dansen her havde noget af den samme Frugt for godt et halvt Hundrede Aar siden som Ungdommens Legemsøvelser i vore Dage. Det var i de saakaldte Legestuer, Dansen den Gang dyrkedes; særlig var Fastelavnen optaget hertil, og det var utroligt, hvor meget Ungdommen kunde byde sig selv, hvad Udholdenhed angik. Man begyndte om Eftermiddagen paa Fastelavns Mandag, dansede saa Aften og Nat til hen paa Morgenstunden, sov et Par Timer eller knapt saa længe. Karlene mødte saa op ad Formiddagen til Hest for at „slaa Katten af Tønden“, red saa Byen rundt i alle Gaardene og fik Gaver, særlig Æg til den i Fastelavnen almindelige Æggesøbe, som man dog den Gang drak af Kopper. Undertiden red man eller kørte ogsaa til Nabobyens Gildesgaard om Eftermiddagen for at danse lidt med denne Bys Piger og fik saa ofte Gengæld af samme Bys Karle. Men Dansen fortsattes vedholdende denne Dags Aften og Nat. Efter et Par Dages Hvil tog man saa fat igen Fredag Aften og Nat for at slutte af med denne Uges Lystighed.

Om Sommeren samledes Ungdommen ogsaa lejlighedsvis til saadanne Dansegilder Søndag Eftermiddag og holdt da oftest ud til den lyse Morgen for at gaa hjem og klæde sig om til Arbejdet den følgende Dag.

Dansen havde dog særlig sine Feststunder ved de større Gæstebud som Barselgilder, men særlig til Bryllupper, der før 1848 altid varede i 3 Dage i den rigtige gamle Stil. Hvor Byerne var store som i Københavnsegnen (Brøndbyerne t. Eks.), mødte

„Kvinderne“ (de gifte Koner) 2 Dage før for at „trække Lo“. Her var i Forvejen Skillevæggene fjærnedede og Bræddegulv lagt, undertiden i 20—30 Al.s Længde. Saa mødte Kvinderne hver med 2 Par Lagener sammenhæftede, saaledes at Husets udsyede Navnemærker dannede en Slags Roset af de 4 Hjørner. Derefter blev Vægge, Tagskraaning og Hanebjælker „trukne“ med alle disse Lagener til en eneste stor hvid Hal, hvorfra Lysekroner, Smykker af Trækors med Blomster hang ned fra Loftet med Lys, gerne 4 til 6 i hver.

Her var Plads til Dansen og ofte 3—5 Spille-mænd, for hvem der da var bygget en særlig Forhøjning. Om Eftermiddagen før Gæstebudet mødte de unge Piger med „Føring“, som bestod af forskellige Fødevarer: Ænder, Høns, Smør; Stege blev derimod indkøbt i Gildesgaarden saavel som Oksekød til Suppen, for saavidt denne var Kødsuppe. Paa denne Dag saavel som paa Gæstebudsdagen tog saa „Kokkekonen“ fat for at have alt i Orden til disse Dage.

Om Morgenen den første Dag var Frokostbord dækket med kolde Retter før Kirketid; men efter denne maatte Middagsbordet være i Orden. Naar der som sædvanligt skulde køres fra Brudehuset til Kirken, modtoges hver Vogn af 4 Klarinetblæsere og ligesaa, naar Bryllupstoget kom tilbage fra Kirken, ved hvilken Lejlighed der ogsaa blev skudt med Geværer baade i Kirkebyen og ved Brudehuset.

Særlig var Brud og Brudepiger smykkede ved saadan Lejlighed. I min Fødeegn var det altid med det saakaldte „Flettetøj“, som bestod i, at Haaret var opsat i en Nakkekrans, og herover var syet et

Nakkestykke, som var paa sin cirkelrunde Flade 6 à 8 Tmr. i Tværmaal, klædt med større og mindre runde Glasperler i forskellige Farver, dannet i Mønstre, gerne som en stor Stjerne eller Roset. Herom var saa bundet en stor Mængde lange Silkebaand, som hang ned over Ryggen. De kunde enten være ensfarvede, højrøde eller blegrøde, eller de kunde være af forskelligfarvede og da gerne mønstrede Silkebaand, helst saa brede som muligt.

Naar Brudfølget var kommen tilbage fra Kirken og bænket efter Slægt og Rang, hvad Skafferne maatte ordne, og Maaltidet skulde begynde, rykkede Spillemændene ind og skiftede saa, efter først at have spillet i den Stue, hvor Brudeparret sad, fra Stue til Stue. Der var jo til større Bryllupper aldrig Plads nok i Stuerne alene, men Lo og Lade, særlig naar denne var indrettet til Dansesal, blev altid benyttet, men dog navnlig af Mandfolkene. Ogsaa de fik fuld Del i Musikken. Denne blev altid betalt af Gæsterne ved Bordene, idet Skafferne sendte Tallerkener rundt for at samle Penge til Spillemændene. I Københavnssegen var det altid Skik at lade 3 Tallerkener følge efter hverandre: i den første lagdes Markstykker (33 Øre), i den anden, hvori der fandtes en itubrækket Ske, lagdes 4-Skillinger, det var Lønnen til „Kokkekonen“, og i den tredie lagdes Enskillinger, som var til de fattige. Før Tallerkenerne var helt ombaarne, maatte ingen gaa.

Saa snart Bordene var ryddede, begyndte Dansen. Først dansede Bruden med Brudførereren, som ogsaa havde været hendes Kusk til Kirken; derefter dansede Brud og Brudgom, saa dansede Brudesvendene (eller Brudemændene) med Brudepigerne. Dermed var de indledende Danse endt, hvorefter alle kunde tage

Del i Dansen. Naar der var danset en Tid, begyndte Kaffedrikningen. Ved Hovedbordet blev da de „fornemste“ Kvinder sat til at forestaa Kaffe-skænkningen, oftest Præstekonen og Degnekonen. Den første skænkede Kaffen, den anden kom Fløden i.

Naar Kaffen var drukket, skulde Bruden pyntes om og have den sorte Hue med Guldgalonier paa, enten med Lin foran under Huen eller under Korsklædet. Men Brudgommen skulde sætte Bruden den sorte Hue paa. Var han en Skælm, satte han Nakkens Snørebaand i Panden; han maatte jo saa have kyndigere Hjælp til at faa Arbejdet rettet.

Naar dette Skifte var sluttet, kom det næste Afsnit af Dansen, da Brud og Brudgom skulde dances ud af Ungdomslaget og ind i de giftes Lag. Først dansede Bruden med Pigernes Kreds og Brudgommen med Karlernes og derefter Bruden med Konerne og saa Brudgommen med Mændene. Derefter fortsattes saa Dansen ud ad Natten særlig til Ungdommens Glæde. I Københavnseggen havde de dog en særegen Skik, som særlig de gifte Koner holdt i Hævd: hveranden Dans var en Runddans og hveranden en Turedans (Kvadrille), og i disse sidste var ikke mindst de yngre Koner rede og tillige søgte som gode Dansere.

Forinden jeg slutter mine Meddelelser om Dansen, maa jeg fortælle noget mere om de ovenfor nævnte Turedanse som en ejendommelig Levning af vore gamle danske Folkedanse. Paa enkelte Undtagelser nær dances de sædvanlig af 4 Par, og hver Tur bestaar gerne af 2 til 4, sjældent af flere Afdelinger, men de har dog en særegen Ordensafveksling i Løbet af Dansen. De mest al-

mindelige Turedanse begynder sædvanlig med samlet Ring, derefter slutter de sammensatte Ture med, at Parrene „snurrer“, svinger hinanden rundt 2 à 3 Gange. De næste (2 à 3 Gange) slutter med, at de mandlige og kvindelige hver for sig og skiftevis svinger i Ring. Næstsidste Tur ender med, at alle svinger i Ring (første Gang med Arme om Liv og Skulder, anden Gang Haand i Haand), og sidst slutes med „Snurren“ af hvert Par for sig.

Til denne Art af Ture hører „Totur“, „Tretur“, „Firtur“, „Halvfemtetur“, „Sekstur“ (som „Tretur“, blot med dobbelt Kæde), „Kontrasejre“, „Drejlstdans“, „Jødetur“, „Pigernes Fornøjelse“ o. fl. Særegne Former har „Tremandsreel“, „Kalundborgstykket“, som dances af 3 mandlige og 6 kvindelige Dansere, „Fandango“, „Fangedansen“ o. fl. En ofte gentaget Tur er Kæden, hvori mandlige og kvindelige Dansere hver gaar i modsat Ring, passerende hinanden skiftevis ved at give højre og venstre Haand. Andre Dele af disse Ture maa indøves særskilt. Til hver af alle disse Ture hører særlig Musik, som, naar den er kendt, støtter Dansen meget.

Lidt om vore skove i ældre tid.*)

Af højskoleforstander *Povl Hansen*.

Nordvestsjælland's overflade er stærkt bølgende og med bratte brud. Stærke bakkestrøg gennemfører den i alle retninger; nogle af disse bakker er skovklædte, de fleste nøgne; nogle skyder sig brat op som korte åse; andre danner lange højderygge med toppe på op mod hundrede meters højde, ja adskillige endda et godt stykke derover.

Kystlinien her bugter sig meget stærkt ud og ind og danner dybe vige og lange, smalle halvøer (Asnæs, Røsnæs, Sjællands odde, Isøre m. fl.).

Skove findes der nu kun sparsomt i den nordre del af Holbæk amt; men således har det ikke været i ældre tid; derom kan blandt andet tørvemoserne oplyse os. Dog tremtræder her den mærkværdighed, at mens man overalt i moserne finder talrige lævninger af eg, hassel og andre skovtræer, er der på disse egne endnu aldrig funden bøg eller el.

For få år siden gjorde man et mærkeligt fund ude på selve den inddæmmede Lammefjords bund, idet man omtrent 20 centimeter under overfladen

*) Med Forfatterens Retskrivning.

opdagede en hel skov, d. v. s. op mod et halvt hundrede mægtige egestammer, hvoraf nogle målte indtil 27 meter i længden og 70—75 centimeter i tværmål. En del af træerne var så hårde og friske, at de tilsyneladende godt kunde bruges i et hvilket som helst snedkerværksted.

Så sent som i Kristian IV's tid skal hele den vældige bakkerække fra Vejrhøj og nordøst over have været skovklædt; og i slutningen af det 18. hundredår fandtes endnu hist og her store strækninger omkring Grevinge dækkede med småpurrer, der skød op af stubbene, hvor storskoven var bleven fældet, uden dog at kunne komme nogen vegne, på samme måde, som man finder det i stort omfangovre i jyske hedeegne. Kronvildtet var den gang så talrigt i Odsherred, at det undertiden i strænge vintre vovede sig helt ind på gaderne i Nykøbing.

I en gammel beretning fra 1204 nævnes Starreklintlund som en „mådelig“ egelund, og der lægges til, at den blev regnet for at være af megen værdi. Det er dog vanskeligt at forstå, hvorledes en „mådelig stor egelund“ i de dage, da man åbenbart havde bygningstømmer nok, kunde være af megen værdi.

Der skal også i samme egn (omkring den nu fuldstændig skovløse landsby Starreklinte) have været en „mådelig poppelskov“.

I skoven, som fra Trolddalen bredte sig ind over Neksælø, kunde årlig opføres 40 oldensvin. Nu er også den så godt som forsvunden.

Også syd for Lammefjorden bredte skovene sig frodigt.

De store Kundby banker var helt ned imod slutningen af det 18. hundredår skovklædte. Men også her afløstes højskoven af kratskov, og nu er

også denne efterhånden ryddet bort og har lidt efter lidt måttet give plads for de dyrkede agre.

I samme 18. hundredår blev det såkaldte „skovtyveri“ her som anden steds drevet med stor kraft og iver til megen skade for skovene. Man kan ikke komme bort fra den tanke, at dette meget omtalte skovtyveri egentlig havde sin rod i en ældgammel forestilling, der gik ud fra den forudsætning, at skovene (d. v. s. træerne) var fællesejendom, gods, der ejedes lige meget af alle og af ingen. I så henseende betragtede man dem med samme øjne som vildtet, de skjulte; også dette vilde man nødigt indrømme tilhørte enkeltmand.

Denne forestilling må vel nærmest betragtes som en lævning fra den tid, da skovene virkelig var, hvad man nu forgæves søger at fastholde, store almindinger, hvor hver enkelt kunde hugge af hjertens lyst uden at mødes af nogen hindring fra lovens side.

Allerede tidlig havde skovene dog begyndt at få værdi som det sted, hvorfra man fik sit brændsel og gavntømmer, og samtidig med forståelsen heraf begyndte godsejerne at modsætte sig deres fæstebønders planløse huggen ned for fode. Med andre ord: Godsejerne begyndte at hævde ejendomsretten for sig til de før herreløse og fælles almindinger. Denne ny „ejendomsret“ er det da, vi ser, der efterhånden gør sig gældende og kæmper sig frem, indtil den omsider vandt anerkendelse i lovgivningen. Det blev her — som på så mange andre områder af vor fædrenejord — til sidst herremændene, der gik af med sejren og erobrede almindingernes store skovområder ind under deres besiddelse.

Som et tidsbillede fra skovtyveriets dage skal

jeg her anføre en skildring fra et af amtets godser. I en indberetning til regeringen fra omkr. år 1760 skriver daværende ejer af Bjærgbygård som følger:

„Til byerne Tornved, Bennebo og Jyderup har tidligere været megen over- og underskov, og de har endnu noget af bægge dele især den sidste; men beser man overskoven, som er øjensynlig for enhver, så ved jeg intet nærmere at ligne den inod . . . end som en stor afbrændt by, hvor skorstenene står alene tilbage, og husene er borte. Ti nogle tusende træer har stået og står afhuggede midt på. Jeg for min part, som ejer det meste af Tornved og Jyderup skove, har gjort mig umage for at rydde det skammelige syn bort fra folkets øjne og årlig udvist stumperne til mine bønder for at frede om de få endnu tilbagestående træer; men bønderne har forekommet mig på deres sædvanlige måde og kronraget de fredede træer, så at, om jeg bliver ved at udvise stumperne, så bliver de også ved at forhugge træerne, indtil der ikke blev et frugt bærende træ tilbage.“

„Vil nogen spørge, hvorfor ikke enhver lodsejer (d. e. herremand) passer sin skov, så må jeg svare, at det er en umulig sag, så længe skoven ejes i det gammeldags fællesskab; ti bønderne stjæler da i flæng, en Bjærgbygårds bonde stjæler på Aggersvolds grund, og Aggersvoldsbonden på grunde, som tilhører Bjærgbygård . . ., og bønderne dølger dermed hverandre endog ved méned . . .“

Sit væsentligste knæk fik skovtyveriet her som overalt ved skovudskiftning og selvejendoms indførelse, om det end på sine steder blev drevet til langt op i det 19. hundredår og måske endnu hist og her kan spores den dag i dag.

Den gamle Landsby.

Af Højskoleforstander *Povl Hansens* Foredrag ved Historisk Samfunds Møde i Høng d. 7. Juli 1912.

Det er jo først langt frem i Tiden efter Menneskers Indvandring her i Danmark, at der bliver Tale om Landsbyer. Den første Befolkning vandrede ind i Landet langs med Kysterne, ved Fjorde og Vige og langs de store Aaer, hvor vi jo endnu kan finde dens Efterladenskaber i de saakaldte Køkkenmøddinger. Det raadende herinde var den Gang Naturen og Dyrene. I de store Skove, som den Gang dækkede Landet, fandtes et Dyreliv, som vi nu slet ikke kender: Elsdyret og Rensdyret, Uroksen, hvis Horn og Skelet vi endnu enkeltvis kan finde i vore Moser, Bjørnen og Ulven og Bæveren, der byggede sin kunstfærdige Bygning ved de mange Aaer. Og i de mange Søer, den Gang langt flere end nu, Svaner og andre Svømmefugle i talløs Mængde, medens Kongeørnen svævede højt i Luften over det hele.

Der var ikke den Gang Tale om dansk Rige eller dansk Samfund. Det er først langt senere, at Befolkningen samler sig og bygger egentlige Byer. Og efter at dette er sket, gaar der en Ulykke hen

over Landet, som saa at sige raserer store Dele deraf. Det er Venderne, der gør deres frygtelige Røvertog gennem Landet. Mangfoldige Byer brændes af og forsvinder ganske. Af andre bliver der kun nogle faa Rester tilbage. Befolkningen enten dræbtes eller førtes bort som Fanger. Man regner, at en Trediedel af Danmark den Gang blev lagt øde.

Men saa kommer som en stor Opgangsperiode: Valdemarstiden. Og det er den Tid, der nu kommer, jeg vil fortælle om. Da Valdemarerne og deres Mænd havde fordrevet Venderne, kunde man tage fat paany. Mange Steder maatte man begynde forfra paa at bygge en ny Landsby, hvor den gamle havde staaet; andre Steder var der Rester tilbage af det gamle at bygge videre paa. Og saaledes fremstaar da i den følgende Periode de mange store Landsbyer hen over Landet. Og disse Byer antager en Form, som er enestaaende i Verden. Formen er den firlængede Gaard.

Vi finder den ikke anden Steds. Saa snart vi kommer ned i Slesvig, hvor det egentlig tyske begynder, saa har vi kun én Længe, hvor Mennesker bor i den ene Ende og Dyrene i den anden. Og gaar vi til Norge og til Sverig, ind over den gamle danske Grænse, saa finder vi ikke de fire Længer, men vi finder en hel Del Bygninger, der ligger spredt omkring, tilfældigt eller efter Jordsmonnets Beskaffenhed.

Hvad er nu Grundtanken i denne Form af en dansk Landsby?

Det er den, Engelskmanden udtrykker med det kendte Ord: Mit Hjem er min Fæstning. Den gamle danske Bondegaard er en tredobbelt Fæstning. Gaar-

den selv er bygget saaledes, at alle Vinduer og Døre vender indefter mod den lukkede Gaard. Der er slet ingen Vinduer, endsige Døre i Udsiderne. De smalle Stuer behøver kun Vinduer til den ene Side. Foruden de smaa Vinduer indefter Gaarden — i den første Tid er det kun Skodder, senere smaa Ruder, først af Horn, tilsidst af Glas — er der Gangdøren ind i Stuelængen. Men den er ikke helt let at passere. Den er for det første meget lav, saa man maa dukke Hovedet ganske forsvarligt for at slippe igennem, og saa er der et højt Dørtræ, en halv Alen indtil 3 Kvarter. Og naar man paa en Gang skal bøje Hovedet og løfte Benene de 3 Kvarter, forstaar man, at det er ingen god Angrebsstilling imod Husets Beboere. Man var ganske godt indrettet derinde for at modtage en fjendtlig Angriber.

Men saa er Gaarden selv en Fæstning. Der fører kun to Porte ud gennem den sammenbyggede firlængede Gaard: Gadeporten ud til den aabne Gade i Byen og Tofteporten, der fører ud til den lille Toft paa nogle faa Skæpper Land bagved Gaarden.

Og om Aftenen lukker Bonden sine Porte. Træslaaen skydes for Porten og ligesaa for Gangdøren. Saa bor han lunt og trygt derinde bag det dobbelte Lukke.

Den gamle Landsby er i Reglen bygget til en bestemt Tid og efter en bestemt Plan. Det er, som nævnt, efter Vendernes Fordrivelse. Og Stedet for Landsbyen er valgt med stor Forsynllghed. Der er én Betingelse over alle andre: rigeligt Vand. Man valgte Stedet, hvor Vandet tilbød sig rigeligt af sig selv, som Tilfældet var ved de mange Kilder, der

den Gang var langt rigere end nu. Man kendte den Gang ikke til Brønde, hverken gravede eller borede. Man maatte søge til de aabne Kildevæld. Men fordi disse Kilder var en særegen Livsbetingelse for Menneskene, og fordi de rent umiddelbart ved deres rindende Fremspring op af Jorden frembød sig som et helt Under, blev de af Menneskene betragtede med stor Ærefrygt. Og deraf kommer naturligt Sagnene og Folketroen om de hellige Kilder.

Stedet, hvor disse Kilder fandtes, blev til et helligt Sted; ofte blev der et Offersted for Folkets Gudsyndelse; senere valfartede man til disse Kilder for at finde Lægedom mod alskens Sot og Sygdomme. Deraf kommer ogsaa Udtrykket „levende Vand“. Det rislende i Modsætning til det stillestaaende.

Kilden midt i Byen blev da den store Vandbeholder for alle. Hvis den ikke var tilgængelig nok i og for sig, saa gravede man omkring den en stor Vandbeholder, det senere saakaldte Gadekær. Det er langt senere hen i Tiden, at de enkelte Gaarde i Byen tænkte paa at grave Brønde.

Vandbeholderen var altsaa det første. Det andet var „Bysens Træ“. Det blev plantet ved Byens Vandsamling, i den tidligste Tid en Ask, senere Linden. Jeg har ikke faaet oplyst, hvorfor Linden valgtes, da Fyrren eller Bøgen var langt almindeligere i Landet.

Men „Bysens Træ“ er Billedet paa Samfundet. Som hver Gren og Kvist og hvert et Blad paa Træet drager Næring fra Stammen, saaledes bestaar den enkelte kun ved Samlivet med det hele Samfund og er afhængig af dette. Man skal huske,

at den Gang var de enkelte langt mere fælles om og afhængige af det hele end nu.

Bysens Træ spillede en stor Rolle. Man kan se det af Folkeviserne, der stammer fra den Tid. Vore Folkeviser har den Ejendommelighed, at de Modsætning til andre Folks altid fortæller en historisk Begivenhed. Men saa er der et Omkvæd, som angiver Visens Grundstemning. Og her kender vi: „Mens Linden mon løves“, eller: „Under Linden der skal du mig bie“.

Omkring Gadedammen og Bysens Træ var der en stor aaben Plads, Bypladsen, fælles for alle, ofte paa en halv Snes Tdr. Ld., i enkelte Byer, t. Eks. Tune paa Sjælland, paa op imod 30 Tdr. Ld.

Omkring denne aabne Plads byggedes da Byens Gaarde i en Kreds, saaledes at de dannede en ligesidet eller aflang Firkant. Man kan endnu finde Byer, hvor denne Form tydeligt kan genkendes, skønt en Del af Gaardene og de enkelte Sider i Rækken helt er forsvundne. Det er saaledes Tilfældet med Kvarmløse Øst for Holbæk.

I den ene Side af Firkanten, gerne i den østre, ligger Kirken og Kirkegaarden.

Hver Gaard havde, som nævnt, sin egen lille Toft bagved. Disse Tofter dannede altsaa en Rundkreds omkring Byen, og omkring dem ud mod den egentlige Bymark var der rejst store Stendiger eller Jordvolde. Og disse Volde, der dannede en sammenhængende Ring omkring Byen, var altsaa foruden den lukkede Gaard og det lukkede Stuehus en tredie Fæstning omkring Bondens Hjem.

Udenfor Tofterne laa altsaa den egentlige Bymark. Den strakte sig saa langt, som man havde Brug for Jorden, Der var jo nok at tage af. Hver

Gaard dannede gerne en Plov, som man kaldte det, altsaa hvad der kunde drives med én Plov. Man brød sig ikke om mere Jord, end hvad der var tilstrækkeligt til Føden.

Udenfor Bymarken laa saa Ødemarken, Urskoven eller Almindingen. Her huserede de vilde Dyr. Og hvad der var værre, her i Ellekrattet boede ogsaa de onde Væsener og Aander, i hvis Vold det var farligt at komme. Man vovede sig derfor ikke gerne ud i Ødemarken. Naar Vinteren kom, eller naar man ikke længere havde Brug for Hestene, blev de drevet herud. Og de maatte da bjerge sig Vinteren igennem, som de kunde. De maatte ogsaa slaas med og væрге sig imod Ulvene. Det er kun halvandet Hundrede Aar siden, de sidste Ulve forsvandt i Jylland. Hestene værgede sig imod Ulvene paa den Maade, at de dannede Kreds med Bagbenene udefter. De sørgede da for at faa Føllene ind i Kredsen, hvor de var dækkede. Kvæget derimod sluttede Kreds med Hornene udefter. I rigtig strænge Vintre kunde man se de stakkels Dyr søge hjem til Bondens Gaard; Hestene bankede paa Porten og blev da lukket ind. Men saa maatte man ofte rive det sidst lagte Halmtag af Husene for at holde Liv i Dyrene. Ved Foraarstide maatte Karlene ofte hjælpe Hestene med at rejse sig om Morgenen i Stalden.

Men i Bymarken drev man Jorden i Fællesskab. Ikke saaledes, at man havde det hele fælles og delte Udbyttet ligeligt. Nej, man delte først Marken omkring Byen i forskellige Stykker, ofte indtil en halv Snes eller mere, efter deres Beskaffenhed: et Mosestykke, en Sandbanke, et Engdrag, et Lerstykke osv. Og naar Jorden paa den

Maade var delt, blev der af hvert Stykke udmaalt et lige stort Areal til hver Gaard i Byen.

Hver maatte saa dyrke sit af de mange Smaastykker Jord paa Bymarken; men det maatte ske til samme Tid. Paa Bystævnet under Træet vedtog man, naar Arbejdet skulde begynde. Ved Foraars-tide skulde man samtidig begynde Pløjningen og senere Saaningen. Pløjningen foregik med den gamle Hjulplov. Her paa Sjælland havde man gerne 8 Heste for Ploven. En „Plovkøring“, en liden Dreng, ledede da det første Par Heste. Paa Fyn hjalp man sig med 6 Heste, og Jyderne, der altid har haft de bedste Heste, kunde køre Ploven med 4. Den sjællandske Hest maalte paa den Tid, efter en Undersøgelse, som jeg har set foretaget paa Gjorslev Gods i Stevns, kun 8 Kvarter. Og saa var de jo gerne radmagre. Siden blev den sjællandske Hest forbedret, særlig ved det saakaldte Frederiksborg-Stod.

Oprindeligt dyrkede man Marken paa den Maade, at man saaede samme Slags Sæd i den samme Mark, indtil den blev træt. Saa lod man den ligge vildt en Del Aar. Det var Munkene fra Frankrig, der kom herind og lærte vore Fædre 3-Vangs Driften. Det vil sige, man skiftede saaledes: et Aar Rug, næste Aar Byg, tredie Aar Hvile. Dette 3-Vangs Brug var almindeligt gennem 500 Aar i Danmark.

Livet i disse gamle Landsbyer var i høj Grad selskabeligt og livligt. Om Morgenens, naar alle Porte lukkedes op, kom fra de enkelte Gaarde Køerne ud til Gadekæret for at drikke, medens Karlene ligedan red Hestene til Vands. Ofte holdt Pigerne Stovask ved Gadekæret og søgte da at

skræmme Hestene for at faa Karlene til at dumpe af ude i Kæret. Mange livlige Scener blev her udspillet.

Hver Søndag Eftermiddag Kl. 3 samles Bønderne ved Stenene under Træet — hver Gaard havde sin Sten med sit Bomærke — for at bestemme Arbejdet for den kommende Uge. Her holdes ogsaa de store Stævner til forskellige Tider i Aaret, hvor man afgør Byens forskellige Sager og afsiger Dommen over dem, der har forset sig mod Byens Vedtægt.

De almindeligste Synder var gerne, at man ved Nattetide havde listet nogle Neg over fra sin Nabos Jordstykke, eller at man havde pløjet sin Nabo for nær ved efterhaanden og ved Lejlighed at flytte Skelstenen lidt. Det kunde dog klares med en Tønde Øl, selv for større Forseelser; og naar man havde spenderet Øllet, maatte man nok frabede sig Tyvenavnet, og den, der brugte det, maatte da selv bøde med Øllet.

Ja, under Byens Lind er der foregaaet mange livlige Scener. Her samles ved Sommeraftenstide Byens Ungdom. „Under den Lind, der skal du mig bie“, giver jo Forestilling om mangt et Stævne-møde. Paa visse Tider af Aaret foregaar her de store Fester. Ved Valborgs-Tiden — den 11.—12. Maj*) — redes Sommer i By. De unge Karle red ud i Ødemarken og pyntede sig selv og Hestene med Sommerens første Løv, og som en vandrende Skov red de ind i Byen. Det kaldtes at mæje sig ud — det var jo Maj. Udtrykket har jo nu faaet en nedsættende Betydning.

*) efter vor nuværende Tidsregning.

Saa holdtes Majfesten ved Træet. De unge Piger var pyntede med Aarets første Blomster. Og her holdtes da den herligste Fest med Leg og Sang og Dans.

I den gamle Landsby var man fælles om Sorgen og fælles om Glæden.

Det var stor Synd, at Herremændene senere brød ind og forstyrrede dette frie Landsbyliv ved at nedlægge hele Landsbyer og gøre de øvrige til Hovbønder under Herregaardene. Dette Tidsafsnit er en ny, mørk Periode i vor Historie, som jeg her maa forbigaa. Det er Enevældens Storbedrift, at det dagedes igen i 1788, da Stavnsbaandet løstes, og Bonden igen blev fri.

Den Tid, der nu kom, har ikke et Fællesliv at fremvise som de Tider, jeg her har fortalt om. Den er meget mere et Enkeltmandsliv, hvor der gives langt mere Plads for den enkelte Personlighed. Lad os da haabe, at vi maa kunne magte de Krav, der under denne Samfundsform stilles til os og de Slægter, der kommer, at Folket og Landet maa bæres ind i en lykkelig Fremtid.

Historisk Samfund i 1912.

Ved *H. J. Hansen.*

Vi skal efter Sædvane kortelig erindre om Samfundets Virksomhed i det forløbne Aar.

I Slutningen af Marts Maaned udsendtes vort 6. Aarsskrift „Fra Holbæk Amt“. Som sine For-gængere har Heftet faaet en meget velvillig Om-tale fra flere Sider. Vi har haft den Glæde efter-haanden at knytte flere Medarbejdere til dem, vi har haft fra første Færd.

Aarsskriftets Fremtid er væsentlig betinget af to Omstændigheder. Den ene er, at Amtets Be-boere vil være opmærksomme paa, at Aarbogen er til for at samle og optegne, hvad der af minde-værdigt findes fra de ældre Tider her i Amtet, saa-ledes at intet herefter gaar tabt. Aarbogens Red-aktion paakalder for denne Sags Skyld den al-mindelige Befolknings Medarbejderskab, idet den haaber, at alle og enhver, der maatte være i Be-siddelse af skriftlige Optegnelser, Erindringer og mundtlige Overleveringer, der kan give Bidrag til Oplysning om ældre Tidens Forhold og Levevis, vil fremkomme med saadanne Ting. Her er nemlig et Omraade, hvor mange kan være med. Vi be-

høver som Eksempel paa den Slags Meddelelser kun at nævne Hr. O. Lunds Skildring af Livet i den gamle Købmandsgaard i Kalundborg og de mange til samme Tid hørende interessante Forhold.

En anden Side af denne skriftlige Virksomhed er den: at oprede og belyse Forhold og Begivenheder i Holbæk Amt i ældre Tider ad mere historisk Vej ved Granskning af de Kilder, der findes i Arkiver og lignende Steder eller ved Undersøgelser af Bygningsrester og Fortidsminder omkring i Amtet. Til denne Del af Virksomheden maa vi navnlig bede om „de lærde“s Hjælp. Og her har det været os en stor Glæde, at man fra flere Sider har vist vort Samfund en særdeles Velvilje. Navnlig skylder vi flere af Nationalmuseets Mænd stor Tak for deres udmærkede Bidrag. Vi skal saaledes nævne Direktør, Dr. *S. Müllers* Afhandling om Solvognen fra Trundholm og Magister *H. Kjærs* grundige og interessante Beretninger om Mindesmærkerne fra de ældre Tider baade i den vestlige Del af Amtet og i Odsherred. Ligeledes Magister *Chr. Axel Jensens* og Arkitekt *Smidts* Afhandlinger, henholdsvis om det gamle Kloster i Holbæk og om de gamle Bygninger i Kalundborg.

Paa en god Samvirken af de to Slags Kræfter: de faglærdes og Lægfolkets, beror det ikke blot, om Historisk Samfunds Aarbog fremtidig kan holdes i god Gænge, men derpaa beror for en væsentlig Del Væksten i det historiske Arbejde i det hele her til Lands. Og derfor er det i høj Grad glædeligt at lægge Mærke til, at just denne Samvirken i de senere Aar er kommen saa godt i Lag, som det ikke før har været Tilfældet. Dertil har bl. a. de

historiske Amtsforeninger været medvirkende, hvorfor ogsaa de lærde og Lægfolket nu har fundet hinanden i Dansk historisk Fællesforening, sikkert til Gavn for alle Parter og for vort Fædreland.

Vort Samfund har megen Grund til at takke for Samvirksomheden hidtil og haaber, den maa fortsættes.

*

Af andre Aarets Begivenheder skal vi erindre om, at Samfundet den 7. Juli afholdt et offentligt Foredragsmøde paa Højskolen i *Høng*, hvor vi blev modtaget med stor Gæstfrihed af Forstander *And. Jørgensen*. Her holdt Højskoleforstander *Povl Hansen*, Vallekilde, et Foredrag om „den gamle Landsby“. Foredraget findes væsentligst gengivet foran. Mødet var ganske godt besøgt, og Mødestedet, den dejlige Have, var helt ud ideelt.

Den 28. Juli foretog Samfundet en Udflugt til *Sorø*. I Turen deltog ca. 90 Medlemmer, deraf saa godt som ingen fra Kalundborgegnen, vistnok nærmest hidrørende fra, at Toggangen laa saa daarligt for Rejsen. Man besaa her først den gamle Klosterkirke, den nuværende Sognekirke, under udmærket Vejledning af Hr. Graver *Larsen*. Efter at man derpaa havde holdt Middag paa Hotellet, drog man ned til Akademihaven, hvor Højskoleforstander *Dalsgaard* holdt et Foredrag om Ingemann og Sorøegnets Minder. Udflugten var i det hele særdeles vellykket, ligesom de øvrige fornøjelige Ture, Samfundet i de senere Aar har haft.

*

Den 18. Decbr., noget senere end sædvanligt, afholdtes paa Hotel „Postgaarden“ i *Holbæk* et

offentligt Foredragsmøde i Forbindelse med det sædvanlige Aarsmøde for Samfundets Medlemmer.

Her holdt cand. mag. *Lorenzen* et Foredrag om Herregaardene, navnlig i Holbæk Amt. Foredraget blev illustreret ved udmærkede Lysbilleder.

Ved det paafølgende Aarsmøde oplyste Formanden, Borgmester *N. E. Hansen*, at af Bestyrelsen fratræder efter Tur Læge *Møller*, Forstander *J. Nylev* og Redaktør *H. J. Hansen*. Desuden har Læge *Schou* ønsket at udtræde af Bestyrelsen, da han ikke har Tid til at varetage denne Virksomhed.

Forsamlingen vedtog enstemmig at indstille de tre efter Tur fratrædende til Genvalg og i Stedet for Dr. *Schou* at indvælge Forfatteren *A. J. Eriks-holm*.

*

I Aarets Løb er der naturligvis sket nogen Tilgang og Afgang af Medlemmer; det sidste navnlig ved Bortflytning og Dødsfald. Aaret har ikke bragt os nogen Fremgang; Medlemstallet var ved Aarets Udgang 449. Derimod synes det nye Aar at love god Tilgang. Vi haaber fremdeles paa, at de nuværende Medlemmer vil virke kraftigt for at skaffe nye til Huse. Det er jo ikke blot glædeligt, naar flere og flere slutter til og tager Del i Virksomheden, men det er ogsaa Betingelsen for, at Arbejdet kan gaa fremad. Jo flere Medlemmer, des tykkere bliver Aarbogen, og des mere kan vi udrette ogsaa i anden Henseende. Vi har fremdeles den Glæde at beholde det Tilskud paa Finansloven, som var i stor Fare ved Sparekommissionen, der ubarmhertigt havde foreslaaet Tilskudet til samtlige historiske Amtsforeninger strøget.

Kultusministeren og Rigsdagen fulgte dog ikke Kommissionen, men nøjedes med at nedsætte Tilskudet fra 300 til 200 Kr. for hvert af Samfundene, og disse 200 Kr. er vedtaget ogsaa for det nye Finansaar.

Forøvrigt har vi ikke hidtil ansøgt om eller faaet noget som helst Tilskud hverken fra Amtsråd, Byråd eller Sogneråd, saaledes som adskillige andre historiske Amtssamfund.

Vi erindrer om, at ny tiltrædende Medlemmer kan faa de tidligere Hefter af Aarbogen for 1 Kr. Stykket, ligesom vi har truffet Aftale med Ribe, Vejle, Thisted, Ringkøbing, Svendborg o. fl. Amters historiske Samfund, hvorefter vort Samfunds Medlemmer kan faa disses Aarsskrifter for 1 Kr. pr. Stk.

Vi bringer hermed vor bedste Tak til alle, der har støttet vor Virksomhed, og navnlig retter vi denne Tak til Foredragsholderne ved Samfundets Møder og til Medarbejderne ved nærværende Aarskrift.

*

Efter Anledning optrykker vi omstaaende de for Samfundet gældende Vedtægter, saaledes som de ved en Afstemning i 1908 er fastsatte, tilligemed en Bestemmelse om Valg af Tillidsmænd, som vedtoges i 1910.

Ligeledes meddeler vi sidst i Bogen en Indholdsfortegnelse over samtlige tidligere Aargange af Samfundets Aarsskrifter.

Sluttelig beder vi Medlemmerne undskylde, at nærværende Aarbog fremkommer saa sent. Udsendelsen plejer sædvanlig at ske først i Marts Maaned. Forsinkelsen skyldes navnlig Sekretærens Sygdom, men tillige forskellige andre Uheld.

Vedtægter

for

Historisk Samfund for Holbæk Amt.

§ 1.

Samfundets Formaal er at vække og nære den historiske Sans i Amtet:

- 1) Ved Udgivelse af en Aarbog,
- 2) ved at fremdrage og frede om stedlige Minder,
- 3) ved Afholdelse af Foredrag, navnlig paa historiske Steder.

§ 2.

Medlem af Samfundet er enhver, som indmelder sig til Styrelsen og betaler et aarligt Bidrag af mindst 2 Kr. eller mindst 25 Kr. en Gang for alle.

Medlemmerne modtager Aarbogen gratis.

§ 3.

Samfundet forestaas af en Bestyrelse paa 9 Medlemmer, bosiddende i Amtet. De vælges ved almindelig Stemme flerhed for 3 Aar. Hvert Aar afgaar 3, de to første Gange ved Lodtrækning. Stemmesedler udsendes med Aarbogen og maa være tilbagesendt inden 15 Marts.

Forslag fra Medlemmer til Valg, Ændringer i Vedtægterne ell. lign. maa være tilsendt Bestyrelsen inden 1. Februar.

Styrelsen vælger Formand, vedtager Forretningsgangen og fordeler Arbejdet imellem sig.

§ 4.

Aarbogen udsendes inden 1 Marts. Samtidig hermed opkræves Aarsbidraget. Sammen med Aarbogen udsendes en trykt Medlemsliste.

§ 5.

Regnskabsaaret er ligt med Kalenderaaret. Regnskabet revideres af to Revisorer, der vælges hvert Aar tilligemed Styrelsen.

Et Uddrag af Regnskabet udsendes samtidig med Aarbogen.

Samfundets Kassebeholdning indsættes i en Sparekasse.

§ 6.

Udlaan af Samfundets Arkiv kan ske ved Henvendelse til Bestyrelsen, der kan fordre Kaution.

I 1910 vedtoges det i Henhold til et Forslag fra nogle Medlemmer i Gislinge m. fl. Sogne at rette en Opfordring til forskellige Mænd i Amtet om at overtage Hvervet som Tillidsmænd for Samfundet hver paa sin Egn. En saadan Henvendelse skete derefter til d'Hrr. Gaardejer *J. P. Petersen*, nu Sonneruplund, Kbmd. *O. Lund*, Kalundborg, Højskolelærer *J. P. Jensen*, Høng, Forfatteren *Thorkild Gravlund*, Reersø, og Provst *Henry Larsen*, Skamstrup.

Samtlige disse Mænd erklærede sig villige til at overtage Hvervet. Og Medlemmerne i de forskellige Egne bedes derfor bemærke, at de foruden til Bestyrelsen kan henvende sig til disse Tillidsmænd, naar de har noget paa Hjerte vedrørende Foreningens Virksomhed.

Medlemsliste.

(Fortsat fra VI. Bind.)

Tilgang.

Eyben, Aug. v., Postmester, Mørkøv.
Gravlund, Lærer, Reersø.
Hansen, Hotelforpagter, Asnæs.
Hansen, Chr. Møller, Asnæs.
Hansen, H., Partikulier, Holbæk.
Hansen, Kirstine, Lærerinde, Reersø.
Hammerich, Købmand, Holbæk.
Holstein, Kontorchef, København.
Larsen, N. P., Gdr., Uggerløse v. Holbæk.
Møller, L. G., Lærer, Vallekilde.
Nielsen, Manufakturhandler, Asnæs.
Petersen, Møllejejer, Hagendrup.
Raklev Læseforening, v. Kalundborg.
Seith, Herredsfoged, Kalundborg.
Terndrup, Borgmester, Kalundborg.
Vinding, P., Dyrlæge, Nykøbing Sj.
Winther, Chr., Kommis, Holbæk.

Afgang.

Andersen, P., Murermester, Svinninge.
Andersen, P., Gdr., Asnæs.
Christensen, H. L., Tandlæge, Holbæk.

Frimodt, Augusta, Frue, København.
 Hansen, Lærer, Hagested.
 Høy, Theodora, Frue, Kalundborg.
 Ingerslev, Herredsfoged, Holbæk.
 Jensen, Anna, Frk., Maarsø.
 Larsen, Hans P., Kidserup.
 Lund, S. C., Malermester, København.
 Nielsen, R., Gdr., Vig.
 Nielsen, Mejerist, Asnæs.
 Nielsen, Marie, Frk., Hørby.
 Olsen, H., Skræddermester, Mørkøv.
 Pedersen, S. Kn., Arkitekt, Ringsted.
 Petersen, Gartner, Lerchenborg.
 Petersen, H S., Bennebo.
 Saabye, P., Kaptajn, København.
 Skovsboe-Jensen, Præst, Hillerslev (overgaaet til Subskribent).

Medlemstal 1 Januar 1912	451
Tilgang i Aaret	17
	<u>468</u>
Afgang i Aaret	19
Medlemstal 1. Januar 1913	449

Historisk Samfund for Holbæk Amt

har 1907, 1908, 1909, 1910, 1911 og 1912 udgivet Aarbøger med følgende Indhold:

1907.

- H. J. Hansen:* Historisk Samfund for Holbæk Amt.
Jens Nylev: Svenskerne paa Kalundborgegnen 1658—1660.
Anders J. Eriksholm: En Degn i Havrebjerg.
Anders J. Eriksholm: Kirkelige Tilstande i Trediverne.
H. Nutzhorn: Fæstebonden Peder Smed i Bukkerup.
En Begravelsesanordning fra Nykøbing 1683.

1908.

- H. Rosendal:* Kampen ved Sjællands Odde.
H. P. H. Gjevnøe: En gammel Præstekone fra Grevinge.
Thorkild Gravlund: Rids af Reersøs Historie.
Anders J. Eriksholm: En Embedsmand under Frederik d. 6.
C. M. Smidt: Fra det gamle Kalundborg.
Fr. Christensen: En Udlægsforretning.
H. J. Hansen: Historisk Samfunds Virksomhed.

1909.

- Anders J. Eriksholm:* En gammel Herregaard.
Thomas B. Bang: St. Søren Holmstrup.
Jens Nylev: Minder fra Reersø.
J. P. Jensen: Om den gudelige Forsamlingsbevægelse paa Tissøegnen.
Chr. Axel Jensen: Fra Holbæk gamle Kirke.
Th. Kornerup: Postvæsenets Udvikling.
Johs. Høirup: Det gamle Bomhus.
Anders J. Eriksholm: Jernløsegaard.
H. J. Hansen: Historisk Samfunds Virksomhed.

1910.

Chr. Axel Jensen: Lorentz Jørgensen, Billedsnider.

Solbilledet fra Trundholm (efter Dr. phil. *Soph. Müller*).

O. Lund: Af Livet i den gamle Købmandsgaard

Anders J. Eriksholm: Holbæk Bys Grundtakst 1682.

L. Andersen og *H. P. H. Gjevnøe*: En kirkelig Vækkelse i det sydlige Odsherred.

H. J. Hansen: Dansk historisk Fællesforening.

H. J. Hansen: Historisk Samfunds Virksomhed.

1911.

Hans Kjær: De forhistoriske Mindesmærker og Fund.

Anders J. Eriksholm: Holbæk gamle Stadsret.

O. Lund: Af Livet i den gamle Købmandsgaard.

J. P. Jensen: Mere om den gudelige Forsamlingsbevægelse.

G. Knudsen: Om Præstegaarden i Nykøbing.

H. J. Hansen: Historisk Samfunds Virksomhed.

1912.

Johs. Lindbæk: En Bonde fra Frederik d. 6.s Tid.

Andreas Bentsen: Minder og Oplevelser.

J. P. Jensen: Fra Bøndernes første Kampaar i Holbæk Amt.

Lars Dinesen: Fra Hoveritiden.

Chr. Axel Jensen: Fra Holbæk gamle Kirke og Kloster.

Anders J. Eriksholm: Den gamle Kaptajn.

Karoline Graves: Almuesliv i Hoveriets Tid.

H. J. Hansen: Historisk Samfunds Virksomhed.

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Sekretæren, Redaktør *H. J. Hansen*, Holbæk, erholde enkelte eller alle de udkomne Hefter til 1 Kr. pr. Stk.

REDAKTIONSUDVALGET:

Redaktør *H. J. Hansen*, Holbæk.

Højskoleforstander *Povl Hansen*, Vallekilde.

Skoleforstander *J. Nylev*, Ubby.

Pastor *H. P. H. Gjevnøe*, Grevinge.

